

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

A TARTALOMBÓL

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
DARVAS JÓZSEFFEL

DARVAS JÓZSEF:
GYERMEKÉVEIMBŐL

+

CSOKONAI EMLÉKÉNEK
— VERS, JEGYZET
— TANULMÁNY
— VALLOMÁSOK

+

CZINE MIHÁLY:
A VOX HUMANA
KÖLTŐJE

FODOR ANDRÁS
VERSEI

MIKLÓS PÁL:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

TAKÁTS GYULA:
RÓNAY GYÖRGYRŐL

TUSKÉS TIBOR:
FODOR ANDRÁSRÓL

12

6,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMÁS
CZINE MIHÁLY
CSÜRÖS MIKLÓS
DARVAS JÓZSEF
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
JANKOVICH FERENC
KEMSEI ISTVÁN
KENDE SÁNDOR
MAKAY IDA
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MIKLÓS PÁL
PAPP ÁRPÁD
PARTI NAGY LAJOS
PÉK PÁL
SOLYMOS IDA
SZÉKELY JÜLIA
SZILÁGYI FERENC
TAKÁTS GYULA
TUUSKÉS TIBOR

KÉPEK:

GALAMBOS TAMÁS
HAYAMI, SHIRO
KERÉNYI JENŐ
KING, WILLIAM
KUCANSKI, BOSKO
MACSAI ISTVÁN
MEDGYESSY FERENC
MÓSER ZOLTAN
NISHIYAMA, SABURŌ
POHL, ULI
VILT TIBOR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1973. DECEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Darvas Józseffel	1059
DARVAS JÓZSEF: Gyermekéveimből	1069

*

BERTÓK LÁSZLÓ: Csokonai (vers)	1085
BÉCSY TAMÁS: A Karnyóné világa (tanulmány)	1086
SZILÁGYI FERENC: Csokonai ismeretlen csurgói verse és följegyzése	1096
JANKOVICH FERENC: Találkozásom Csokonaival	1099
SZÉKELY JÚLIA: „Hallgassátok a danoló falusi leányt”	1100
CSÚRÓS MIKLÓS: Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály	1102

*

FODOR ANDRÁS versei: Köszöntő, Különbözés	1105
TÜSKÉS TIBOR: Mércéje: tehetség és emberség (<i>Fodor András tanulmánykötetéről</i>)	1107
PÉK PÁL: Sereg (vers)	1111
PAPP ÁRPÁD: Aszinkron (vers)	1112
KENDE SÁNDOR: Magány (elbeszélés)	1114
PARTI NAGY LAJOS versei: Miután az autók hazamentek, Mint az iszap	1118
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: A hold kútja, Cinke, Katona	1119
MAKAY IDA versei: Nem vagy elég, Halott ág, Ölelke- zésünk	1121
MARAFKÓ LÁSZLÓ versei: Ma sem, Egyszer, Sebek	1122

*

MIKLÓS PÁL Képzőművészeti krónika (<i>A vizuális kultúra nézőpontja, Czóbel-kiállítás az Ernst Múzeumban, Mácsai István képei a Csók Galériában, Centenárium kiállítás a Csontváry-teremben, A II. nemzetközi kisplasztikai biennálé</i>)	- - - - -	1123
SOLYMOS IDA: Halálom mondom (vers)	- - - - -	1131
KEMSEI ISTVÁN: Amíg a... (vers)	- - - - -	1133
CZINE MIHÁLY: A vox humana költője (tanulmány, II. rész)	- - - - -	1134
TAKÁTS GYULA: Téltemető (<i>Rónay György új verseskötetéről</i>)	- - - - -	1145
FUTAKY HAJNA: Pécsi Gabriella: Ki népei vagytok?	- -	1148
A Jelenkor krónikája	- - - - -	1151

K É P E K

MÁCSAI ISTVÁN: Pihenő (olaj)	- - - - -	1126
GALAMBOS TAMÁS: Buda és Pest (olaj)	- - - - -	1127
KERÉNYI JENŐ: Antik legenda (bronz)	- - - - -	1129
HAYAMI, SHIRO (Japán): „Ko” (kő)	- - - - -	1130

M ű m e l l é k l e t e n

- 1-2. Darvas József-portrék
(MÓSER ZOLTÁN fotói)
3. MEDGYESSY FERENC: Önarckép (ceruzarajz)
4. VILT TIBOR: Plasztika (fém)

A b o r i t ó n

1. KUĆANSKI, BOŠKO (Jugoszlávia): Ösvirág (fa)
2. POHL, ULI (NSZK): „px DL/2-72” (acryl-üveg, acél)
3. KING, WILLIAM (USA): Az én örömöm (bronz)
4. NISHIYAMA, SABURŌ (Japán): „Jibon” (fa)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-009. F. k.: Braun Károly

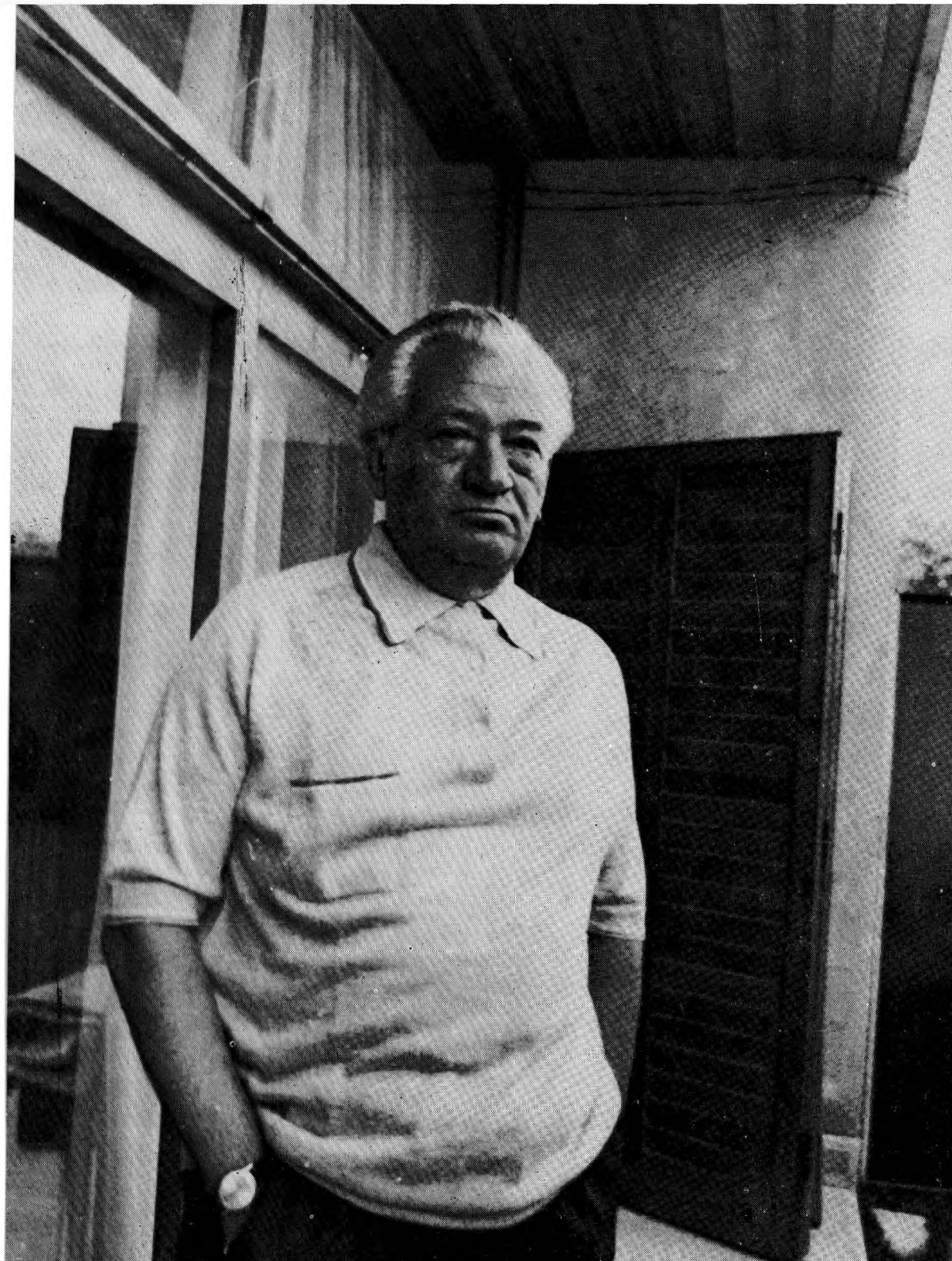
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

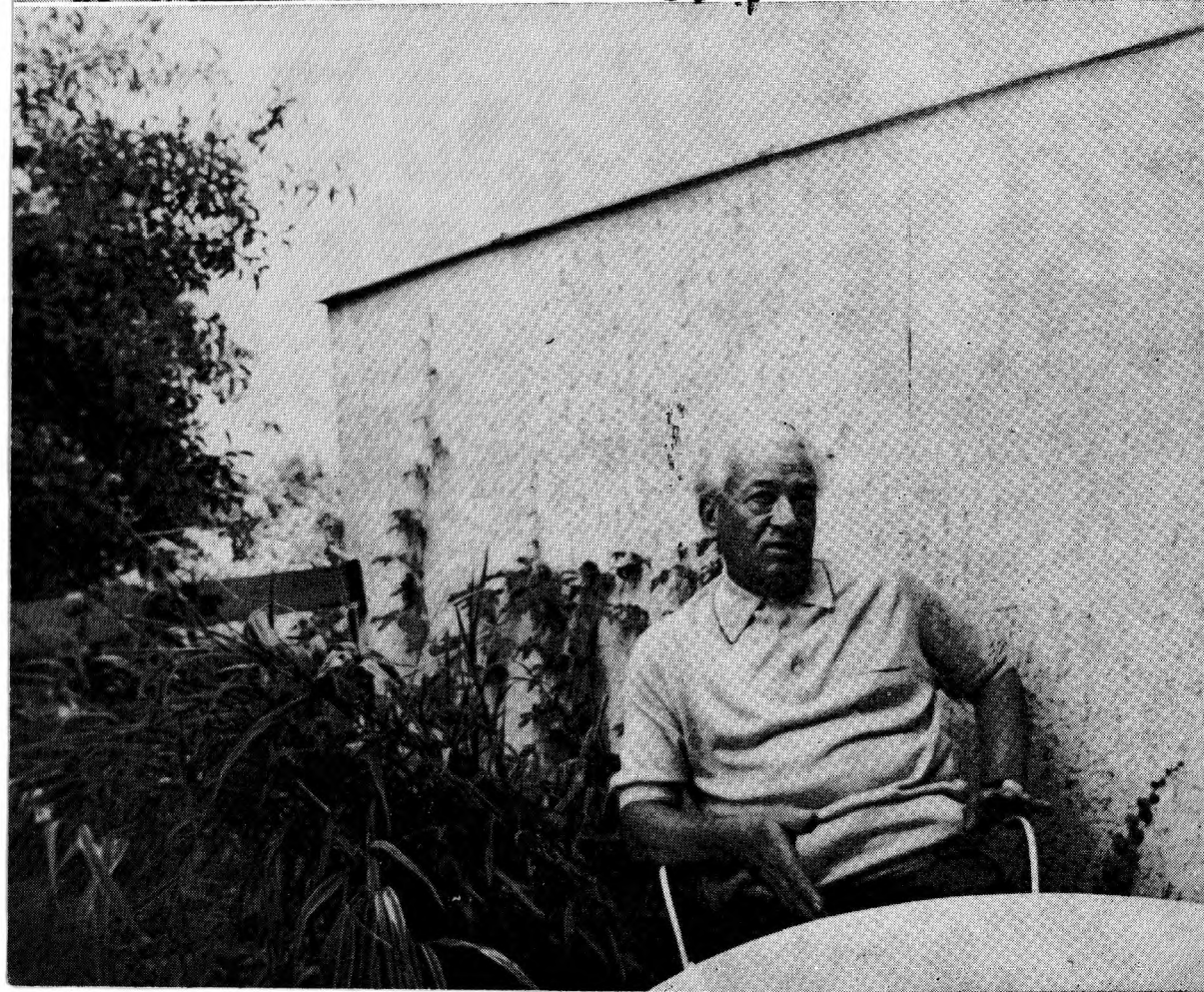
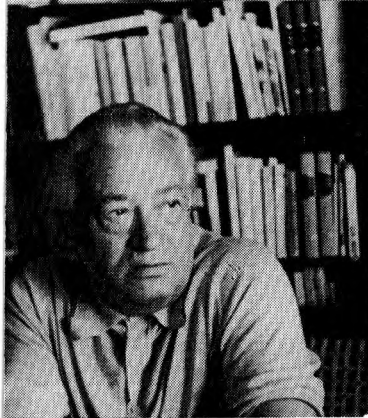
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

73-5767 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Darvas Józseffel

Mennyit bír ki egy író? – ezen gondolkodom. Darvas József szép új otthonában ülök, a nappaliban. Ez a helyiség rendkívül tágas, levegős. Van egy magasabb, színpadszerű szintje a szobának, és egy mélyebb. A szoba egyik fala üvegből van, a közepe nyitható. Az üvegfalon át miniatűr kertre látok. A kertben fehér asztalka áll, ülögarnitúrával. Az üvegfalú szoba mennyezetét fával burkolták, a falakat két oldalon hatalmas könyvespolcok takarják, a sarokban igazi kandalló áll. Az üvegfalon innen, vagy túl csöbrök, a csöbrökben pálmák. A fotel, melyben ülök, hatalmas, kényelmes és modern. Amerre csak nézek, minden berendezési tárgy, bútor, eszköz, készség, mind-mind nagyon esztétikus és modern. A kifinomult ízléssel összeválogatott bútorok, tárgyak eszembe juttatják a ház asszonyát, Nyilassy Juditot. Nincs jelen, de a kellemes környezettel, melyet Darvas köré teremtet, mégiscsak jelen van. Legalábbis őrző lelke, szelleme. – Az alacsony asztalon tányér áll, orosházi kolbász-karikákkal, mellette szóda és egy metazelt üvegben whisky. Velem szemben, az asztal túloldalán Darvas ül, ingujjban. Augusztus közepe lehet, délelőtt. A fejünk felett két légy keringett. Leereszkedtek a Hárs-hegyről, és bereppentek a házba. Zümmögésük furcsán ellenpontozza az új világ kényelmét, lakásépítményét. Egyébként csend van a szobában. Darvas arra vár, hogy kérdezzek valamit, én pedig azon gondolkodom, hogy mennyit bír ki egy író? Darvas még nem látszik hatvanegy évesnek. Alakja erőteljes, teste gondozott, öltözképe szolidan elegáns. Csak úgy az arca... Az arccal bajok vannak. Úgy tűnik, kialudta magát, mégis a bőr redői alól átüt a több évtizedes fáradtság. S a ráncok ahogy elsimulnak vagy elmélyülnek, mintha egy árokásó gép gurulna végig az arcán, úgy tűnik. Darvast 1933 óta ledarálták néhányszor. Úgy értem, hogy belegyömöszölték a történelem húsdarálójába és átnyomták rajt. Csodák csodája, de mindig egészszen jött ki a szerkezet másik végén. A kések éppen csak karistolták az arcát, s már-már úgy tűnt, hogy sérthetetlen. De úgy látszik, valamikor a félidő táján az érfalak elvesztették korábbi rugalmasságukat, és belső sérüléseket szenvedett. Milyen hát Darvas arca? Negyven százalék fáradtság, tíz százalék közöny, tíz százalék gyanakvás, húsz százalék kíváncsiság és húsz százalék teremteni, elmondani, elrendezni vágyás. Mindez persze csak futó illúzió. Nem mondhatnám, hogy mindenre éppen most döbbennék rá, hiszen Darvassal így félig-meddig szemben rengeteget ülök értekezleteken, az Írószövetség választmányi ülésein és másutt is. Talán csak az a furcsa, hogy most ingujjban van, s ennyire közel vagyunk egymáshoz, mert Darvas máskor az elnöki asztalnál szokott ülni, mint vezető, mint politikus. Ilyen alkalmakkor mi nyugodtak vagyunk. Átsúgunk egymásnak privát dolgokat. Darvas pedig ül az elnöki asztalnál, és hófehér, vérpiros, verejtékes, és megold valamit helyettünk. Mi nyugodtak vagyunk, majd a Darvas elintézi... És tényleg elintézi, mert ért hozzá, érzéke van a vezetéshez, politikához. Az is jól jön mindenkinek, ha Darvas segít. Aláírja a lakáskérelmünket, kocsikérelmünket, támogatja az ösztöndijunkat, beszél a miniszterrel a jogdíjak ügyében, szól az adó

miatt, fogadja a külföldieket, és megmondja nekik, hogy . . . Darvas író és politikus. Mi írók ezt elég nehezen fogjuk fel, s Darvasnak hol a politikus felét, hol az író felét nem értjük. A mi hibánk, ugyanis nincs két Darvas. Egy van, s ez az egy író is, politikus is, végtelenül bonyolultan. Amikor ír, politizál is, s amikor politikus, állandóan író is, szerencsénkre. Ha persze arra gondolok, hogy nekem kicsoda Darvas József, akkor azonnal elmondhatom az olvasónak, hogy Darvas számomra író, az a népi író, aki megírta az Egy parasztszalád története című nagyszerű könyvet, mely sok vidéki fiatalnak, Illyés Gyula Puszták népe című szociográfiájával együtt a bibliája volt. Én soha nem tartoztam és tartozhattam a népi mozgalomhoz, de vidéki ember vagyok, így Darvas minden sorát átérzem, s nyugodtan mondhatom: a szívemből szólt. Darvas országos gondok ügyében szólalt meg mindig, hitelt adó nagy belső erővel, színvonalasan.

Hány értekezletet, hány kompromisszumot bír ki egy író? – Talán alkati kérdés, de a kibírható értekezletek száma egész biztosan korlátozott. Nézem Darvas arcát, arcának szakadékait. S ha elindulok ezeken a mély ösvényeken, felémlelek azok az irodák, ahol Darvas megfordult. A bútorzatok, a polcokra helyezett könyvsorok, s az arcképek. Az arcképek, akikre Darvasnak rá kellett nézni, a kezek, melyeket meg kellett rázni, érkezéskor és búcsúzáskor. A szavak, mondatok, melyek bekerítették Darvast ezekben az irodákban. Darvasban persze van egy nagy belső erő. A politikus Darvas és az író Darvas egyaránt kibírta az irodai párbeszédet, s tovább dolgozott, s amit tett, mondott, leírt, ma is érvényes. Művei: Fekete kenyér (regény, 1934); Vízkeresztől Szilveszterig (regény, 1934); Állomás (regény, 1935); A legnagyobb magyar falu (szociográfia, 1937); A törökverő (történelmi regény, 1938); Egy parasztszalád története (szociográfia, 1939); Máról-holnapra (regény, 1939); Elindult szeptemberben (önéletrajzi regény, 1940); Harangos kút (regény, 1942); Szakadék (dráma, 1942, Madách Színház, könyv 1943, film 1956); Város az ingoványon (szociográfia, 1945); Új népért, új kultúráért (tanulmányok, 1956); Akiket a pacsirta elkísért (film, 1959); Kormos ég (dráma, 1959); Országúton, városban (Riortok, cikkek 1936–40, –1960); Végig a magyar Szaharán (cikkek, tanulmányok 1940–44, –1969); Hajnali tűz (dráma, 1961); Részeg eső (regény, 1963, dráma, 1964); Az író vizsgálja (tanulmányok, cikkek, 1968); Gyűjtölen-cse (riportok 1936–44, –1968); A legnagyobb magyar falu; Orosházi változatok; Egy parasztszalád története; Város az ingoványon (szociográfiák, 1969); A térképen nem található (dráma, 1969); Pitypang (vígjáték, 1971); Hunyadi (történelmi dráma, 1973). Darvas József SZOT-díjas, kétszeres Kossuth-díjas, ezen kívül kitüntették a Szabadság érdemrenddel, a Munka Vöröszászló Érdemrendjével, a Szocialista Hazáért Érdeméremmel, s kétszer megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát. Eközben nagyon magas hivatalokat töltött be: 1945-től a Nemzeti Parasztpárt alelnöke és országgyűlési képviselő; 1945–1949-ig a Parasztpárt lapjának, a Szabad Szó-nak a főszerkesztője; 1947–1950-ig építésügyi, 1950–1953-ig közoktatásügyi, 1953–1956-ig népművelésügyi miniszter, 1951–1953 között a Magyar Írók Szövetsége elnöke; 1957–1959 között a Hunnia Filmstúdió igazgatója, s párhuzamosan a Kortárs szerkesztője; 1959-től újra az Írószövetség elnöke; 1969-től a Hazafias Népfront alelnöke; 1972 decemberétől pedig az Elnöki Tanács tagja. Sok hivatala volt, s ma is van elég. Fogalmam sincs róla, hogyan birkózik meg ennyi munkával.

Ülünk a nagy, kényelmes, modern fotelokban.

– Egyél kolbászt, orosházi – mondja Darvas.

Szertartásosan megeszünk mind a ketten két kolbászt, aztán iszunk rá a whiskyből. Olyan szép a csend, s az egész, hogy sajnálom elrontani. De neki kell állni a dolognak. Nehezemre esik, de megszólalok:

– *Amikor meghalt az édesapád, mi lett veletek? Miből éltetek? Volt valamennyi földetek? Mi volt ott?*

– Apám Bihar megyéből származó félromán cseléd volt. Orosházán nagybirtok szinte egyáltalán nem volt, de volt ott módos kulákréteg, jelentős középparaszti réteg és nagyon kiterjedt agrárproletár réteg. Anyai részről őstelepes dunántúli evangélikus rétegből származom, akik vallásüldözés miatt Zombárról telepedtek át Orosházára. Azok alapították meg a falut. Közöttük volt az én anyai fölmenő familiám is, a Kabódi család. Kétszáz év alatt kialakult a gazdagok és a proletár elszegényedett emberek rétege. Az én anyám három elemít járt és nyolcéves korában tanyai cseléd lett. A nagy gazdaságok cselédek hoztak Biharból, főleg román gyerekeket. Így került oda az apám béresnek. Anyám és apám megszerették egymást. Apám áttért anyám vallására. Földünk nekünk sohasem volt. A falu legszélén állt a családi házunk, ott kapartak össze valahogyan egy portácskát. Vert falból. Öt fiú született. Alig lett kész a ház, apámat elvitték a háborúba, és Mitrovácnál elesett. Két éves voltam, apámra egyáltalán nem emlékszem.

– *Milyen volt a házatok Orosházán, az udvar? Mire emlékszel?*

– Az az igazság, hogy énnékem a gyermekkoromból jó emlékeim nem maradtak. Nem szívesen mondja ezeket az ember, mert ilyen nyomor gyerekének lenni szent ügy, de azt elképzelheted, ha négy kicsi gyerekkel egy fiatal nő ottmarad egyetlen talpalatnyi föld nélkül . . . A tüzelőt úgy szedtük össze, hogy a kukorica tuskójának begyűjtését kiadták a gazdák felesbe a szegényeknek . . . – Anyám apám halála előtt is dolgozott. Ez volt ott az élet. Irtózatos nyomorúság. Amikor a bátyáim abba a korba értek, anyám cselédnek adta mind a hármat. Ez volt az életsorsuk törvénye, nem volt ebben semmi tragédia. Az ilyenfajta nyomorúságon belül (hatvannyolc félromán család élt ott), külön nyomorúság volt, hogy a románokat a gyerekek kínozták, csúfolták. En egy szót sem tudtam románul, apám is asszimilálódott. Nekem csak rossz, fájdalommas emlékeim vannak. Amire emlékszem . . . ? Anyám hosszú évekig várta vissza a férjét. Kisgyerekként vele aludtam egy ágyban, és éjszakánként mindig arra ébredtem fel, hogy sír.

Darvas néz rám, de átnéz rajtam. Gondolkodik. Nem engem lát.

– Mondjuk szép emlékre mire tudok visszaemlékezni, ami megmaradt? A mi házunk az utolsó előtti volt. Ha a sarokra kiértünk, elkezdődött egy végtelen pusztaság tanyákkal. Pöndölyünk volt. Pöndölyben kiszaladtam a ház végébe, néztem a kelő napba, és mindenféle mese-dolgok jöttek fel bennem. Ott kezdett mozogni bennem az, ami később íróvá tett. Ezek a nyári reggelek. Amikor kenyeret sütöttünk, és zsír volt a házban, akkor a friss kenyérrel mentem ki a sarokra. Ez irtózatosan jó dolog volt.

– *A testvéreid élnek? Mit csinálnak most? Mi történt velük?*

– Mind cselédek lettek a nagygazdáknál. Az 1920-as évek elején, ez valahogyan 1919-cel függött össze, izgékonyság támadt az emberekben. Ők is megbolondultak, ahogy anyám mondta. Mind a hárman elmentek félig felnőtt fejjel inasnak, ami külön tragédia volt a család életében, mert amíg cselédek voltak, a kommencióból néhány mázsa búza bejött. Anyámnak még többet kellett

dolgozni. Egyikük ács lett, a másik kerékgyártó, a harmadik csizmadia. A legidősebb bátyám, aki ács volt, 1945 után egy baromfikeltető állomásnak lett a vezetője. Második bátyám a Mihály, aki mindig is legközelebb állt hozzám, ellentmondásos módon ugyan, de korán bekerült a munkásmozgalomba. 1936-ban már az illegális kommunista párt tagja volt. Sokszor letartóztatták, verték, börtönbe csukták, internálták. A felszabadulás után 1946-ban Orosházán polgármester, amikor aztán megalakultak a tanácsok, a járási tanács elnöke lett. Onnan ment nyugdíjba. A harmadik bátyám végig megmaradt a mesterségében.

– *Mint író és politikus nagyon sokat utaztál. Külföldön időzve éreztél honvágyat? Úgy tudom, egyszer a betegség is külföldön kerített hatalmába.*

– Ez a megbetegedés huszadik évfordulójára veztem egy iródelegációt Moszkvába, azt hiszem, a Somlyó Gyurka és a Sánta Feri voltak a tagjai. Rosszul lettem, elkapott egy magasvérnyomásos kiugró krízis. Azok az évek borzasztó nehezek voltak nekem családirag is. Íróilag sohasem éreztem magamat válságban, aztán a Részeg eső után bekövetkezett az egyik mélypont, úgy éreztem, nem megy tovább. Azt hiszem, ezek a dolgok hozták ki bennem az erős idegkimerülést. Rosszul lettem, bevittek a kórházba, megállapították, hogy mini-infarktuszom van. A lényeg az, hogy majdnem három hónapot töltöttem ott. Nem gyógyultam. Oroszul nem tudok ma sem. Bezárva, erdők között, távol az otthonról... Nekem tényleg nagyon nagy honvágyam van. Két-három hétnél tovább nem bírom külföldön. Három hónap után kerültem haza, és néhány hónap múlva megkaptam az infarktust. – A felszabadulás előtt én soha nem voltam külföldön. Ha mód adódik rá, sem mehetem volna 1939-ig, mert rendőri felügyelet alatt voltam. A felszabadulás után úgy alakult, hogy sokfelé jártam, így Európában, Indiában. De mondom, két hét után elbírhatatlan izgalom, hazavágyás vesz rajtam erőt.

– *Az utazások tapasztalata alapján, másokkal összevetve milyennek találd a magyar népet?*

– Van rólunk egy olyan kép, hogy mi szalmaláng nép vagyunk, néha hübelebalázs nép. Énbennem egy egészen másfajta kép alakult ki, összehasonlítva más népekkel, valahogyan a történelem a mi számunkra annyi leckét adott a megmaradás feladványaiból, hogy a jó értelemben vett okos alkalmazkodásnak, a történelem buktatói után a jófajta újrakezdetésnek az attitűdjét alakítottuk ki. Amit aztán később mindig elrontottunk, de van bennünk annyi talpraesettség, hogy ismét jól tudunk kezdeni. Ady azt mondja, a hőkölések népe. Ez is igaz, de nem csak hőkölni tudunk.

– *Magyarországon kívül hol tudnál még élni a földön?*

– Két ország is volt, amelyik hallatlanul nagy vonzást gyakorolt rám. Az egyik Franciaország, ahol háromszor-négyszer voltam. Természetesen az ember mindig a fölszint látja, de a primér benyomások adhatják a lényegét is. Franciaország: a hallatlan, mindenütt érezhető nyugtalan szellemi pezsgés. A másik Finnország volt. 1964-ben voltam ott Veres Péterrel, Lengyel Józseffel, Baranyi Ferivel. Az egy teljesen más valami, mint Franciaország. A történelmük egy kicsit hasonlít a miénkhez. Cári elnyomás... Hát azok az okos megmaradásnak és a boldogulásnak talán még jobb ösztöneit alakították ki, mint mi, a szó nem közhasznú politikai értelmében. A népi demokratizmus

olyan légkörét találtam ott, ami nagy élmény volt. Engem mindig érdekelt a kultúra, népművelés, ennek gazdag változatai Finnországban nagyon meg-
ragadtak engem.

– *Beszéljünk a kezdetekről. Hány éves korodban kezdél írni?*

– A pubertáskorban mindenki ír. Azt hiszem, én tízéves koromban kezdtem, s ahogy mindenki, tizenöt éves koromban én is abbahagytam. Aztán harmadik tanítóképzős koromban kezdtem el újra írni. Gyermekkoromban énbenem már valami mozgott. A színházat imádtam. Orosházára jártak ilyen vándorszíntársulatok. A rongy lógott rajtam, de anyámtól (én voltam a kedvence) kikönyörögtem, hogy két tojást adjunk el, hogy azt a húsz fillért összekapargjuk. A másik alapvető élményem, hogy volt egy nagyon jó tanítóm. Nyaranként náluk voltam kiscseléd, vizet hordtam, elfutottam a boltba. A tanító feleségének volt egy gimnazista rokona. Ez a fiú kezembe adta Adyt. Otthon a szűk ablaknyíláson bejövő sugárnyalábnál elkezdtem olvasni a kötetet. A reális világ egyszerűen eltűnt a számomra. A pokol és a mennyország furcsa keverékét éreztem, egyszerűen elvesztem. Az igazi elindító Ady lehetett. Úgy hogy harmadik tanítóképzős koromban verseket kezdtem írni. Ezek voltak azok a versek, melyekért ki akartak csapni a tanítóképzőből. A másik nagy élményem Szabó Dezső volt, de abban az időben a szocialista irodalom is, az elméleti művek közül Bebel és Kautsky. Tizenhét éves voltam, amikor elolvastam a Töké-t. Nagyon keveset értettem belőle, de szikár gondolatisága mégis megfogott. Ebből a furcsa kevert szellemi táplálkozásból adódott, hogy verseket kezdtem írni, majd regényeket. A Fekete kenyér előtt már volt két regényem, de nem jelentek meg, a kéziratjuk elveszett. Egyik a Porváros, a másik Az elszegődöttek.

– *Írói indulásod egybesett mozgalmi érdeklődéssel is?*

– Amint elmondtam, igen. Persze felemás dolog, ösztönös is. Adyból, Szabó Dezsőből félig anarchikus lázadás gondolata adódott, de mindez tele volt nemzeti töltéssel is. Hallatlanul kevert konglomerátum volt. A robbanást tulajdonképpen 1932 nyara hozta nálam. 1932 júliusában kaptam tanítói oklevelet. Azon a nyáron a bátyám révén feljöttem Pestre. Abban az időben az eszperantó mozgalom politikai tartalommal telítődött. Volt ott egy erősen baloldali Demény frakció. Demény az illegális kommunista pártban valamilyen vezető posztot töltött be. Később a frakciózás, szervezkedés következtében kizárták a pártból. De ott volt a Kassák frakció, a Weiszhaus frakció... A Demény frakció beépült az eszperantó mozgalomba. A bátyám is eszperantista volt, az ő révén kerültem kapcsolatba velük. Itt találkoztam én tömegével osztálytudas forradalmi munkásokkal, egyáltalán hogy mi az a marxizmus, ekkor ütött először mellbe. Belsőmben viharos változás történt. Elég hamar kilábaltam a Demény frakcióból, átkerültem a Kassák mozgalomba, de ez is csak hetekig tartott. Itt is voltak az illegális kommunista pártnak számai. Erdős Laci akkori felesége, Magda bekapcsolt a Vörös Segély mozgalomba. Ez 1932-ben volt, a baloldali mozgalom akkor még felívelő korszakában. Akkor a Barta Miklós társaság is gyorsan eljutott a marxizmusig. A lényeg az, hogy 1932 végén kapcsolatba kerültem egy kommunista diákmozgalommal. Letartóztatták Széll Jenőt, Rajk Lászlót, Birki Ágnest, és sokadik vádlottként József Attilát. Abban az időben a hozzáférhető marxista irodalmat reggeltől-estig olvastam. 1933 februárjában már előadónak hívott meg egy marxista diákkör. De addigra már a kommunista diákokra felfigyeltek és megkezdődött a lebukásuk. 1933. feb-

ruár 13-án engem is letartóztattak. Harminchárom vádlottja volt ennek a kommunista diák-lebukásnak. Magamban úgy néha-néha sorba szoktam venni, hogy mi is lett velük. A fővádlott Széll Jenő diák volt, részese a kommunista mozgalomnak. A felszabadulás után nagykövet lett, 1956-ban belesodródott az ellenforradalomba és teljesen a perifériára került. Rajk akkor már másodszor volt egy ilyen lebukás részese. Ott ismertem meg. A sorsát tudjuk. Birki Ágnes, akiről a lapokban nagy riportokat hoztak, mert szép volt és fekete szemű, akkor egyetemi hallgató volt. Negyedik vádlottja volt ennek a pernek Beck András, a kitűnő képzőművész Beck Ö. Fülöp fia. A felszabadulás után meghasonlott a mozgalommal, nyugatra ment és Birki Ágnes lett a felesége. Rácz István tanár volt, és az egyik legszimpatikusabb ember. Engem ott nem vertek meg, mert elég kis figura voltam. De ezeket az embereket, Becket, Rácz Istvánt, Rajkot félig agyonverték. Két hétig voltunk a főkapitányságon a Vigyázó Ferenc utcában. Rácz dagadt talpakkal ült és olvasott, aztán vitték megint és verték. Később külföldre szökött, Finnországba került. A finn-szovjet háborúban a szovjetek ellen harcolt. Ma nemzetközi hírű fotóművész. Volt ott egy Weisz nevű zsidó fiú, később Fehér néven lett grafikus. És Kulcsár István ideg orvos, aki a toloncházban szavalta nekünk a Lebukottak-at. Jelenleg Izraelben van. Ha a harminchárom embert végig tudnám venni... Különös életsorsok. Aztán a legváltozatosabb nyomor évei következtek. Szellemi szűk-ségmunkás voltam, lapkihordó, kolduspénzbegyűjtő.

– *Mikor tudsz írni? Hol írsz, itthon?*

– Nem dolgozom rendszeresen, inkább kampányokban, mindig az elkésettség állapotában és szorongatottságában. Régen én éjjeli munkás voltam, ma ez már nem megy. Reggel kezdek hozzá, ha nem, akkor már nem tudok írni. Ha reggel nekiállok, egész nap írok. Sajna az az egyetlen igazi, írói életforma, hogy az ember minden nap ír valamit. Van bennem ez iránt ilyen nosztalgia, de én ezt soha nem tudtam kialakítani. Ha valamihez hozzákezdtem, azt egy lélegzetre megírtam, ennek a módszernek persze vannak hátrányai. A műves alkotói módszer ezt a formát nem tűri. Ma úgy vagyok, hogy amiket szeretek a műveimből, azokat is legszívesebben újraírnám...

Augusztusban itt abbamaradt az interjú. Megérkezett ugyanis a sofőr, és Darvasnak menni kellett valahová. Megegyeztünk, hogy a következő héten folytatjuk beszélgetésünket. Ez nem sikerült. Augusztus közepétől október végéig telefonálgattam Darvasnak, míg végre sikerült az interjút befejezni. Ő persze többször úgy vélte, hogy befejezhetjük beszélgetésünket, de az utolsó pillanatban mindig közbejött valami. Külföldi delegáció érkezett, telefonáltak valahonnan, utaznia kellett, beszédet írt, gyűlésre, felszólalásra készült, politizált. Ebben az időszakban a mérgeződés mellett sokszor elgondolkodtam azon, hogy milyen nehéz, keserves élete van Darvasnak. Egy ilyen végletesen leterhelt életben mikor lehet meditatálni, felkészülni, írni?

A beszélgetést írószövegségi irodájában folytatjuk. Rosszul van. Este szívgörcsöt kapott, nyomkodja, tapogatja a mellét. Ahogy belépek hozzá, azonnal érzem, hogy nyugalomra lenne szüksége, de én sem vagyok különb a többi embernél, kipréselem belőle az interjú másik felét.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Mint már mondtam, éjjel szoktam dolgozni, de ma ez már nem megy.

Ha elkezdem, egész nap dolgozom. Az én életritmusom mást nem enged meg. (Szomorúan felelmi a cigarettáját.) A cigarettát is le fogják tiltani.

– *Min dolgozol most?*

– Tulajdonképpen a készülődés állapotában vagyok többmindennel. Egyrészt elkezdtem az önéletrajzomat, de nem tudom olyan intenzitással írni, ahogy... Aztán itt van egy évtizedes adósság, a Részeg eső második részének a megírása. Egyre inkább érzem, nem véletlen, hogy nem tudtam folytatni. Úgy gondolom, hogy az első kötetet is át kell írni ahhoz, hogy meg tudjam csinálni a másikat. Főleg az első kötet második részét kellene átírni. A kritikusok annakidején úgy fogalmaztak, hogy melodramatikus hangvételű, de akkor én ezt nem hittem el. De azt a távolságtartást, ami az első felében volt, később nem tudtam megtartani. Ha egyáltalán befejezem ezt a könyvet, akkor csak így, az első rész átírása után tudom megcsinálni. Emellett darabtervek foglaloztatnak, s az asztalomon jegyzetek sokasodnak. Terv van elég. Régóta kínlódom a Bajcsy-Zsilinszky drámával is. Egyszer már a fele megvolt, de félretettem. Pedig óriási dráma van ebben a történelmi figurában, tulajdonképpen egy görög sorstragédia.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak?*

– A jelenlétet a korban. Ezt...

– *Az író, ha közvetlenül nem is, de áttételesen betolyásolhatja a világ eseményeit?*

– Mélységesen hiszek benne. Régebben, fiatalabb koromban ez a hit, hogy úgy mondjam, még pregnánsabban élt bennem. A korban való jelenlét párosult azzal a hittel, reménységgel, hogy az itt és most az íráson keresztül is úgy érvényesülhet, hogy közvetlen hatást érhet el az ember. Ez a hit nem halványodott el bennem, de rájöttem, hogy a hatás áttételesebb, bonyolultabban érvényesülő. Ha igaz az, hogy a valóság felfedezése az irodalomnak a legfontosabb hajtóereje, akkor ez soha nem lehet öncélú. Ebben benne van a változtatás indítéka is.

– *Úgy érzem, mint politikus sok művet feláldoztál. Nem tudtál vagy nem értél rá írni. Például 1945 és 1956 között nem jelent meg könyved. Mi a véleményed erről?*

– Igen... Túl egyszerű lenne ezt csak időhiánnyal magyarázni. Egyébként az Új Írás egyik körkérdésére válaszolva írtam le, hogy nemcsak egyszerűen időhiányról volt szó. Megadatott – nemcsak nekem, hanem egész nemzedékemnek – az a ritka történelmi alkalom, hogy „írói programomat” a közvetlen cselekvés eszközeivel segítsem valóra váltani. De ugyanakkor, több mint egy évtizedre, megszűnt számomra az a lehetőség, hogy alkotó íróként szembeállítsam írói programomat az általam is formált változó valósággal. Félreértés ne essék: magam választottam ezt az utat. Politikusi múltamat kellő önkritikával nézem. (Barátaim, némi iróniával, egyszer-másszor mondták is, hogy túl sok az „önmarcang”). Ám ezt a múltat mindenestől megtagadni mégsem tudom és nem is akarom. S nemcsak azért, mert egyfajta – akárha kiküzdött, megszenvedett – belső folytonosság nélkül csak cinikus, vagy öngyilkos lehet az ember. Persze, ezért is. Legalább ennyire azért, mert ennek a múltnak a megtagadása az egész huszonnyolc évnek, nemzeti múltunk ez egyedülállóan izgalmas, minden ellentmondásával, tragikus vétkével, kudarcaival együtt is

nagy korszakának a megtagadása is lenne. Sok mindent lehet. Lehet az embernek a maga múltjával szembefordulni. A történelmi úttévesztéseket, tanulságként, a legkegyetlenebb realizmussal felmutatni. Lehet kiábrándulni és félreállni. Lelkileg vagy a valóságban az emigrációt választani. Csak egyet nem lehet: úgy tenni, azt játszani, hogy nem volt közöm ahhoz, amihez közöm volt... 1945 legelején megírtam a Város az ingoványon-t, azután már csak publicisztikákat, riportokat, vezércikkeket írtam. Eleinte nem akartam tudomásul venni, hogy mennyire mások az írói és politikai gondolkodás, cselekvés belső törvényei. Köztudott, hogy eléggé sok vitám volt a népi írók „harmadik utas” és a tőlük is jobbra álló irányzataival. De 1945 után, komolyan véve az írói szolidaritást, már értük vitatkoztam. Elvtelen szolidaritás volt ez? Nem. Természetes írói mozdulat. De elég hamar abba is hagytam az ilyenféle vitákat, azzal párhuzamosan, ahogy egyre jobban belebonyolódtam a politikába. A koalíciós harc és a parasztpárton belüli harc taktikai – és a politikában elkerülhetetlen – megfontolásai mindinkább félre szorították az írói gondolkodás másfajta normáit. Elvtelen megalkuvás volt ez? Aligha. Az író fölé növe – mint az írósgót, ezt is szolgálatnak tekintő – politikusi létből következett. Nem igaz, hogy nem éreztem ezt az ellentmondást – de mert a politikai harcot, a politikai cselekvést tartottam a fontosabbnak, igyekeztem magamban legyőzni az író. Igyekeztem így „feloldani” ezt az ellentmondást. Amikor 1951-ben az I. Írókongresszuson nekem kellett elmondani a beszámolót, az már egy irodalompolitikus, s nem egy író beszéde volt... Nota bene: még soha nem vallottam arról, hogy azért talán 1952-ben mégis föl kísértett bennem az író. Hozzákezdtem egy termelőszövetkezeti regényhez. Az általam is hirdetett elvek jegyében. Megírtam két vagy három fejezetet... s akkor megakadt a tollam. Egy betűt sem tudtam tovább írni. Nem a balzaci „realizmus győzelme” volt ez, hanem a realizmus bosszúja. Vagy mégis a győzelme? Nem íródott meg egy rossz regény. Azzal szoktam magamat vigasztalni, hogy ezek az idők az író számára sem voltak haszontalanok, még a belső konfliktusokat beleszámítva sem. Ahogy szoktuk mondani, az alulról és felülről látásnak annyi tapasztalását adták ezek az évek, hogy valójában ezzel gazdagodva rengeteget tudnék még megírni. Szerintem a Részeg eső legjobb részlete sem születhetett volna meg egy ilyenfajta tapasztalás nélkül.

– *Háromszoros miniszterséged idején a történelemben éltél. Mi az, ami ebben a korszakban leginkább megragadott, s ma is gyakran foglalkoztat?*

– Összefügg az előbb elmondottakkal. Sokat foglalkoztatott, megírni is próbáltam, de még mindig nem tudtam megírni... Mi volt a léleknek, gondolatnak, emberi magatartásnak az a mechanizmusa, ami nemcsak engem, hanem rengeteg embert megérintett, hogy tudván tudtuk, nem úgy vannak a dolgok, ahogy mondjuk, de elhitettük magunkkal. Erdeihez például engem mély barátság kötött, harci szövetség még a felszabadulás előtti időkből. Ezekben az években mind a ketten felelős kormányposzton voltunk. Mindennapos örlő beszélgetésünk témája volt ez. Ő is, én is parasztyerek voltunk. Az volt a témánk, ami a parasztsággal történik. Tapasztaltuk, hogy bajok vannak, feszültségek. Mindig oda lyukadtunk ki, hogy úgy látszik, másként ez nem megy, mindez az átalakulással jár. Hogy ebben mennyi volt az eredendő hit, mennyi a történelmi tapasztalat hiánya, mennyi az opportunizmus, netalántán a gyávaság, ez még megfeytendő kérdés lenne. Nem is személy szerint érdekes ez, de jó lenne mélyen belelátni egy történelmi időszak emberi titkaiba.

– *Véleményed szerint kinek könnyebb az élete, az írónak vagy a politikusnak?*

– Olyan írói magatartás esetében, ami nagyobb távolságot tud tartani a változtatás ellentmondásaival, kinjaival, az írónak könnyebb az élete. Csak így én íróként sem tudtam soha élni, ezért nem tudok egyértelműen egyikre sem szavazni. Olyan életformát élő írónak, mint az enyém, talán írónak lenni nehezebb. A politikus azért úgy van, mint valaki a hadsereg egyik posztján: felmentve érezheti magát a döntés kényszere alól. A rendet elfogadta, kifejtette aggályait, de ha már döntöttek a fölöttesek . . . Az író ezt soha nem mondhatja. Az író számára a döntés kényszere állandó.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Sajnos nincsenek hobbijaim. Olvasok. Az olvasás szinte az egyetlen időtöltésem. Irigylem azokat az embereket, akik ki tudtak választani valamit és azzal makacsul bezárják magukat.

– *Éjszaka álmodni szoktál? Ha igen, elmondhatnál egy jellegzetes álmodat?*

– Sokat álmodok. Egy van, ami újra és újra vissza szokott jönni. Hát ugye az életünk szegénységéről már beszéltem. A kenyér mellett mindig a tűzelő megszerzése volt a legnagyobb gond. Emlékszem, egyszer a falu szélén a fákat hatóságilag legallyázták. Az ágakat lehetett vinni. Iszonyú versenyfutás kezdődött. Húztuk. Egyetlen komoly betegségem, a tüdőcsúcshurut akkor tört ki rajtam. Holtfáradtan feküdtem . . . Eszméletlenül hetekig. Ha álmodok, azt álmodom, hogy rohanok, cipelek valamit fáradtan.

– *Hogyan érzed magadat a világban?*

– Tulajdonképpen rengeteg állandóan jelenlévő feszültséggel és az elkeszttség rettentő nyomasztó érzésével élek. Valójában jól érezhetném magamat, sem emberi vagy családi hiányérzetem nincs. Csak az elkeszttség nyomaszt.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Nem tartok számon ilyent.

– *A halálfélelem ismerősöd? Előfordult már hogy megérintett?*

– Háborús körülmények között nem. Azt valahogy megéreztem, hogy katoná legyek. Az ostrom alatt itt voltam a fővárosban. Családommal együtt bujkáltam egy évig. Mellettünk szakadtak le a házak, de nem éreztem ezt a félelmet, mert biztos voltam benne, hogy itt még tennivalóm lesz. Igazában nem éreztem még halálfélelmet. Mostanában van néha, kicsit egzaltált, enervált módon. Ha belegondolok, úgy lesz a világ, hogy számomra már nem lesz, akkor feljönnek bennem ezek a rettenetes szorongások.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Cigaretta és a közélet. A közélet is szenvedély. Ésszel tudom, hogy az egészség, az életem meghosszabbítása érdekében minden azt mondja, hogy ezt abbahagyjam és berendezkedjek egy más, kizárólagos írói életformára. Hosszú életű lehetnék, hiszen anyám most kilencvenöt éves. Ésszel mindezt értem. De . . .

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb.*

– A karácsony. Ez nálam íróilag többszörösen visszatérő motívum. Ami-

kor a repedt lapátot vertem harang helyett. Gyerekkoromban soha nem volt karácsonyunk, olyan, hogy ajándék, karácsonyfa. Ezért mindig van bennem egy váró áhítat.

– *A magánnyal hogy vagy? Védekezel ellene vagy eltűröd?*
– Megszoktam. Nézd, azok a barátok, akikhez olyan mély igaz barátság fűzött, lassan mind elmennek. Új baráti kapcsolatot nem tudtam, nem akartam teremteni. Ebben a második házasságomban rendkívül jó élettársra találtam, sokmindent pótol.

– *Hiszel a barátságban?*
– Mélységesen hiszek benne.

– *Ellenségeid vannak?*
– Biztos, hogy vannak. Hát nézd, az én életutam, életpályám amin én keresztül mentem olyan, hogy az ember akarva, nem akarva, biztosan sebeket is osztogatott, kapott is. Lehetnek, akik ezt ma is őrzik.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*
– Nem. Indulatos haragok föl szoktak bennem szikrázni, még ha leggyakrabban tudom is rejtetni. De maradandóan nem.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygón is élnek emberek?*
– Nemcsak el tudom képzelni, hanem biztosra veszem. Azt nem tudom elképzelni, hogy a világegyetemben egyedül a föld az, amin kialakulhatott élet. Bármilyen tudományos magyarázat is adódik, hogy milyen feltételrendszer kell az élet kialakulásához, szerintem máshol is kialakulhatott ilyen feltételrendszer, vagy hasonló. Nézd, az ember a túlvilágban nem hisz, de valamilyen megnyugvást az elmúlás miatt a végtelennek ez a képzete ad, hogy tényleg van végtelenség, s ebben végesnek lenni mégis vigasztaló törvény.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*
– Én ebben így nem hiszek. Én abban hiszek, hogy van fejlődés. A fejlődés mindig új ellentmondásokat teremt, a fejlődés aztán az emberiséget rákényszeríti, hogy a keletkező új ellentmondásokat valahogyan feloldja. Aztán jön az új körforgás. Az új válaszkéréses tulajdonképpen a fejlődés – mondja Darvas József.

Beszélgetésünk másnapján már hiába kerestem az Írószövetségben. Megbetegedett. Az orvosok ágybaparancsolták. Most pihen, gyógyul, eszmél. De ha felkel, minden kezdődik előről. Nem tudom mennyit bír ki egy író?

Gyermekeveimből

Apró örömök és nagy szomorúságok árnyékában születtem. Életünk egyhangú volt, akár a táj, amelyet szülőföldünknek mondtunk. Síkság, ahol az aprócska vakondtúrás vagy szélhordta halom is égreszökő hegynek látszik és elnyelő szakadéknak a sekély kis gödör. Halmok és gödrök. Apró örömök és nagy bánatok: titeket idézlek most, hogy megmutassam az egyszerű emberek egyszerű életét. Ritka ünnepek és sanyarú hétköznapiak: jöjjetek elém hosszú-hosszú sorban és tegyetek tanúságot a dolgozók igazáról.

Nyáron szombat volt az ünnepünk. Bátyáim már napszállta előtt hazajöttek a tanyák közül, aratásból, cséplésből. Ilyenkor együtt volt az egész család. Ó, mennyivel más volt ez az együttlét, mint a farkaskergető téli napok munkátlan, kényszerű összeartsága, mikor anyámat és testvéreimet szinte óránként csúnya veszekedésekkel ugrasztotta egymásnak a kenyértelen szűkösség. Most munkából jöttek, és naptól barna bőrükbe ivódva hozták a kenyeret ígérő kalászkok füledt szagát.

Reggel már korán fölkeltek. Anyám kivitt néhány tojást a piacra, hogy vásárolni tudjon a vacsorához. Ha kevés volt az összegyűjtött tojás, egész dél előtt az ól ajtaját lestem, hogy mikor bújik elő hangos kotkodácsolással valamelyik tyúk. A kipottyantott tojással azon melegen szaladtam a boltba, hogy néhány deka sót vagy cukrot hozzak, mert mindig hiányzott valami. Anyám már kora délután nekilátott a vacsorakészítésnek. Lepényt vagy rétest sütött, hogy ünnepi éték várja a munkából hazatérőket.

Napszállta felé megállt házuk előtt a munkásokat hozó kocsi. Énekelve jöttek, vidáman és kalapjukat lengették, akár a berúgott lakodalmass vendégek. Talán az egynapos szabadság örömétől részegedtek meg. Az egész házsor kitódult az ajtóik elé, mert minden házban vártak valakit. Szegény munkásemberek laktak arrafelé mind.

– Enni szeretnénk – mondták a bátyáim, hogy lerakták a szerszámokat, meg a kenyereszsákot. Az étel már asztalra téve, párologva várta őket, de ezt mindig elmondották: enni szeretnénk. Ez volt a köszönésük.

Kezükről, arcukról lemosták a rátapadt rengeteg port és az asztalhoz ültek. Én már előbb jóllaktam, hát csak a földre kuporodva néztem őket, hogy inas, barna kezükben hogy súlyosodik a zsirosan csillogó tészta.

Az udvaron, a sárból rakott katlanon már hatalmas üstben melegedett a víz mosakodáshoz. Azt mindig vacsora után szokták. Közben megjött Veréb Jani bácsi is a szomszédból és falábal végigkopogott a téglás pitvaron. Így szombaton este mindig át szokott jönni, kicsit beszélgetni a bátyáimmal. Anyám megkínálta a süttel, úgyis ritkán, mások jóvoltából jut csak ilyesmihez szegény.

– Nem való ez ilyen haszon nélkül való embernek – mentegetődzött min-

dig. – Vesse szomszédasszony inkább a kutyának. Az is többet használ, mint én, a fél lábammal.

Mindig így szabódott, de azért mindig elfogadta és saját nyomorúságán elérzékenyülve, kikönnyesedett szemekkel majszolta a ritka csemegét.

Anyám is mindig egyféleképpen vigasztalta:

– Maga legalább visszajött, ha féllábbal is. Nem úgy, mint az én szegény apjukom . . .

Persze, nem mindig társalogtak egymással ilyen szépen, jóságosan. Néha, mikor Jani bácsiék csirkéje átbújt a két udvart elválasztó, rozszant kerítésen és kikaparta a veteményünket, csúnyán összeszólalkoztak. Anyám ilyenkor azzal fenyegette, hogy elüti a másik lábát is, ha nem vigyáz jobban a jószágukra. De most ünnep volt, kenyeret ígérő, dolgos hét vége, és a szavak is ünnepi gúnyába bújtak.

Veréb Jani bácsit a becsületes nevén tulajdonképpen Hatala Jánosnak hívták. Féllábát a háborúban hagyta. Búskomoran, falábbal jött haza a front-ról. Úgy mesélték, hogy hónapokon át a feleségével se váltott egy szót se. Semmit nem dolgozott, még a ház körül sem, csak ült, ült és nézett maga elé me-reven. Egy reggel azután, ahogy kiszállt az ágyból: faláb nélkül, ingben-gatyá-ban, féllábon ugrálva, kisántikált az utcára és nagy nevetések között bekiabált minden udvarra:

– Veréb lettem . . . nézzék csak . . . veréb lettem . . .

Akkor elvitték a bolondokházába.

Pár év múlva hazajött, gyógyultan, de a Veréb név örökre rajta maradt. Mi, gyerekek már csak így ismertük: Veréb Jani bácsi.

Most, hogy megette a lepényt, cigarettát kért Feri bátyámtól. Rágyújtott és késésre torzult képpel fújta a keserű füstöt.

Vacsora után kimentünk mindnyájan az udvarra és körülültük a katlant. Csöndesek voltak a nyári esték, és fejünk fölött halkan suttogott a bólogató akác. Anyám ide-oda szaladgált: rakott a tűzre, tiszta ruhákat hozott ki, teknőt készített elő. Ahogy néha rávetődtek a vörösen fellobbanó lángok, olyan volt, mint a fény körül szédülten bukdácsoló, kopottszárnyú kis pillangó.

Jani bácsi kötelességének tartotta, hogy meghálálja anyám vendégszere-tétét, hát dicsérő szónoklatba kezdett az apámról, bátyáimhoz intézve a renge-tegszer elmondott szavakat:

– Milyen derék ember is volt szegény megboldogult! Hogy tudott az dol-gozni! Nem hiába: szerették is a gazdái. Tudom, egyszer együtt arattunk, Bé-reséknél a Tavi-dűlőben. Próbáltuk, hogy melyikünk bírja jobban. Három ren-den keresztül hajtottuk egymást. Egyikünk se tudta elhagyni a másikat. A töb-biek messze elmaradtak . . .

Bátyáim szótlanul hallgatták. Nem voltak beszédesek, meg kívülről tud-ták már az egész legendát.

Anyám közben kiürítette a zsákjukat. A darab száraz kenyerek mellett néhány cső tejes kukoricát is talált, amit a tanyák közül hoztak magukkal. Mindjárt nyársat faragtam, ráhúztam és sütöttem a parázsánál. Jóleső öröm-mel hallgattam, hogy hatalmas durrogással repedeznek az érettebb szemek és a közeli élvezetre gondolva, összefutott számban a nyál.

– Hallottátok? – hajolt a bátyáimhoz óvatos suttogással Veréb Jani bácsi. Közben még lopva körül is nézett, nehogy valaki illetéktelen kihallgassa a tit-kot. – Azt mondják, jönnek a románok. Újra kezdődik a háború. Visznek ben-neteket is . . . Még majd odamaradtok, mint szegény apátok . . .

Ezt is elmondta minden alkalommal, ugyanilyen titokzatossággal. Az enyéim nem is ütköztek meg ezen. Általában a körülöttem élő emberek mindig ismételtettek, miképp egész életük se volt más, mint egyforma napjaik szakadatlan ismétlése.

Hogy bátyáim nem feleltek, Jani bácsi még megkérdezte:

– Hogy fizet holdja?

Ezt már a gabonára értette, hogy mennyi terem.

Azután nemsokára elköszönt és elment. A csendes estében még az utcáról is visszahallottuk a suta faláb biccenő koppanásait, mintha így taktusozott volna: ve-réb... ve-réb...

Bátyáim megmosakodtak, tisztát vettek és lefeküdtek, nyugosztani egész héten eltörődött testüket. Rövid az éjszaka és holnap délután újra előáll a kócsi, hogy vigye őket az új hét nehéz robotja elé.

Anyámmal, a mozgalmas nap izgalmaitól újraéhezve, elmajszolgattuk még a sült kukoricát és egy-egy darab tésztát. Míg evett, messzire nézett és két falat kicsúszott belőle egy meglegedett sóhajtás:

– Az idén talán megkeresik a kenyérnek valót. Elég szépen fizet a búza, úgy mondja Mihály...

Eszegettünk és hallgattunk. Csend volt, már a lombok is aludtak és köztük a fészekre lelt madarak, csak valahol a szomszédos fán kurrogott esőt jövendőlön egy leveli béka. A nyári este öléből ezernyi illat tódult felénk, és szédítő magasságban ünnepiesen ceremóniáztak a csillagok. A megpihenés órái voltak ezek. A szélesre tárt konyhaajtón kiszűrődött a bátyáim jóízű, egyenletes szuszogása.

– Fáradtak lehetnek szegények – mondta anyám végtelen jósággal, mint ha a hangjával akarná őket megsimogatni.

Egyszerre csak kifordult a szájából a falat és utána a csendes sírás.

– Szegény apátok, hogy ezt nem érhettem meg...

Keservesen sírdogált. Pedig határozottan tudtam, hogy boldog, meglegedett napjai kevesének egyike ez a mostani, mert talán lesz elegendő kenyér. Akkor, az anyám sírásából éreztem meg először, hogy nekünk még az örömünk se lehet tiszta, háborítatlan, mert sötét karjaival fölöttünk hadonászik valami kegyetlen ellenség...

Nyáron, mikor szünetelt az iskola, az volt a dolgom, hogy legeltettem kishatárú jószágainkat. Anyámnak szenvedélye volt a jószágnevelés. Tágas udvarunkon mindig szaladgált néhány káráló tyúk, gágogó liba és legalább egy malac, ha akkora is, mint az öklöm. Sokszor nem tudott nekik enni adni, mert elfogyott minden eleség és pénzünk se volt. Ilyenkor sírva hallgatta éhes könyörgésüket és megfogadta, hogy soha nem tart belőlük egy darabot se. Persze, a fogadalom csak keserű szó maradt.

Tavasszal, nyáron még csak könnyű volt őket ellátni. A faluszéli árokparton dúsan nőtt a fű. Téptünk belőle néhány kosárral és jöllakott az egész állatállomány. Júniusban érni kezdett az eper és sárga tarlók nyúltak már a horizontba. Kihajtottam a libákat, a malacot, és eltelve térhettek nyugovóra.

Régi vágya volt anyámnak, hogy egy hasas kocája legyen.

– Elhajtja az ember a kanhoz s négy hónap múlva már meg is szaporodik – mondogatta mindig. – Csak kis szerencséje legyen az embernek, hatot-hetet is pottyanthat. Esetleg nyolcat is. A kismalacnak mindig jó ára van...

Nem nyugodott, míg egyik malacot addig nevelte, hogy alkalmas lett az anyai hivatás betöltésére. Örömnép volt az a nap, amikor elhajtottuk a kanhoz. Utána néhány napig aggodalmasan figyelte.

– Nem bűg az – újságolta mindenkinek örömmel. – Megfogta elsőre... A terhes anyát nem őrizhetik olyan féltő gondossággal, mint ő a disznóval tette. Már azt is eltervelgette, hogy a malacok közül kettőt meghagy, szép lassan etetgeti őket, hogy télire legyen hízó. A többieket eladja, mert a pénz is kell.

Egy júliusi reggelen kihajtottam a disznót legeltetni. Szokása szerint végigszaladta az összes árokmenti eperfák alját, hogy fölhabzsolja a széltől levert vagy éretten lehullott gyümölcsöt. Ezért nagyon haragudtam rá, mert rövid, gama lábaimmal soha nem értem utól. Mire odaérkeztem a fához, ahol lakmározott, már futott is tovább a következőhöz, én pedig kifulladásra, kacsaringós káromkodással utána. Végre nagynehezen megelőztem, és fölkapaszkodtam egy fára, hogy rázzak neki epret. Meztelen lábszáramon végighasítottak az elszáradt gallyak, rongyos ingemet még cafatosabbá tépték a kiálló, hegyes csontok, és bőrömből is szakítottak hozzá egy darabot, de én kikönnyesedett szemmel, elkeseredetten ráztam az ágakat és hívogató szavakat kiabáltam a disznó felé:

– Ca, ca, koca! Ide te!

Az pár percre megállt a fa alatt, futtából fölkapott néhány szem epret és már szaladt is át a kocsúton a másik árokpartra. A mohó éhség szédületében észre sem vette, hogy éppen akkor robog el az úton veszett csörömpöléssel egy megvasalt parasztszekér. A kerekek csattogásától nem is hallottam a disznó sikítását, csak azt láttam, hogy fetrengve maradt a porban. A kocsis is észrevette a szerencsétlenséget, de nem állt meg, hanem még jobban megcsapkodta a lovakat.

Úgy szíven markolt a rémület, hogy majdnem leestem a fáról. Magam sem tudom, hogy értem földet. Odaszaladtam a disznóhoz. Keserves sivalkodással csúszkált ide-oda az út porában, de nem tudott talpraállni. Hátralátott belőle a víz, hogy egész sártócsa keletkezett a faránál.

– Mi lesz most? – döbönt belém a rémület.

Úgy éreztem, ronggyá szakad a horizont és összekuszálódik körülöttem minden. Talán itt a végső ítélet ideje, mert ez után már nem következhetik semmi borzalom. Kiszakadt belőlem a sírás, de a szakadó könnyek árja most nem könnyített rajtam.

– Kocám, kis kocám – könyörögtem a disznónak, mintha azt hinném, hogy csak ijeszteni akar. Megfogtam a farkát és vézna karjaimmal elkeseredetten cibáltam fölfelé, hogy talpra állítsam, de hiába.

Céltalan kétségbeeséssel, segítséget keresve néztem szét. A közelben egy lélek se látszott. Fönt kéken ragyogott az ég, körülöttem gabonaérlelő bujasággal izzott a nyár. Az áldott termékenységgű természet végtelen nyugodtsága még csak aláhúzta a bennem kavargó iszonyú tragédiát. Hát lehet itt még élni, mikor mindennek vége?...

A disznót addig nözogattam, míg kétségbeesett sivalkodások között levánszorgott, farán csúszva az útról. Néhány percig álldogáltam még mellette, hogy talán csak szörnyű álom az egész és jóleső felébredés lesz a vége. Azután lélekszakadva, ki-kizökkenő sírással szaladni kezdtem a házunk felé. Más imádságot nem tudtam, csak a Miatyánkot. Annak a mondatai szakadoztak most föl a lelkem mélyéről és csukló sírással keveredve, toluultak a számra:

– Miatyánk, ki vagy a mennyekben...

Már csak az iskolában jóságosnak emlegetett Istenben bízam, hogy csodát tesz és mire kimegyünk, vidám rőfögéssel szalad elénk a disznó.

Anyám éppen a pitvart söpörte, mikor tántorogva beestem az ajtón. Könnymaszatos, rémült arcomon azonnal látta, hogy valami nagy baj van.

– Mi történt? Mi van veled? – riadt rám.

– A disznó... a kocsi...

Csak nyögdecselni tudtam a szavakat és a lábam annyira remegett, hogy majdnem összerogytam. Neki kellett támaszkodnom a falnak.

Anyám eldobta a söprűt és rohant ki az útra. Én utána. Mikor odaértünk, a disznó még mindig ott fetrengett az árokparton. Űlt a farán és első lábaira támaszkodva forgott maga körül, akár a kerge birka. Hosszú fejét égre emelte és szinte emberi fájdalommal sírt, könyörgött. Még egy idegennek a szívét is megindították volna ezek a fájdalmas hangok. És mi, akik valósággal családtagnak tekintettük?...

Anyám egy ideig némán állt mellette és nézte megtárgult szemekkel. Azután lehajolt hozzá és megsimogatta csúnya, nagy fejét:

– Fáj, kis kocám? Nagyon fáj?

Olyan gügyögő gyengédséggel kérdezte ezt, mint tőlem, mikor az első tapogatózó lépések után végigvágódtam a földön és megütöttem magam. A disznó is megérezte a szavakból feléje sugárzó nagy szeretetet, mert néhány pillanatra abbahagyta a visítást és rőfögve dugta tenyerébe a fejét. Mintha azt mondta volna:

– Csak simogass... ez nagyon jó... már nem fáj annyira...

Hozzám egy szót se szólt anyám, pedig remegve vártam a szitkozódó szemrehányásokat. Csak a disznóval törődött, mintha én nem is lettem volna a világon. Egyszerre csak megfordult és szaladni kezdett hazafelé. Nem tudtam, hogy mihez kezdjek. Menni akartam én is. Ez volt hozzám az első szava:

– Maradj!

Olyan végtelen gyűlölettel dobta ezt oda, hogy újra megindultak a könnyeim. És az volt a legszörnyűbb, hogy nem is kérdezett tőlem semmit. Legálább szidna a vigyázatlanságomért. Azt se bántam volna, ha megver, az ostort is odanyújtottam volna neki, csak oldódna föl már ez a rettentő feszültség. Mi lesz itt?

Hirtelen arra gondoltam, hogy világgá megyek. A nyár világos színeivel lebegő horizont úgy hívogatott és elcsittulást ígért nagy szomorúságomnak. Mégse mertem menni, csak álltam a disznó mellett és vártam a végzetet.

Anyám nemsokára jött visszafelé. Targoncát tolt és mellette bicegett Veréb Jani bácsi.

A disznót föltették a targoncára és tolták hazafelé. Fölváltva, mert nehéz volt és nem maradt nyugton. Otthon bevitték az ólba. Anyám mindjárt vizet adott neki. Mohón és sokat ivott. Belső égés emészthette szegényt.

– Eltörött ennek a gerince – mondta Jani bácsi fejcsóválva, hogy alaposan körülnézegette. – Én azt mondom, kést neki. Míg nem késő.

– Hiszen hasas. Néhány hét múlva malaca lesz – mondta az anyám.

– Ennek ugyan aligha lesz malaca...

– Malaca lesz! Néhány hét múlva malaca lesz – ismételte anyám olyan makacs hangon, hogy Jani bácsi jobbnak látta nem ellenkezni. Köszönt és elkocogott haza.

Én ott ácsorogtam az ól előtt. Nem tudtam elmozdulni, mintha fogott

volna valami titokzatos erő. Anyám bent foglalatostkodott a disznóval. A fájdalmas nyögéseken keresztül csak rövid félmondatok szűrődtek a füleimhez:
– Itt fáj, kis jószágom? ... Ugye, meggyógyulsz? ... Lesz kismalacod ... Legalább hat kismalacod ... Szoptatod őket ...

Egyszerre csak vijjogó kiáltás szakadt ki az ól ajtaján:

– Elvetél ... jaj elvetél ...

Hogy meglátott engem, egy pillanatra meghökkent, mint idegen testbe ütköző ló, majd fölkapta az ölkerítéshez támasztott lapátot és azzal rohant felém:

– Tönkretettél, te átkozott! ... Agyonütlek, te nyomorult! ... Oda az én szép disznóm ... Semmit nem lehet rádbízni? ... Csak kárt tudsz csinálni? Agyonverlek! ...

Ezt olyan vészes komolysággal mondta, hogy semmi kétségem nem lehetett: valóban megteszi, ha elér. Futni kezdtem a Jani bácsiék udvarát elválasztó kerítés felé. A rémület megsokszorozta az erőmet és néhány pillanat alatt átvetettem magam a rozoga deszkapalánkon. A következő pillanatban már nagyot dörrent a fához csapódó lapát ...

Hogy túl voltam a veszélyen, a rémület görcsös sírásban oldódott föl. Jani bácsi éppen kint ült az udvaron, süttette magát a nappal. Odaszaladtam hozzá és remegve fúrtam fejem az ölébe.

Mi az? Mi a baj? – kérdezte tőlem jószágon és tenyerével csillapítón végigsimított a fejemen.

– Anyám ... agyon akart ütni ... – nyögtem ki nagynehezen a csukló zokogás közül.

– Ugyan, hová gondolsz? Nem tesz ő olyat ...

– A lapátot ... utánam is vágta ...

Jani bácsi kicsit hallgatott, azután csendesen ezt mondta:

– Nagyon odáig van szegény ... Csak ez az egy disznója volt ... Tik meg hárman vagytok ...

Estig náluk maradtam. Akkor kézenfogott és átvezetett hozzánk. Anyám éppen a tyúkok körül foglalatostkodott.

– Hazahoztam a fiát – mondta neki Jani bácsi. – Halálra ijesztette ezt a szegény gyereket.

Anyám rámnézett, de nem szólt semmit. És egész este nem szólt hozzám, csak lefekvés előtt adott egy darab kenyeret, de azt is szó nélkül. Mikor lefeküdtem, sokáig nem mertem elaludni. Attól féltem, hogy éjjel odalopózik az ágyamhoz és álmomban megfojt.

Néhány nap alatt azért megbékült velem, de ettől az időtől kezdve valami kis idegenség szakadt közénk. A disznót soha nem emlegette többé, és én se próbáltam előtte magyarázkodni. Mintha mindketten elfelejtettük volna. És mégis: ez a nap örökre közénk furakodott.

Úgy hiszem, ekkor lettem lélekben felnőtt ...

★

Azután jöttek a téli hónapok.

Az elhagyatottságnak és elesettségnek valami végtelen szomorúsága fog el még most is a hófölleges, nyomott téli napokon. Éveken keresztül ivódott belém a tél sok kínja-baja, mint meztelen bőrbe a tetováló festék: lemosni többé nem lehet.

Nagy szegénységünk különösen télen ütközött elő. Nyomorogtunk, fagyoskodtunk, akár az útszéli koldusok. Emlékszem: az iskolába mindig lyukas csizmában mentem. Új lábbelim soha nem volt. Azt szaggattam cafatokká, ami még a bátyáimtól maradt, mert kinőtték. Ha jöttek a dércsípős, téleleji napok, mikor mezteláb már nem lehetett menni, anyám fölment a padlásra és lehozott egy pár lyukastalpú, penészes csizrát.

– Ez legalább nem lesz kicsi – szokta mondogatni mindig. – Jó sok kapcát belé húzhatsz, hogy ne fázzon a lábad.

Csakugyan nem volt kicsi, akár az ágyról beleugorhattam volna. De bármennyi rongyot csavargattam a lábamra, mindig fázott. A lyukas talpon benyomult a hó, elolvadt és átnedvesítette a legvastagabb kapcát is. Úgy próbáltam segíteni a dolgon, hogy kívülről is becsavargattam ronggyal, de így megéktelenül otrombán festett. A testi kinokon kívül még külön lelki fájdalmaim is voltak, mert a többi gyerekek mindig csúfolódtak velem:

– Oláj... bocskorban jár az oláj...

– Hol hagytad a medvét?

– Táncoltass már medvét, bocskoros oláj...

Otthon sirva panaszkodtam az anyámnak, de mit segíthetett volna szegény? Egyetlen hathatós segítség lett volna, ha rendes csizrát vesz a számomra, dehát ez csak mesebeli álom maradt mindig. Még Feri bátyámnak se tudtak venni. Emiatt sűrű veszekedések is voltak.

Volt még egy kis búzánk. Bátyám mindenáron el akart belőle adni egy mázsát, hogy legyen csizmára való.

– Szégyellek már az emberek közé menni ilyen toprongyosan. Egész nyáron dolgozok mint egy állat, és még rendes csizmára se telik.

– Ki tehet róla? – siránkozott az anyám. – Talán én? Nekem sincs egy rendes ruhám, amiben a piacra menjek. Még a falatot is elvonom a számtól, hogy nektek több legyen. Most mégis rajtam keresed a nyomorúságod okát?

– Dögöljünk meg mindnyájan éhen – dühöngött a bátyám. – Ha már élni se lehet rendesen.

Anyám csak sírt az ilyen összezőrdülések után, és én vele sírtam. Azokban az időkben mi sokat sírtunk és keveset nevtünk. A jókedv nálunk ünnepszámba ment. Az anyáim sokat harcoltak az életért, a kenyérért, de még többet egymás ellen. És csak kívülről néztem sűrű háborúskodásukat, de talán legtöbbet szenvedtem tőle, mert mindegyikük keserűségéből jutott rám is eleget.

Emlékszem, egy süket téli estén történt, hogy én is belekeveredtem, először a harcba.

Korán lefeküdtem, mert hideg volt a szoba. A fehérre meszelt búboskemence hidegen hallgatott a sarokban. Anyám nem volt odahaza. Elment bandázni valamelyik szomszédhoz. Ez persze csak ürügy volt, mert anyám nem volt társaságkedvelő. A beszélgetést is inkább csak hallgatni szerette, mert a szavak zsongása elálmosította és akkor olyan jól lehetett ábrándozni soha nem élt szépségekről. Most is csak azért ment el, hogy ott talán meleg szobára talál.

Nálunk csak Feri bátyám volt otthon és Füleki bácsi jött át, a harmadik szomszédból. Kabátjukba húzódva üldögéltek a hideg kemence mellett. Talán, hogy áltassák magukat. Cigarettaztak és közben nagyokat köptek a földre és a lábukkal mindig elmázolták. Csöndesen beszélgettek, – de a szavak értelme most nem érdekelt. Mélyen behúzódtam a takaró alá, és hagytam magam el-

ringatni a szavak zsongásától. Kicsit fáztam, mert vékony volt a takaró. Valamikor vastagon duzzadó volt még ez a dunyha, de anyám a nyomorúság napjaiban kiszedegette belőle kilónként a tollat és eladta. Mindig mondta, hogy majd visszateszi a legközelebbi koppasztáskor, de soha nem jutott hozzá. Lassan már csak a tokja és huzata maradt meg.

A szobában sötét volt. Kint az úton néha csengős szán száguldott el a tanyák felé. A bentiek csöndesen elhullajtott szavai mint jótékony takaró borultak a szememre. Ha pillanatokra elhallgattak, hiányzott az elringató duruzsolás.

Egyszerre csak fölfigyeltem. A szavak, mintha tűk lettek volna, úgy szúródtak belém, és merev figyelésbe mozdították az egész testemet. Füleki bácsi beszélt:

- Benkőéknél is tele van a góré. Kutyák nincsenek. Az ember szépen kifeszít néhány szál lécet és már töltheti is a zsákokat... Észre sem veszik...
- Jó ára van a kukoricának – mondta a bátyám.
- Az is. Meg nálunk ott a két malac. Venni nem tudok nekik.
- Nekünk nincs malacunk. De csizma kellene...
- Én mondom, ne gondolkozz sokat a dolgon! A szegény ember úgy él, ahogy tud. Meg onnan veszünk, ahol meg se kottyán az a kicsi.

Az álomosság egyszerre kiröppent a szememből. Úgy dobogott a szívem, hogy azt hittem, meghallják. Mozdulni se mertem, nehogy észrevegyék, hogy ébren vagyok és kihallgattam a beszélgetésüket. Vagy talán nem is törődtek velem? Gondolták, hogy úgyse értem, miről van szó?

Füleki bácsi nemsokára elkészönt és elment. Kint, az ajtó előtt még sokáig beszélgettek. Hogy mit, azt nem értettem. A szavak csak monoton dűnnyögésként ütődtek át a falakon. Én mégis szinte a bőrömmel éreztem minden mondat értelmét. Tudtam: a lopásról beszélnek, hogy mikor mennek. Az én bátyám, az én Feri bátyám lopni akar! El akarja venni a másét. A rémület szinte megmerevítette a tagjaimat. Hát lehetséges ez? Mindjárt arra gondoltam: biztosan megfogják őket és micsoda szégyen lesz az nekünk. És lopni... Hiszen az borzasztó dolog! Nagy bűn!

Szerettem volna kiugrani az ágyból, kirohanni hozzájuk és könyörögni, hogy ne is beszéljenek ilyenekről. Még rágondolni is borzasztó!... Az én bátyám lopni akar...

Úgy éreztem, forog velem az ágy és minden megsemmisül körülöttem. Istenem, mi van itt? Nagy nyomorúságunkat még ilyen szerencsétlenséggel is tetézni akarod? Honnan lehetne pénzt szerezni a bátyámnak, hogy tudjon csizmát venni? Én eljárnék mezítláb is, nem bánám, ha csúfolódnának a gyerekek, csak a bátyám ne menjen lopni...

– Ennek nem szabad megtörténni – ebben az elhatározásban kristályosodott ki bennem az utolsó percek sok zűrzavaros benyomása.

Agyamban tépetten zargatták egymást a gondolatok. Mit csináljak? Mit lehet itt csinálni? Szólok anyámnak. Nem, ez nem jó. Ezen még csak jobban összevesznének és nekem olyan rossz, mikor szavakkal tépik egymást. Ét hát-ha... Ezt a lehetőséget magamnak is alig akartam fölvetni. Hát-ha az anyám is beleegyezik? Hiszen ő is szeretne kimenekülni ebből a feneketlen nyomorúságból... Mi lesz akkor?

– Nem, ő nem egyezne bele – nyugtattam meg magam. – Anyám jó. De mégse szólok neki. Hogy ne veszekedjenek...

Azután arra gondoltam, hogy holnap beszélek Füleki bácsival. Megmon-

dom neki, hogy nagy bűn az, amit csinálni akarnak. Hogy én őt mindig jó embernek ismertem és a jó emberek ilyet nem tesznek. Mit mondhat erre Füleki bácsi? Talán azt, hogy ne törődjek a nagyok dolgával. Biztosan szól majd a bátyámnak és az megver. Még soha nem ütött meg, de azért biztosan megver.

Legjobb lesz, ha nem Füleki bácsinak szólok, hanem neki. Elmondom neki mindezt. Még most, ha visszajön.

Kint becsapódott az ajtó és befelé tartó lépések neszezése hallatszott. Nemsokára belépett a bátyám. Gyufa lángja villant és imbolygó, behemót árnyéka ott sötétlett a szemközti falon. Meg akarta gyújtani a lámpát, de a kanóc nem lobbant lángra, csak izzott kesernyés, kellemetlen büzzel. Sokáig próbál-gatta, a gyufa egészen a körméig égett. Felszisszent és dühös káromkodással földhöz csapta.

– Petró sincs... – morogta, mintha ezzel is alá akarná támasztani jö-vendő terveit. Mintha ez érződött volna ki ezekből a szavakból: Akkor majd az is lesz.

Csak úgy a sötétben vetkőzni kezdett és közben folyton mormogott vala-mit magában. Szorongva hallgattam minden moccanását. Mikor lefeküdt és nagy sóhajrással magára húzta a takarót, megmozdultam az ágyban és meg-szólaltam.

– Feri bátyám!

A bátyáimat mindig így szólítottam és magáztam őket. Így nevelt az anyám, mert, mint mondta, ők sokkal idősebbek, kijár nekik a tisztelet.

– Mit akarsz? – kérdezte. – Te még ébren vagy?

– Ébren. Csak azt akarom mondani, hogy hallottam, amit Füleki bácsi-val beszéltek.

– Ha hallottad, akkor aludj – mordult rám ellenségesen.

Kicsit megrettentem a mogorva hangtól és elhallgattam. De nemsokára újra kezdtem:

– Hallottam, hogy kukoricát akarnak hozni Benkőék góréjából...

– Mondtam már, fogd be a szád és aludj! Ne törődj te a nagyok dolgával!

Már-már úgy volt, hogy hagyom az egészet, de egyszerre újra belémnyi-lallott a fájdalom: az én bátyám lopni fog... Nem bánom, ha megver is, de megmondom, ami a szívemen fekszik.

– A lopás csúnya dolog – vettem oda a szavakat. – Feri bácsinak nem szabad ilyen dolgot csinálni. Megveri az Isten.

– Nem vagyok kíváncsi a taknyosok véleményére.

– Pedig én megmondom anyámnak...

– Azt adja csak az a nagyon jó Őristen! Kitekerem a nyakad, az biztos.

– A csendőröknek is elárulom.

– Hallgass, míg szépen mondom! Mikor ilyen kis taknyos voltam, mint te, eszembe se jutott, hogy beleüssöm az orrom a nagyobbak dolgába.

– Megmondom az anyámnak, a csendőröknek. Mindenkinek megmon-dom, hogy mit akarnak – kiabáltam most már hisztérikusan, és ordítva sírni kezdtem. A belső részemet majdnem szétrágta a vad fájdalom és kinomban a párnát harapdáltam. Bátyám éppen föl akart kelni az ágyból, valószínűleg, hogy megverjen, de ebben a pillanatban nyílt kint az ajtó. Anyám jött haza. Hirtelen befelé gyűrtem a sírást és úgy tettem magam, mintha aludnék. Bátyám se szólt. Anyám sietve levetkőzött és odabújt mellém. Egy ágyban feküdtünk, bátyáim is együtt, egy másikban. Nem volt több ágy, meg a takaró is kevés

volt. Így legalább összebújtunk és melegítettük egymást, mint malacok a hideg ölben.

Éjjel nyugtalanul aludtam és sokszor fölriadtam. Azt álmodtam, hogy a bátyámat csendőrök kísérik.

Másnap egy szót se beszélünk a bátyámmal az estéli dologról, csak kerülgettük egymás pillantását. Feldúlt lélekkel mentem az iskolába, mintha szörnyű titkot hordoznék magamban. Rettegtem, hogy valaki megérzi a gondolataimat és kikiabálja a világnak. Egész nap az esti beszélgetés rettenetében éltem. Hiába próbáltam mással foglalkozni, gondolataim, akár az elhajított bumeráng, egyre csak ehhez a szörnyű tényhez hajtottak vissza: bátyám lopni akar. Görcsösen meredt föl bennem a kérdés: miért? Újra és újra megkérdeztem ezt magamtól, de megnyugtató feleletet sehogy nem találtam. A tanítóm nyelvtanból magyarázott valamit, de nem értettem a szavait, csak azt láttam, hogy a szája mozog, beszél. Szerettem volna odarohanni hozzá és sírva elpanaszolni a bánatomat. Talán ő tudna segíteni. De hátha szólna a csendőröknek? Ezt pedig nem szabad. Bátyámat is csak elkeseredésemben fenyegettem meg ezzel az este.

– Mi lenne, ha délután elmennék Benkőékhez és könyörögnék nekik, hogy adjanak néhány zsák kukoricát? Akkor lenne a bátyámnak csizmája és nem menne lopni. De biztosan nem adnának. Veréb Jani bácsi csak kölcsönbe kért tőlük, hogy ősszel majd visszaadja, – mégse adtak.

– Zsugori vén paraszt az – így mondta Jani bácsi és szidta, mint a bokrot. – Ha ott rothadna el az egész a görében, akkor se adna...

Miért kell nekünk ilyen nagy nyomorúságban élnünk? Miért nem lehet nekünk is annyi kukoricánk, mint Benkőéknek? Vagy annyi nem is kellene, csak, hogy a bátyám csizmát tudna magának venni. Meg nekem is, hogy ne fázzon a lábam és ne kelljen szégyenkezni a többiek előtt. Miért kín nekünk újra és újra a tél?

Nem tudom, volt-e még gyerek az iskolában, aki ilyen kérdéseken törte a fejét, de engem nagyon elkeserített életünk céltalansága.

Délben nem mentem haza az iskolából, mert messze laktunk. Iskolai tarisznyámban, a könyvek és füzetek mellett hoztam magammal egy darab kenyert és azt majszolgattam el ebédre. Otthon se kapnék mást, és azért igazán kár lett volna hazacsúszkálni a fagyos hóban, hogy otthon fogyasszam el. Pedig most nehéz volt a falak között maradnom. Szerettem volna otthon lenni és hű kutyaként a bátyám nyomában maradni, hogy a kezénél fogva visszacibáljam vagy könyörgésemmel visszatartsam, ha el akar menni.

– Hiszen úgyis csak este mennének – nyugtattam meg azután magam. – De biztosan nem is megy... Nem szabad, hogy elmenjen...

Estefelé, mikor vége volt a tanításnak és hazamentem, csak az anyám volt otthon.

– Hol van Feri bátyám? – kérdeztem tőle sürgetve.

– Csavarog valahol, hol lenne? Jobb is, ha nem ül itthon, mert mindig csak morog. Neki semmi se jó. Engem is bánt, hogy így van, de mit csináljak?... Nem téphetem magam ketté.

Anyám ezeket a szavakat tulajdonképpen nem is nekem mondta, hiszen tudta, hogy úgysem érteném meg, de jól esett neki, hogy végre kimondhatja hangosan a benne érző keserőséget.

– Zsákot nem vitt? – vágtam a szavaiba.

– Zsákot? – kérdezte anyám csodálkozva és furcsán nézett rám. – Minek vitt volna zsákot?

Megzavarodtam, makogtam valamit, hogy talán a malomba ment...

– Ha csak a nyomorúságot nem vitte volna megőröltetni...

Bátyám korán hazajött és nem is ment el azután, hanem lefeküdt. Örömben majdnem kibújtam a bőromból. Anyám rám is szólt, hogy ne lődörögjek annyit, hanem feküdjek le. Mikor bementem a szobába, Feri bátyám már aludt. Legalábbis úgy mutatta, hogy alszik. Nem szóltam hozzá, de szerettem volna odalépni az ágyához és megcsókolni a kezét. Úgy éreztem, valamivel engem is megajándékozott ezen a napon. Sokszor haragudtam rá, mikor veszekedett az anyámmal és csúnyán káromkodott, – de most nagyon szerettem. És olyan jó lett volna ezt megmondani neki.

Egy estefelé, mikor jöttünk az iskolából, csendőrök kísérték befelé Füleki bácsit. A két keze össze volt kötözve és mélyen lehajtotta a fejét. Látszott rajta, hogy szeretne észrevehetetlen maradni a két szuronyos ember között. Utánuk a felesége ment, két kisebb gyereket kézenfogva és kétségbeesetten jajveszékelt:

– Nem csinált az uram semmi rosszat. Ugye apjuk, ártatlan vagy? Mondd meg a csendőr uraknak, hogy nem csináltál semmit. Jaj, ne vigyék el az én kenyérkeresőmet! Mit csinálók a gyerekekkel?

A gyerekeket is megrémítette az anyjuk jajveszékélése és versenyt ordítottak vele. Az egész házsor kitódult az ajtók elé, és nézték a szomorú, siránkozó menetet. Most nem törődtek a hideggel, és sokan örültek is a látványosságnak.

Mikor megláttam őket, belényilallott szívembe a rémület. Hát mégis... Feri bátyámat talán már be is vitték. Akkor este csak azért jött haza olyan korán, hogy azt higgyem, meggondolta a dolgot. De azután mégis elmentek...

Nekiiramodtam a síkos úton, s ahogy csak bírtam, futottam hazafelé.

Mikor berobogtam, együtt volt a konyhában az egész család, és ott volt Veréb Jani bácsi is. Nagyban tárgyaltak valamit. Talán éppen a Füleki bácsi esetét.

– Füleki bácsit viszik a csendőrök! – kiabáltam izgalomban, de rám se néztek, csak beszélgettek tovább.

– ...ott felejtette a fejszét, amivel a léceket feszítette ki. Arról jöttek rá. Meg a lábnymokról – mesélte Jani bácsi, izgatottan hadonászva. – Ilyen hülye. Ha valamit csinál, legalább ügyesen csinálná. Az a vén zsupori Benkő nem ment volna tönkre attól a pár zsák kukoricától.

– Pedig milyen rendes ember volt – sóhajtott az anyám.

– Az az még most is – szólt közbe Mihály bátyám. – Csak becsületesen nem élhet meg máma a szegény ember.

– Én azért csak nem mennék el lopni – ellenkezett anyám. – Inkább éhenhálnék. Nem bírnám el a szégyent, hogy engem a csendőrök kísérgessenek.

Feri bátyám nem szólt semmit, csak a cigarettáját szívta. Mikor egy pillanatra összeakadt a tekintetük, picit mintha el is mosolyodott volna.

– Hát – mondta még a Mihály bátyám –, mindenki nem is mehet lopni. Másképpen kellene itt a bajon segíteni. Hogy mindenkinek egyformán legyen. Akkor lopni se kellene.

– Hogy mindenkinek egyformán legyen – dünnyögte utána Józsi bácsi, és nyomatékképpen nagyot ütött falábalával a földre.

Mihály bátyámat jobban szerettem, mint Ferit. Csöndes, jó fiú volt, és soha nem házsártoskodott. Nem veszekedett anyámmal, ha valamelyik nap nem került fött étel az asztalra. Ilyen pedig, különösen így télen, sűrűn előfordult. Belátta, hogy nincs, és ha nincs, nem lehet.

Most is, mikor már-már kezdett odahaza tűrhetetlen lenni a nyomorúság, azt mondta, hogy ő ezt nem nézheti tovább, elszegődik béresnek. Igaz, hogy egész évben más kapcája lesz azért a pár mázsa gabonáért, de amit keres, azt tisztán megkeresi, és hazaadja az egészet.

Mikor elállt, mindjárt kért is előlegként egy mázsa búzát a gazdájától, hogy legyen otthon mit ennünk. Ilyen jó gyerek volt ő. Anyám meg is siratta, mikor érte jött a kocsi, hogy kivigye a tanyára, de belátta, hogy másként nem lehet. Csak Feri iránti keserősége nőtt ezzel is. Ha azután összezőrdültek, mindig ez volt a legfőbb érve:

– Neked persze eszedbe se jutott, hogy elszegődj. Pedig te vagy az idősebb. Elvárod, hogy más keressen számodra kenyeret, te meg puhitod idehaza a fenekedet.

Ez azért már túlzás volt, mert Feri bátyám is egyre járt munka után, de ezeken a keserves téli napokon nem akadt semmi. Anyám is tudta ezt, és csak a keserűség mondatta vele ezeket az elítélő szavakat.

Életünk azért könnyebb lett valamivel. Eggyel kevesebb volt otthon az evő száj és ez sokat jelentett a szűkösségekben. Anyám olykor azzal vigasztalta magát, hogy vannak még, akik nálunk is szűkösebben élnek. Ezt ugyan nehéz volt elképzelni, de ő bizonyára nem hazudott.

Veréb Jani bácsin az utóbbi időben újra erőt vett a búskomorság. A felesége panaszkodott anyámnak, hogy kezd olyan lenni, mint mikor hazajött a háborúból.

– Egész nap csak ül a kuckóban, lecsatolja a falábat és azt nézegeti. Tegnap is azt kérdezte tőlem: „Te, Róza, tetszik neked az én falábam?” Félek, hogy megint valami baj lesz vele.

Egyik nap én is találkoztam vele az utcán. Odahívott magához és azt kérdezte tőlem:

– Tetszik neked az én falábam?

Ijedtem azt feleltem neki, hogy tetszik. Erre elkezdett nagyon nevetni, megfogta a két vállamat és egészen belehajolt az arcomba, hogy a lehelletét is éreztem. A két szemében valami furcsa láng lobogott. Rémülten próbáltam magam kiszabadítani a kezéből, de olyan erősen fogott, hogy mozdulni se bírtam.

– Csakugyan tetszik neked? – kérdezte még mindig nevetve. – Nem akarsz engem becsapni?

– Tetszik – ismételtem még jobban megrémülve és már sírás kaparászott a torkomban.

– Ha annyira tetszik, legyél te is mindig becsületes, szófogadó ember. És ha szófogadó leszel, akkor te is kaphatsz ilyen szép, finom lábat. Mert nem közönséges fából van ám ez. Neked megsúghatom, de el ne mondd senkinek – és itt körülnézett, mint mikor a bátyámat traktálta titokzatos híreivel. – El ne mondd senkinek, hogy ez finom tölgyfából van . . .

Nagynehezen kiráncigáltam magam a szorításából és elszaladtam. Még akkor is nevetett és utánam kiabált:

– Fogadj mindig szót, hogy te is kapj ilyen finom lábat...

Mikor otthon elmeséltem ezt az anyámnak, azt mondta:

– Úgy hiszem, hamarosan visszakerül az megint a bolondok házába. Akkor pedig aligha jön ki többet...

Most az egyszer azonban nem lett anyámnak igaza.

Egy reggel fészületlenül, csak úgy alsószyoknyában szaladt át hozzánk a felesége és jajveszékelve, kezeit tördelve mondta:

– Fölakasztotta magát az uram... jöjjenek át, szomszédasszony... jaj, hová szaladjak?...

Anyám és Feri bátyám mindjárt átszaladtak.

Mikor visszajött az anyám, csendesén csak ennyit mondott:

– Jobb is így szegénynek...

A temetésen ott volt az egész házsor. A pap szép beszédet mondott, hogy mindenki sírt. Dicsérte, hogy milyen becsületes, jó ember volt és milyen nagy lélekkel viselte azt a keresztet, amivel megterhelte az Úr. A beszéd közben én mindig arra a napra gondoltam, amikor elfogott az utcán. Mikor a pap arról beszélt, hogy milyen kötelességtudó, jó hazafi volt, az ő szavai csengtek a fülemben:

– Legyél mindig szófogadó, és te is kaphatsz ilyet...

A rémületes emlékezés hatása alatt én is sírni kezdtem és együtt hullattam könnyeimet anyámmal, aki egyre azt hajtogatta a pap beszéde alatt:

– De szépen mondja... Istenem, de nagyon szépen mondja...

Azután ez a szomorú emlék is eltemetődött bennünk, és eljött a tavasz. Szívet vidámitó, friss zöldeléssel, tüdőt tágitó, langyos fuvallatokkal. Az életünk is vidámabb lett. A nyomorúságunk ugyan nem lett a tavasszal kisebb, de kiszabadultunk a hideg szoba nyomasztó zártágából. Bátyám fölást a kertet és anyám elkezdett veteményezni. Ahogy nagy komolyan megvitatták, hogy melyik parcellába mit fognak vetni, önkéntelenül is közelebb kerültek egymáshoz és elfelejtették a téli keserőségeket.

Kicsit hűvös volt még a föld, de én már meztéláb jártam. A nagy csizmákat fölvitte anyám a padlásra penészedni, hogy a következő őszön újra lehozza, mondván:

– Kicsit nagy, de legalább több kapca fér belé...

Tavaszra Füleki bácsi is kiszabadult és hazajött. Sírva panaszkolt el anyámnak, hogy nagyon megverték és úgy bántak vele, akár a kutyaival. Általában az anyámnak nagyon szerettek panaszkodni az emberek. Talán, mert olyan becsületes képe volt. Ő, szegény, csak magába fojtotta a bánatát, sőt még a másokéval is súlyosbította a magáét.

Úgy beszéltek meg odahaza, hogy a húsvéti szünetben meglátogatom a bátyámat a tanyán, és legalább két-három napig kintmaradok nála. Előre örültem ennek a látogatásnak, talán jobban, mint az urak, akik valahol a tengerparton szándékoztak eltölteni a húsvéti ünnepeket.

Nagypénteken reggel indultam. Anyám már korán fölkelte és mákoskását főzött. A mi falunkban ez volt a vallásunk szerinti nagypénteki eledel. Ha va-

lamelyik háznál nem tellett rá, összekéregették a hozzávalót, de annak lenni kellett.

Mikor megfőtt a tészta, anyám tett belőle egy papírzacskóba, hogy majd kiviszem a bátyámnak. Valószínű, hogy Mihály gazdájánál jobbat főztek: több mákkal és több cukorral, mégis küldött neki a saját főztéből, hogy ezzel is kimutassa a szeretetét.

Magam is jóllaktam tésztával és megindultam a tanyák felé. Természetesen, csak úgy, gyalogosan. Anyám megmagyarázta, hogy merre találok a tanyát és már rá is bízott az utak futására.

Gyönyörű tavaszi délelőtt volt. Bársonyos zölddel voltak elevenek a búzátáblák, szinte kedvem lett volna őket megsimogatni. Amott kukorica alá szántottak. Zsirosan borultak a fekete barázdák, és a nedves földből sűrű gőz szállt fölfelé az erős tavaszi napsütésben, mint áldozati oltár füstje. Az újraébredő élet szinte harsonázott a szertefutó földeken és semmi sem mutatta, hogy ez tulajdonképpen a halál ünnepe. A falu felől templomi harangok zúgása jött utánam, de ezekben a szélesen zengő hangokban is több volt az öröms ujjongás, mint a gyász szomorú áhítata.

Most minden örömről zengedezett nekem. Úgy éreztem, lépésről-lépésre könnyebb lesz a testem. Mintha a vidáman sütő nap engem is felszippantott volna cseppenként és a tavasz himnuszát énekelve, beleolvadtam volna a megszűni kékségbe.

Az út mellett sürgönypóznák álltak és zúgtak. Odszaladtam mindhez és rátapasztottam a fülem a mohos fára, hogy kihallgassam a titkos üzeneteket. Azután belekiabáltam én is, mert azt hittem, hogy elviszi a hangomat:

– Tavasz van . . . Megyek a tanyára, a bátyámhoz . . .

Ebben a két mondatban benne volt minden örömöm és minden vágyakozásom.

Elhatároztam, hogy ha nagy leszek, én is elállok béresnek, akár a bátyám. Hiszen olyan szép lehet az élet itt, a tanyák között.

Délfelé érkeztem ki a tanyára. Bátyám gazdája elég szívélyesen fogadott. Mihály nem volt bent a tanyában, kint szántogatott a birtok túlsó végében. Mingyárt kimentem hozzá. Mikor meglátott, örömmel kiáltott felém és a kalapját lengette.

– Hát te hogyan kerülsz ide, öcskös? – kérdezte.

– Kijöttem.

– Gyalog?

– Gyalog.

– Nem fáradtál el?

Csakugyan, nem éreztem még egy kis zsibbadást sem. Szaporán lépkedtem az eke mellett és hallgattam a földet hasító vas halk surrogását. A tarack gyökere pattanva szakadozott.

– Nem. Egy csöppet sem.

– Mi újság otthon? – kérdezte kis hallgatás után a bátyám. – Feri dolgozik?

– A héten dolgozott.

– Hol?

– Falat tömtek a Gyökeres-pusztán. Ezt meg Mihály bátyámnak küldte anyám – nyújtottam át neki a keresztülzsírosodott papírzacskót a tésztával.

– Bírod tartani az ekét, míg megeszem?

– Bírom – mondtam lelkendezve és már be is álltam a barázdába. Fogtam az eke szarvát és jól megnyújtottam a lépéseimet, ahogy a bátyámtól láttam.
– Veréb Jani bácsi meg meghalt – újságoltam neki, hogy megajándékoz-
zam valami hírrel az okozott öröméért.

– Mi baja volt? – kérdezte a bátyám meglepetten.

– Fölakasztotta magát.

– Szegény Jani bácsi – morogta Mihály, inkább magának.

Azután nem is igen beszélgettünk. Nem volt miről. Szántogattunk és nagyokat hallgattunk, csak néha figyelmeztetett, hogy az ekét jobban kifelé, vagy befelé tartsam.

Délben csakugyan mákostésztát kaptunk. Jobb volt, mint amit anyám főzött és cukor helyett méz volt rajta, jó vastagon.

– Van méhünk. Hat család – mondta a bátyám, mikor észrevettem a mé-
zet.

Kint ebédeztünk az istállóban. A gazdáék bent a konyhában.

– Elég jó helyem van itt – mondta Mihály bátyám. – Csak a gazda na-
gyon szeret parancsolni. Dehát azért gazda, hogy parancsoljon.

Örültem, hogy úgy beszélt velem, mint a felnőttekkel.

– Majd itt alszol velem az istállóban. Holnapután bemennek a gazdáék
a faluba. Szólok nekik, hogy téged is vigyenek magukkal. Megférsz a kocsin.
Legalább nem kell kutyagolnod.

Ebéd után újra befogtuk a lovakat és kimentünk szántani.

Mikor napszállta felé az ekét eldöntve behúztuk az udvarra, a vidáman hancúrozó kutya a lovak elé ugrott és megugatta őket. A lovak megbokrosod-
tak. Ágaskodni kezdtek és kitepték magukat a bátyám kezéből. Keresztültör-
ték az udvar kerítését és vad rohanással hurcolták maguk után a csörömpölő
ekét. Bátyám utánukvetette magát, de a szántás derekán is alig bírta őket el-
csípni. Az ekének letörött az egyik karja és a jobboldali ló erősen vérzett. Való-
színűleg az áttört kerítés hasíthatta föl az oldalát. A gazda karbafont kézzel
nézte ezt az egész dolgot és mikor meglátta az ekével, meg a lóval történt sze-
rencsétlenséget, szidni kezdte a bátyámat:

– Hogy lehet valaki ilyen marha? Úgy fogtad őket, mintha még soha nem
lett volna dolgod lóval.

– Nekem ne mondja, hogy marha – indulatoskodott a bátyám. – Inkább
kösse meg máskor a kuttyáját, hogy ne ijesztgesse a lovakat.

– Fogd be a szád és ne feleselj. A lovakat meg gyorsan fogd ki. Száját
be és lovakat ki.

Már csöndesebben beszélt, nevetni is próbált a saját szellemességén, de
Mihály tovább durcáskodott. Nyilván előttem szégyelte magát.

– Fogja be az, aki mondja!

Remegve hallgattam a civódásukat. Tudtam, hogy a bátyám nem hibás
és csak a bosszúságát akarja rajta kitölteni a gazda. De szerettem volna neki
szólni, hogy hagyja csudába az egészet. Mondjon, amit akar.

– Tetves koldus – ordította most már a gazda. – Még szemtelenkedni
mersz a kenyéradóddal?

– Maga szemtelenkedett velem. Azt hiszi, mert cselédje vagyok, most
már mindent szabad?

A gazda fölkapta az eke mellől a lóhajtó ostort és végigvágott rajta, hogy
nagyot csattant. Mihály bátyám odaugrott, hogy kicsavarja a kezéből, de az

csak hátrált és tovább ütötte, ahol érte. Az arcán egy csapástól kiserkedt a vér. Futni kezdett a verés elől. A gazda utána és ütötte, míg érte.

Ki se fogta a lovakat, csak szaladt az istállóba, összeszedte a holmijait és engem kézenfogott.

– Visszahozatlak a csendőrökkel – kiabált utánunk a gazda.

– Éppen az kell magának! Tudom Istenem, felgyújtom a tanyáját...

A hirtelen lepergett, borzasztó esettől egészen bódultan lépkedtem a bátyám mellett. Utat nem is kerestünk: szántáson, vetésen keresztülvágtunk. Sötét volt az este, csak a csillagok hunyorogtak fönt, mint apró mécsesek.

– Most mi lesz? – szólaltam meg végre szepegeve.

– Mi lenne? – felelte a bátyám hetykén. – Csinálom tovább, amit abba hagytam.

A hangján azért éreztem, hogy remeg és nem olyan bizakodó, mint az elkiáltott szavak. Nem akart előttem gyengének mutatkozni.

– Pedig milyen szép volt ez a nap – mondtam még sóhajtván.

Bátyám megállt és kiterjesztett karral mutatott szét a sötétségben, akár a pap, mikor áldást oszt és a hangja is nagyon komoly volt:

– Szép lenne itt az élet, ha nem mások barmai volnánk, ha a magunk földjébe akaszthatnánk az ekét... Addig kutyáké itt a sorsunk és a bérünk mellé szidást és verést is kapunk eleget. Most engem is megvert a gazda, de egyszer majd erős leszek és visszaütök...

Lépteink halkán dobbantak a frissen szántott földeken és az utolsó mondat bizakodásától mintha szomorúságunk is széjjelfoszlott volna, mint pirkadatban az éji sötétség. Hogy egyszer majd erősek leszünk...

Csokonai

Csak meghajolva? kopogtatva?
 lüktetve az utakban mint a vér?
 csak a behúnyt szem s e m m i á g á n ?
 csak így?
 ebben a vállig érő
 mestergerendás hazában
 fejjel az isten füvei között
 csak így?
 mellkast szétvető
 hajtóerő szárnyán
 garabonciás hírbe keveredve?
 száftos névnapok igriceként?
 álszent cirkuszok pántlikájaként?
 lábbal mindig a kilövőpályán
 vállal a gerenda alatt
 marokban a parázssal
 fűtőrésze megjátszani
 csökött győztesek ünnepeit?
 legyező mögül kisütő
 mosolyokért pohár borért
 ötven vagy száz forintokért
 az eposzéért?
 jázminlugas-járvány idején?
 kisiklatott h a j n a l idején?
 isten vasárnapja idején?
 mígnem a törzs szétroppan elröpül
 keringeni egy ország körül?
 hogy aztán léha névnapok
 anekdoták távcsövein
 megidézzék az érthetetlen
 kánikulai hőesést?

Inkább a halál, a jövő!

Még házat épít, bibelődik
 a Múvel, e l g y o m r o z o t t
 t ü d e j é t p u r i z á l j a ,
 s ebéd után mikor alusznak,
 elszáll.

A KARNYÓNÉ VILÁGA*

Úgy gondoltuk, hogy a drámai műnem elméletének differenciálása érdekében is, a drámákról való pontosabb ismereteink miatt is külön kell választanunk a drámaelméletet és dramaturgiát. Csokonai négy eredeti és befejezett drámájáról írott nagyobb terjedelmű dolgozatunkban megkíséreltük ezt a konkrét elemzőmunka során megvalósítani. Most – idő hiányában – az elméleti kérdéseknek csak a summázatára térhetünk ki.

Több okból szükséges volt, hogy ezt a két szabályrendszert – amennyire lehet – elkülönítsük. A drámaelmélet – többek között – azokat a szabályrendszereket vizsgálja, amelyekkel egy-egy adott kor történelmi-társadalmi feltételei által speciális tartalmakkal ellátott *életjelenség* drámává szervezhető; a dramaturgia pedig azokat a művön belüli szabályrendszereket, amelyek révén a drámává szervezett életjelenség a maga *hatásait elérheti*. Az életjelenségeket drámává szervező szabályrendszereket modellizálhatjuk. Ezek egyike az ún. középpontos dráma modellje. Erről kell – nagyon röviden – egy-két szót ejtenünk, mivel Csokonainak mind a négy eredeti és befejezett drámája az ún. középpontos dráma modellje szerint szerveződik drámává.

Legfontosabb jellemzői a következők: a mű egy középpont köré épül és cselekménye egyenlő az adott kor társadalmi-történelmi feltételei által meghatározott tartalmú középpontnak és az így speciális tartalmúvá tett középponthoz való, ugyancsak társadalmilag-történelmileg meghatározott tartalmú viszonyoknak a bemutatásával. Egyszerűbben: a középpontos dráma a középpont és a hozzá való viszonyulások révén szervezi azt az életjelenséget drámává, ami e szervezettség révén művésziileg tükrözi a kort. Ezekben a drámákban nincs konfliktus, mert nincs két olyan személy (vagy csoport), amelyeknek ellentétes okai és céljai egymás elleni tett-váltás-sorozatban nyilvánulhatnak meg. Lukács György szerint minden nagy dráma a világ totalitását a mozgások totalitásával érzékelteti. A középpontos drámában a kor legfontosabb mozgásirányait a középponthoz való viszonyok mutatják be, azok rögzítik. Ezek a viszonyok természetesen az adott tartalmú középponthoz való-sulnak meg, így szükségképp annak a variánsai – de épp ezáltal adják a mozgás totalitását.

Amikor egy drámában azokat az anyagszervezési eljárásokat keressük, amelyeket modellizálhatunk – a drámaelmélet kérdéseit vizsgáljuk. A *Karnyóné* elemzésének csak ezt a részét mutatjuk most be – a dramaturgiájának elemzése révén elért eredmények lényegét idő hiányában el kell hagynunk, noha utalást teszünk rá.

A *Karnyóné vagyis a vénasszony szerelme* című dráma Karnyóné alakja köré épül. Nincs szereplője, akinek lényeges viszonya ne lenne hozzá – az egyetlen Kuruzson kívül. A szereplők mindegyike egy-egy speciális viszonyt

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni Csokonai- emlékülésén 1973. október 20-án.

tesz megnyilvánulttá, azt, ami az adott tartalomhoz való viszony mindig azonos és mégis mindig különböző változata.

Most is azt a módszert követjük, hogy először a középpont tartalmát keressük meg, s aztán vizsgáljuk a hozzá való viszonyokat.

Beléptekor így küldi el Karnyóné Samukát: „Eredj fel, kis bohócska, a szobácskába, egyél almácskát, szilvácskát, könyvecskét, hahaha, bizony majd magamnak is félre megy az eszecsém, a könyvecskédet ne edd meg, hanem vedd a kezecskédbe, menj tanulni a több gyermekecskéekkel”. A mondatnak először a nyelvezete tűnhet fel. Karnyónét nemcsak édeskésé, de mesterségesé, mézes-mázossá, következőképp azonnal a mű elején ellenszenvenessé is teszi. Darabbeli funkciója is csak ennyi: a kezdeti ellenérzés kiváltása, mert Csokonai elhagyja vele a további jelenetekben. De ebben a mondatban elrejtve megtalálhatjuk Karnyóné legfontosabb jellemzőjét: félrement az eszecskéje, – illetve nemcsak az eszecskéje, de egész egyénisége. A mű a „vénesszony szerelmé”-t állítja előtérbe, s már ebben valami „félremetséget” láthatunk. Mindenféle szempontból önként adódik a Dorottyával való összevetés, s ebből kitetszhet különbségük. Mind a ketten vének és szerelemre áhítoznak. Dorottyának azonban sohasem volt férje. Ha lett volna férje: „Boldogabb férfiú nem lett volna, mint ő: / Úrrá tette volna ötet egy főkötő. / Hordtam volna mindig saját tenyeremen, / Csak könyörült volna pártát-únt fejemen”. Ugyanakkor a hazatért Karnyó egyik mondatát Vargha Balázs Karnyónéra jellemző módon értékeli; Karnyóról írja: „A harmadik felvonásban színre lépve a *felszarvazottak* ártatlanságával beszél »némely jószívű hadi tiszték«-ról, akik ezelőtt »itt Kanizsán szegény házában megfordultak«”. Dorottya tenyerén hordta volna férjét, Karnyóné megcsalta. Dorottya leplezetlenül, nyíltan, egészséges természetességgel beszél férfiéhségéről. Karnyóné az ő „szegény férjé”-t, az ő „szép férjé”-t siratja, miközben pénzzel, ajándékok tömegével és ebédekkel akar magának férfit szerezni. De ezt le is tagadja, el is rejti, álcázza. Lázárnak így beszél: „... de hiszen bizony nem a legényecske után esenkedem, távol légyen, az Isten mentsen meg”. Dorottya a maga vágyát nem igyekszik a szívbeli szerelem álcája mögé rejtetni. Karnyóné elvárja, hogy a gavallérok szerelmükről is biztosítsák, s ezt mondja ő maga is Lipitlottyának a nagy összeveszési jelenetben: „... én az urat mindég szerettem, még most is, ah! jobb szeretem mindennél, de hogy az én szeretetemnek hasznát vegye, már arra magát érdemtelenné tette”. Mikor ebben a jelenetben Lipitlotty kimagyarázza Boriskához írt levelét, ismét a hű szerelem álcája mögé bújik Karnyóné: „... de hiszen ha nem szerettelek volna, nem is aggódtam volna érted: a szerelem aggsággal jár. – Megengedj, szeretlek, oh igen szeretlek...”

Az is jellemző, mivel vádolja Lipitlottyot. Mielőtt elfogná Lipitlotty Boriskának küldött levelét, Tiptoppnak mondja el kétszer is: „mi ketten könnyen megegyezünk”. A két mondat között pedig épp azt akarja megtudakolni, hogy az imént eltávozott Lipitlotty nem találkozott-e Tiptopp, azaz nem derült-e ki Tiptopp előtt az ő kettős játéka. Azt, hogy bármelyik férfi jó lenne, talán még önmaga előtt is titkolja, – de bizonyosan álcázza mindkét férfi előtt a másik iránti vágyát. Amikor Tiptopp ezt válaszolja: „Másra kevés gondom – azaz: nem érdeklí, volt-e itt Lipitlotty, s így folytatja: – mi ketten könnyen megegyezünk” – amikor is már harmadszor hangzik el ez az üzleties jellegű mondat – Karnyóné azonnal elküldi Lázárt, hogy a megegyezés realizálódhasson. Nem rajta múlik, hogy nem következik be. Ezek után, amikor kiderül, hogy Lipitlotty levelet küldött Borisnak, „csalárd, álnok, hi-

tetlen lelkű"-nek nevezi Lipitlottyot. De hogy nem igazi szívzserelemről van itt szó, és nem az igazi szerelem „aggságával” (azaz aggódásával) szereti Lipitlottyot, az is bizonyítja, hogy a jelenetben a kontót, a pénzt is előhozza. Lipitlottyot úgy véli a leghatásosabban megbosszulni, hogy a kontó kifizetését kéri tőle, s a kimagyarázkodás után leghatásosabban kiengesztelni is pénzzel véli, eltörli az adósságát. Lipitlotty azonban nyeregben van, azt hiszi, nyert a lottérián, s kicsúfolja Karnyónét, akinek ezt követő monológja is álcákkal teli: a még életében felszarvazott férjéhez, majd „az özvegyek édes gyámolá”-hoz fohászkodik segítségért és vigaszért, valami felsőbb lényhez – mert nyilván úgy érzi: az őt támogatja, hiszen neki van igaza, s tőle az „álhatatlan hit-szegő”-nek, az őt elhagyó és megcsúfoló, „környülméletlen szívű” Lipitlotty-nak a megbüntetését kéri. De kétszínűséggel és álnoksággal beszél ezek után Samukával is: megbánja, ha öngyilkos lesz, „de hogy élek, még jobban bánom, látod, a szegény atyád is mindig olyan beteges vót, óh Istenem, ami leg-keservesebb, menyecske koromban is olyan petyhüdt volt szegényke, óh édes, szegény férjem, hát ha most is élnél, az Isten nyúgosszon meg” – siránkozik ismét meghalt férjéhez, amikor azért siránkozik, mert Lipitlotty csalta meg. Persze azzal sem törődik valójában – csak ál módon –, hogy mi történik majd Samukával: „csak a fiamnak vóna, ennek az egy rossz kölöknek, csak ennek volna elégséges elélni való esze, úgy tetszik, könnyebben válnék meg a világtól”. Később is Samuka jövőjét tolja öngyilkossági szándéka elé, de ez fordított álca: az ő életének már semmi értelme, ám van egy együgyű gyermeke, arról kellene gondoskodnia. De mindez csak álca, Samuka léte nem akadályozza meg az öngyilkosságban; sőt, vele hozatja a mérget.

Karnyóné mindenkit megcsal, mindenben álcát tol maga elé, még önmagának is hazudik, s mást vádol háládatlansággal, árulással. A középpontos dráma modelljének igényével vizsgáltuk a középpont tartalmát, s ebből ez derült ki: Karnyóné vénasszony léteire mindenáron – pénzzel, ajándékokkal – férfit akar, de ezt a szívzserelemmel leplezi, álcázza, másokat vádol azzal, amiben ő a bűnös, s mindebből „félrementsége”, furcsa, groteszk nem-valódisága, álsága jelenik meg egy nagyon könnyednek látszó, humoros vígjátéki szöveget mögött. A végén a tündérek sem fiatalítják meg – a petyhüdt Karnyót kapja jutalmul”.

A középpontos dráma anyagszervezési eljárásrendszere azt kívánja, hogy az író mutassa meg a középpont tartalmához való legfontosabb viszonyulásokat. Mi derül ki ennek a vizsgálata révén?

Lipitlotty csak kitarthatja magát Karnyónéval, szerelmét pénzért és a sokféle ajándékért hazudja neki. De ő is a szívzserelemmel álcázza ezt, s ez a darab elején azonnal nyilvánvaló: „Ez az újabb pesti módi – mondja öltözkékre mutatva – ebbe az asszony csak becsülhet, az ilyen ruha alatt szerelmes szív szokott ám fekünni”. Amikor Karnyóné a kontó kifizetését kéri tőle, ugyanez az álcája: „Eb az anyja kontója, ha a mi szeretetünk tiszta napfényét kontó-fellegek is ködösíthetik? én ha az asszonynak vólnék, most elszégyenleném magamat” – mondja, ami a legpregnansabb álság, különösen „én ha az asszonynak vólnék, most elszégyenleném magamat” miatt. Ez az álca nem azonos Karnyóné álcájával, mert Karnyóné a férfiéhséget álcázza szívzserelemmel – ami egy vénasszony esetében még menthető is. Lipitlotty a pénzhétségért veszi magára. Az ő Karnyónéhoz, illetve a Karnyóné által képviselt hazugsághoz való viszonyára nagyon jellemző a II. felvonás nyitó monológja, s az ezt követő összeveszési jelenet, a maga fordulataival. A II. felvonást nyitó monológhoz

azzal a tudattal kezd hozzá, hogy nyert a lottérián: „Óh! édes számjaim, huszonötezer forintot érő kedves számjaim! ti szabadítottok meg engemet attól az alacsonyagságtól, hogy én a vén Karnyónénak pénziért hízlek meg”. A monológ végén mondja: „előre nevetem majd, hogy perel magába a vén tátos; de kukkanni sem mér a huszonötezer forintos Lipitlotty úr előtt”. Ezután azt várjuk, hogy mindez bekövetkezik. Kiváló alkalom is lenne rá, hiszen a vén-asszony elfogta Boriskának küldött, szerelmi ajánlatot tartalmazó levelét. De ő magyarázkodni kezd, az egész darab világára jellemző módon. Azzal vádolja Boriskát, amivel őt is vádolta a Tiptopp-pal egyezkedni akaró Karnyóné: Boriska „nagyon hűségtelen”, mert „a leány kész akármelly legényért az asszonyt elárulni”. – azaz Boriska épp azt teszi, amit Karnyóné tett Lipitlottyval is, Tiptopp-pal is, és amit ő maga, Lipitlotty tett Karnyónéval is –, de amit a két szereplő közül mindegyik csak önmagáról tud, a másiktól nem. Az is jellemző, hogy Karnyóné hisz Lipitlotty hazugságának és annak hisz. A lottónyeremény birtokában a kontó összegéért – a nyeremény huszonötezer forint, a kontó összege 279 forint 70 krajcár – még akkor is valószínűtlen lenne a Boriskának írt levél kimagyarázása, ha Lipitlotty nem lenne buta, de öntudatos csaló. Azt az alacsonyagságot, hogy a vén Karnyóné pénzéért továbbra is hízlek meg, azért téteti meg vele Csokonai, hogy a hosszú kimagyarázkodás révén hazugsága, aljassága még jobban kiderülhessen épp abban, hogy ő nevezi Boriskát „nagyon hűségtelen”-nek. Ezáltal nemcsak Lipitlotty álsága, de az egész vigjáték mélyén fújó büzhödött levegő válik egyre nyilvánvalóbbá. A monológban arról is beszél, hogy „az a vén bolond Karnyóné a bőségig tartott ruhával és pénzzel”, s még az sem zavarta, hogy ebben nem ő volt az egyedüli, és rajta kívül nem is csak Tiptopp: „Hányan csalták meg már, csak tudomra is, mégis hitt nekem a bolond, azt gondolta, fenéig tejfel vagyok”. Természetesen öntelt is, hisz ez a tulajdonság ehhez a fajtához hozzátartozik: „El kell mennem, édes, – mondja még az első felvonásban Karnyónénak – azt ugyan tudom, hogy nálam nélkül nem lehet el, de csak mégis el kell mennem, mert hijjába, úri ember mindég börtönbe nem lehet”.

A következő viszonyt Tiptopp valósítja meg. Ő a maga valódi tartalmait ugyancsak a szív szerelemmel álcázza. Karnyóné szemrehányására, hogy ritkán fordul meg a boltban, mentegetőzik, imígyen: „Szívem többet szól, mint szám szólhatna”. Azután, mikor ő is sietne el a száraz vénasszonytól, így beszél: „Ígaz biz a’, sajnálom, kedves asszonyság, hogy kurta szerencsémét szívemnek nem kis fájdalmára félbe kell szakasztanom”. Tiptopp összehasonlíthatatlannul okosabb és egyben cinikus gazember, akinek távoli tervei is vannak, nemcsak a pillanatnyi haszonra néz, mint Lipitlotty. A szív szerelem álcáját és a mögötte lévő valódi tartalmakat – a pénzhűséget és a szerelemnélküli szexust ő emeli a teljes tudatosság szintjére; mintegy előlegezve általa Csokonai a 19. század nagyvárosainak szélhámosait és karrieristáit, akik öreg nők és vagyonuk kihasználásával emelkednek fel. Mindezek miatt az ő viszonya a közép-ponthoz lényegében más, mint Lipitlottyé. A lottószámokkal való csalást is ő eszeli ki, így akarván eltávolítani vetélytársát, amivel egy újabb csalás kerül a mű világába. Egyébként ez is az ő általa bemutatott viszony öntudatosságát bizonyítja. Tiptopp pillanatok alatt felismeri Lipitlotty babonásága miatt – ő megálmodta a számokat – a csalás lehetőségét, hisz csak emiatt fogja valódinak hinni a hamis számokat. De Tiptopp gátlástalan nyíltsággal tárja fel ter-
vét Boriskának.

Jelenetük azzal indul, hogy Tiptopp kéri, Boriska vigye véghez, „hogy

én az asszony nál nagyobb gráciába jöhetnék, mint az a kótyonfitty Lipitlotty, azt te legjobban ki tudnád játszani, ha engem igazán szeretnél; igazán szeretsz-e hát, édes Boriskám?" A szív szerelem álcája tehát itt is megjelenik. Boriska nem bizonyos a maga dolgában. Ezért megsértődik: „... az úr azt kívánja tőlem, hogy szeressem, pedig éppen előttem vallja meg az úr, hogy más szeret...". De álnokul azonnal hozzáteszi: „Kisebb vagyok én, mintsem a Karnyóné asszonyság kedvesét bátor kodjam szeretni". Erre Tiptopp elénekel egy dalt, melyben egyre nyitabbá válik: „Vén ugyan, vén a kurva anyja, / De van ezüstje, aranyja". Figyeljük meg, miként válik Boriska egyre tudatosabbá, sőt gyanúsán tudatossá. Még mindig játssza a sértődöttet: „Tehát az úr alkuba bocsátja a szerelmet, és az úr szíve rá van nyomtatva a bankó cédulára" – jelenti ki erre. Úgy gondoljuk, itt indul el Boris mondataiban Csokonai véleménye, Csokonai fogalmazása, függetlenül a lánytól. S csak azért, hogy Tiptoppot egyre jobban leleplezhesse. Mert e derék ifjú így folytatja: „Szív, szeretet, máj világba ezt mind a kettőt áruljuk szóval". Itt is Csokonai mondja a véleményét a világról. De Tiptopp itt nem fejezi be, így folytatja: „... máj világba ezt a mind a kettőt áruljuk szóval, de a valóság csak olyan kettővel köz, mint én és te, édes Boriskám". A szövegösszefüggés szerint – és ez az egyik réteg – a „valóság" itt azt jelenti, hogy csak kettejük között nem árulják a szerelmet, hogy itt őszinteség, őszinte szerelem van. Az igaz valóság – és ez a második réteg – az, hogy valóban csak közöttük jelenik meg a valóság, ahogyan azonnal kiderül, hisz a legteljesebben gátlástalanok, romlottak és cinikusak mindketten. Az álca még itt is bujkál, de egyre inkább válik a romlottság megérzékitőjévé, s most már Boriskánál; ezt mondja: „Az úr csak mindig rávesz engem a szeretetre, az úrért mindent megteszek az asszonynál", amit az a Boriska, aki egy szempillantásnyi idővel ezelőtt felháborodottan jelentette ki, hogy Tiptopp áruba bocsátja a szerelmet, imígyen folytat: „de annak a jutalma a lesz, hogy az úr a mi asszonyunkkal öszve kelvén, meg is fog, meg is tartozik vetni engemet" ... és itt egy pillanatra szakítsuk meg Borist, hogy felhívjuk a figyelmet, jön az együgyű naivság álcája, hogy Tiptopp majd még nyitabbá váljon „és én, szegény jó szívű leánya – én akkor – oh, kedves együgyű!" Ezt már végképp Csokonai mondja, hogy kikényszeríthesse Tiptoppból: „Ne félj, édes Boriskám, te leszel a Karnyóné asszonyságnak, vagyis már akkori időhöz szólnán, Madam Tiptoppnének belső szobalánya; és így naturaliter mossió Tiptoppnak is belső szobaleánya. – Az öreg asszony hogy sokat benn ül, sokat alszik, sokat betegeskedik: s ki él akkor bódogabul, mint mi ketten? De hát még egyebet mondok: vén az asszonyod, mint a bűn, egyszer az Isten megkönnyebbíti ágya szalmáját; s miért ne lehetne az ő szobaleánya az ő férjének feleségévé?" A drámaíró kitűnő érzékét és végtelenül keserű lelkiállapotát jelzi az ezt követő kuplé. Itt, az ének és a tánc világában mindkettejüket jó pár évtizeddel előre lépteti Csokonai, s épp egy kuplé éneklésekor. Tiptoppot így: „Semmi, csak rá tudjak ülni a banyára, / Ó mag nélkül fog kidülni nemsokára, / Bezzeg úr lesz ám Tiptopp..." És hogy Boriska sem azért akart neki segíteni, mert az oly együgyű szíve annyira szereti, íme a bizonyosság: „Akkor ám a cifra tálba így piszkálok / És az utcán módizálva sérikálok, / Uriasszony lesz Boris", amihez Csokonai zsenialitása teszi hozzá a korabeli Nagykanizsába helyezve a későbbi nagyvárosok cselédsorból felkerült kitarzott nőinek cinizmusát: „És az úrnak százszor is / Gratulálok, gratulálok". Ezt nem mondhatja az 1799-es nagykanizsai cseléd lány, itt Csokonai lát bele – és most *realista* szemmel, a jövőbe. Ezt a kettős értelmű mon-

datot, mint ahogy Boris egész tudatosságát ő emeli fel erre a magas szintre, hogy a vígjáték mögé rejtett fertelmesen hazug világot egyértelműen leleplezhesse. A „gratulálok, gratulálok” első értelme: gratulál, hogy ez a zseniális terv megfogant Tiptoppban, s mivel az előzőekben mindketten előhozták a Karnyóné halála utáni helyzetet, gratulál, gratulál, hogy ez meg is valósult. Csokonainak kiváló zenei érzéke volt – és ha Csurgón a nézők között senki sem vette észre – ő tudta és beleírta drámájába, hogy lényegében és csíráként mit rejt magában a *Pikkó herceg és Jutka-Perzsi* című magyarított Hafner-darab világa, a leendő operett világa – ahonnan ennek a kuplénak az ötletét kölcsönözte. (Ahogyan ezt Vargha Balázs kimutatta.)

Csokonai zsenialitására vall, ahogyan Boriska viszonyát a középpont, Karnyóné tartalmához bemutatja. Boris szobalány, tehát a naturális valóságban mindig ott van Karnyóné körül, ám a darabban egyetlen szót sem váltanak egymással. Pedig milyen sok humor-lehetőség rejlene egy Karnyóné–Boris jelenetben – hajtépés, verekedés, kergetőzés – amelyben a szobalányt szerelmi machinációi miatt vonná felelősségre a vénasszony. De Csokonai kiváló érzékkal elkerüli ezt: a középpontos dráma cselekménye a középponthoz való viszonyok felvonultatásáról szól; egy Karnyóné–Boris jelenetben Boris nem tudna egy újabb viszonyt, vagy viszony-részt felmutatni. A középpont legfőbb tartalmából, a „félrementségből” ő is hasznot akar húzni, ám ezt ő közvetlenül nem teheti meg, csak valamelyik gavallér révén.

Mindenki hazudik ebben a világban, és Csokonai a csalást, hazugságot, álságot, félrementséget differenciált változataiban mutatja be. Noha „félrementek”, hazugok, csalók mindannyian, mégsem azonosak, sőt fokozati különbségeik vannak. Karnyóné ugyan megcsalja Tiptoppot, Lipitlottyot, Samukát és önmagát, mégis ő a viszonylag legkevésbé öntudatos, és ugyanakkor szánandó is, mint egyed, hisz „félrementségének” keserveit ő szenved el, s az ő „félrementsége” nem anyagi haszonra tör. A fokozati sorrendben őt azok követik, akik az ő „félrementségéből” anyagi hasznot akarnak húzni. Sorrendben Lipitlotty következik, aki Karnyónét is, Boriskát is megcsalja, de már sokkal öntudatosabb. Buta is, babonás is, és csak a közvetlen, gyors haszonra tör. Tiptopp velejéig romlott, cinikus és eszes gazember, távoli célokkal és oda elvezető precízen kidolgozott tervekkel, amelyek végrehajtásában másokat is felhasznál. Karnyóné életét is távoli célja elérése érdekében menti meg. Boriska úgy csalja Karnyónét, hogy a férfiakat igyekszik elhalászni előle, de nem Lázárt, aki az özvegyasszony félrementségét nem akarja kihasználni. Raffináltan buta módon „séríkáll”, amelyhez a naivitás megjátszása és a helyzetéből fakadó ostoba, de szükségszerű reménykedés – hogy ti. akkor majd el is veszik feleségül – hozzájárul. Talán ő a legnegatívabb, hiszen az ártatlant megjátszva a legromlottabb.

A könnyed, derűs, látszólag csak a vénasszony szerelmét csúfoló álca mögül egy vígjátéki módon elénkállított szörnyű világ-arc néz ránk. Azt már említettük, hogy egyetlen szereplőnek nincs viszonya a középponthoz, s az Kuruzs. De Kuruzsnak a mű cselekményéhez sincs semmi köze. Egyszer csak megjelenik a boltban és aztán szövegeket mond. „A második felvonás VI. jelenetében – írja Vargha Balázs – amíg Samuka a patikában jár, hogy anyjának egérkövet hozzon, Kuruzs felolvasása tölti ki a várakozási időt. Kitűnő, szellemes, amit olvas, de semmi köze az egyelőre a színpalak mögé szorult főeseményhez, Karnyóné készülő öngyilkosságához”. Ez tökéletesen igaz; ám, ha igaz, hogy ez a mű Csokonainak dramaturgiailag is legjobb drámája – aho-

gyan többen megállapították már, – miért kerül ide ez a jelenet? Miért épp ez kerül ide? Ugyancsak Vargha Balázs hívta fel a figyelmet arra, hogy „Kuruzst sorstársának, sőt saját torzképének tekintette Csokonai” és hogy „Kuruzs ezermester-mivoltában is gyaníthatunk egy kis személyes vonatkozást, ha a Mantua ünnepre és a színpad összetákolására gondolunk”. De egy mondatban Vargha Balázs ennél is tovább megy: „Talán lelkiismeretét is nyugtatta egy kicsit (ti. Csokonai) azzal, hogy Karnyó beszédében saját szavaltatát parodizálta (ti. *Az igazság diadalá*”-ét, melyet a *Karnyóné* második előadása előtt felolvasott), akárcsak Kuruzs alakjával a Somogyban üzött „kupec poézisét”. Talán ennek nyomán írta Pukánszky, Kádár Jolán, hogy Kuruzs „rajzában talán lappang valami fájó önirónia is”.

Mikor Kuruzs belép a boltba, az összes csalás, álság, gazemberség, cinizmus megnyilvánult már. A darab világában egyetlen nem igaz dolog valóságára nem derült még fény: Karnyó álhalálára. Az, hogy Lipitlotty nem tudja, becsapták a lottéria-számokkal, nem mérvadó, mert a néző épp Kuruzs megjelenése előtt tudta meg, hogy ebben Tiptopp csalta meg vetélytársát.

Kuruzs árulja magát, tevékenységét és sokirányú tehetségét. Hosszú nyitószövege végén kérdi Tiptopptól: „... vagy akar-e az úr fazekat drótoztatni, pipát kötetni, rostát korrigáltatni? vagy pedig, ami *ehhez hasonló mesterség*, névnap-i köszöntőt, halotti búcsúztatót, poszta vagy lakodalombéli salutátot, vagy *más ehhez hasonló kupec poézist parancsolni*...” Tiptopp kérdésére, hogy miféle is a mestersége, ezt mondja: „Professzióm hat, hétféle. – s ehhez teszi hozzá, véleményünk szerint nem véletlenül – Melly kell, szolgálhatok véle”. Sőt, ezután így folytatja: „Pénzért mindennek szolgálok, / Sok s nagy csudát produkálok”. Már eddig is lehetetlen volt valami végtelen keserűséget, tehetetlen dühöt észre nem vennünk a sorok mögött. Kuruzs egy „Hallja meg az úr, ki vagyok?” felkiáltással még hangsúlyozza is, hogy „Doktor, borbély, alchimista, / Kéznéző chiromantista / Zsibvásáros és drótvonó, / Poéta és kosárfonó” – s most jön a legkeserűbb mondat „E már mind egyre megyen ki”, s pár sorral lejjebb: „Mit tetszik hát demandálni, / Nálam mindent feltalálni, / S megmutatom, hogy bolondok, / Akik engem...” – vajon minek tartják?, nem tudjuk, de nagyon is sejtjük. Itt ui. három pont következik, s az egyértelmű válasz előtt megtorpan mondat így folytatódik: „... majd mit mondok”. Vargha Balázs is említette, hogy Tiptopp ezután következő kérdésére – „de mégis, mért hogy olyan rongyos?” – feltűnik a Tempefői-féle jelző: „Jaj, lássa az úr! ezeket / A méla mesterségeket / Noha rongyban mutogatják, / Még az ebek sem ugatják”.

Nyilván jó oka, nyomós oka volt Csokonainak, hogy a mű világába, a cselekményt és a viszonyrendszert tekintve, erőszakolt módon behozta Kuruzst. Ugyanakkor, ha nyomós oka volt rá, nem tehette meg jobb helyen, csak itt, amikor minden félrementség ismert már, s csak a cselekményszál fut tovább – és most épp a háttérben. Egyszer tett már hasonlót Csokonai: Malhereux-öt erőszakkal hozta be a „kísértetjárásba”, méghozzá azért, mert akkoriban az az új érzékenység és új lelkiállapot kérdése foglalkoztatta, amely majd *A magánosság*hoz című versben jelenik meg tisztán: az idevezető „lélekállomások” egyikének problematikája annyira feszítette, hogy ha erőszakoltan is, de bele kellett írnia abba a műbe. Mi itt a feszítő ok?

Eddig a drámaelmélet segítségével tártuk fel a mű világát – az okok felderítéséért most a kor valóságához és eseményeihez kell fordulnunk, ahhoz, amit a mű tükröz.

Ha egészen pontosan nem tisztáztak is a dátumok, a mi ismereteink szerint így állíthatjuk össze a megaláztatás és az ebből fakadó keserűség menetrendjét: 1799 július közepén előadatta Csokonai a *Culturalá-t*, benne a Pofók elénekelte Rákóczi-nótával. Már közvetlenül az előadás után megrótták ezért, s nemcsak Festetics, de közvetlen jötevője, pártfogója, vendéglátója, tanítványának apja, Sárközy István is. Festetics július 22-én megírta ismert levelét Csépan Istvánnak, Csokonai főnökének. Ebben azt mondta Festetics gróf, hogy a Rákóczi-nóta eléneklése helyett „Sokkal helyesebb volna és arra is kell törekedni, hogy az illyes ünnepeken, uralkodó Felséges Urunkat, vagy a Felséges Nádort dicsénekekkel magasztaljuk szívünk teljességéből”. Csépan minden bizonnyal „beszélt” erről a levélről Csokonainak, hogy a semleges beszélt szóval fogalmazunk. De menjünk tovább. Ezen a nyáron „nagy keletje volt a hirlapoknak”, amelyek a franciák elleni háborúról adtak hírt. Július 30-án a franciák feladták Mantua várát, s „A kormány elrendelte – ahogyan Vargha Balázs írja –, hogy az egész birodalomban tartsanak hálaadó istentiszteleteket a győzelem örömeire”. „Festetics György – Keszthely, Csurgó és számos más város földesura – előljárt a jó példával; még az országos intézkedés előtt elrendelte birtokán az ünnepeket: – és itt Vargha Balázs közli az augusztus 16-i levél egy részét – „Meg értvén t. i. Városunk nagy érdemű Örökös Földes Ura, N. Gr. Tolnai Festetics György Ö N-ga, azon óhajtvá várt, s nagy következtetésű nyereségünket – Mantua visszavételét – azonnal mind itt Keszthelyen, mind Birtokainak több részeiben is rendelkezéseket tett, hogy áldassék a Seregek Ura, kegyes segedelméért, mellyel szerencsésíti fegyvereinket”.

„Isten éltesse kedves fejedelmünket, a több hatalmasságokkal, éjen vitéz Kráy, Mantua meggyőzője, éljenek hadi seregeink, mindnyájan legyenek szerencsések” – hangzott szeptember elsején Karnyó szájából a dicshimnusz, a festeticsi beavatkozás nyomán. Mantua visszafoglalásának nagy ünnepe szeptember 24-én volt. „Győzhetetlen császár! hazám fejedelme / Kit lelkesít hit és törvény szerelme / Kihez annyi népet, vallást és nemzetet / Láncolt a közjóért lángoló szeretet” – szavalta maga Csokonai ezen a napon. Amin elszavalja, egy bonyolult „oltár forma alkotmány”, amelyet igen nagy leleménnyel önmaga konstruált. Ágyúszó, tűzijáték, csinnadratta – mindent felvonultatott az ünnepség főrendezője, Csokonai. A versben Ferenc császárt, Pált, a „muszkák rettenetes cárjá”-t, Szelimet, ki „Gyémántképpen ragyog az Ozmán székében”, és „Csüggedhetetlen György”-öt, az angol királyt magasztalja. A vers címe *Az igazság diadalma* – s a mű, amelyet e szavaltat után a főrendező előadat: a csupa ál, csupa hazug, csupa csalás „félrementség”-et bemutató *Karnyóné*.

Festetics – és nyilván Csépan is – a poéta dolgába szólt bele, megszabván neki, mit írjon, mit ne írjon. Annak a poétának a poétai dolgába szólt bele, aki eddig már többször is megalkudott, Pozsonyban, de Somogyban is. Dicsérő verseket, halotti búcsúztatókat, főispáni beiktatásra készült salutatioikat írt. Kuruzs ezt szavalja: „akar-e az úr fazekat drótoztatni, pipát köttetni, rostát korrigáltatni? vagy pedig, ami ehhez hasonló mesterség, névnapi köszöntőt, halotti búcsúztatót, poszita vagy lakodalombéli salutatiót” íratni, amiket eddig már mind írt Csokonai. Most azonban valami újabb történt, most már „más ehhez hasonló kupec poézist parancsolnak”, – „uralkodó Felséges Urunk” vagy a „Felséges Nádor” dicsénekekkel való, méghozzá „szívünk teljességéből” való magasztalását. „Professzióm hat, hétféle – gúnyolja önmagát Csokonai a dramaturgiaiilag felesleges jelenetben – Melly kell, szolgálhatok

véle / Pénzért mindennek szolgállok, / Sok s nagy csudát produkálok” – képzeljük el: az előadás közvetlenül a csinnadrattás ünnepség után volt. Ha még nem is készül a Mantua bevételére emelt építmény, amikor a *Karnyónét* írja Csokonai, ha esetleg még nem írja is *Az igazság diadalmá*-t, a kényszer hálóját már felhúzták körülötte. „Mit tetszik hát demandálni, / Nálam mindent megtalálni”. És Csokonai hiába alkudott meg, vendéglátást, ebédet, vacsorát, némi pénzt – ami persze végül egyáltalán nem kis dolog – kapott ugyan, de ez nemcsak attól van távol, ami egy költő-zseninek jár, de a biztos megélhetést adó rendes tanári állástól is. Hát: „Jaj, lássa az úr! ezeket / A méla mesterségeket / Noha rongyban mutogatják, / Még az ebek sem ugatják”, – ami persze ismét sokrétű mondat.

Íme az okok, amiért a *Karnyóné* világában a könnyed, humoros, vígjátéki álca mögött mindenki hazudik, csal, minden és mindenki „félrement”. Csokonai végtelenül keserű lelkiállapotát és ítéletét fejezi ki, s a vígjáték álcájával adja meg válaszát Festeticsnek. S ha a Kuruzs-jelenet dramaturgiailag felesleges is, drámaelméletileg alapvetően szükségszerű. Hiszen a középponthoz, a hazugsághoz, álcához, „félrementséghez” való egyik legfontosabb viszony jelenik meg benne. S hogy ezt nem egy Karnyónéhoz közvetlenül megvalósuló viszonyban fejezi ki, még árulkodóbb. Mert Kuruzs iménti szavai után jön a „kéményekbe a kormot és a faluba a káromkodó embereket” vizsgáló Gonosz Bíróhoz címzett névnapi köszöntő. Feltehetjük-e, hogy a „kéményekbe a kormot és a faluba a káromkodó embereket vizsgáló”, „helységünknek már sok időtől fogva – hogy Csokonai ismét vágjon egy groteszk-keserű fintort – a közjében fáradozó Gonosz Bírája” nem más, mint Festetics? – aki a Rákóczi-nótával „káromkodó” Csokonait vizsgálta? Kurzus elvégre pozitabéli salutatio-t is felolvashatott volna. De – és ez ismét egy írói csavarás – szeptember 24-e, amikor *Az igazság diadalma* című vers elszavalása után a család világát mutatja be – a Mantua visszavételére szóló ünnep, ha tetszik egy névnep.

De a festeticsi beavatkozásra és a korra adandó igen elkeseredett és önkritikus, de zseniálisan többrétegű válasz még nem fejeződött be ezzel. Mert azt a „kupec poézist” is követelték tőle, hogy szidja-csúfolja a franciákat. A műben Tiptopp a franciákat majmoló, s ezen a réven a franciákat kicsúfoló alak. Benne kettős, talán még többszörös írói „megcsavarást” is észrevehetünk. Amikor Tiptopp megjelenik, a néző azt látja rajta, hogy ruházata teljesen fordított: a kabát fordítva van rajta, hátul gombolta be; a csizma nem a lábán, de a hóna alatt; s nem egy kis nyakláncon lóg nyakában a kedvesét ábrázoló kép, de úgy, hogy a térdét veri. S a fülében – „Nagy réz gyertyatartók fenekei vannak a fülére kötözve” – írja a szerzői instrukció. A francia-majmoló Tiptopp ebben a jelenetben a természetes dolgoknak a fordítottját mondja, voltaképp a fordítottat majmolja, a fordítottat gúnyolja ki – ha tetszik: mindennek az ellenkezője igaz. Lipitlotty ezt is mondja: „... talám a párizsiak az agyvelőjüket is fonákul fordították” – a Tiptopp, vagy Csokonai agyvelejéből jövő dolgoknak is a fordítottja az igaz. Ha Festetics és elvbarátai észre vették is, hogy a francia-utánzó és francia-gúnyoló Tiptopp a darab legnagyobb gazembere, örülhettek, mert a francia-utánzó a legnagyobb gazember. De Csokonaira rákényszerítették a francia-gúnyolást, hát akivel ezt megvalósította, mert megtették vele, épp az a legnagyobb gazember. Tiptopp még ezt is mondja: „... most az egész Párizs csupa il mundo inverso. Ez a valóságos párizsi új módi”, – ahol a fehér most fekete, mert nem fehér púderrel, de fekete korommal színezik ott a hajukat. Ami nyilván nem igaz, aminek épp a fordítottja

igaz, de ami valahogyan összeköttetésben lehet a poétai lelkületben a kéményben a kormot vizsgáló Gonosz Bíróval. De, úgy gondoljuk, itt is, Tiptopp alakjában is rejlik önirónia, sőt elkeseredettségéből fakadó öndüh, önkritika is. Mert ez a Tiptopp mondta Boriskának: „Szív, szeretet, máí világban ezt mind a kettőt *áruljuk szóval*”.

Karnyónéhoz két pozitív viszonyt is felvonultat Csokonai. Ebben a világ-boltban az egyetlen ember, aki Karnyónét meg akarja menteni a félrementség következményeitől, Lázár, a becsületes boltossegéd. De nem vehetjük-e észre a világ félrementségét abban is, ahogyan ő a franciákat és az ellenük szövetségben lévő négy birodalmat minden tekintetben – földrajzi nevek, szereplők neve és nemzetisége, a hadiesemények stb. – összekeveri és összezagválja? Mert ezek annyira egyneművé, egyjellegűvé válnak Lázár szövegeiben, hogy a franciákhoz és az ellenük szövetségben lévő négy birodalomhoz fűződő pro és contra érzelmeknek, a szövegek hatásában össze kellett keveredniök, – s ismét egy vígjátéki álca alatt.

A félrementségnek, a mindent összekeverő világnak jellemző alakja még Samuka. Mindenki ütődöttnek tartja, de mégis ő az, aki elmondja az igazságokat. A részletes, szövegidézetekkel történő bizonyítást most elhagyva, csak elmondjuk: tőle tudjuk meg a következő igazságokat: Karnyónénak igazi baja, hogy nincs „magába felálló” játékszere; anyja a boltot elkótyavetyéli; Lipitlotty házassági ajánlatot tett Boriskának; anyja Lipitlotty árulása miatt akar öngyilkos lenni. De Samuka a maga módján meg is akarja menteni anyja életét. Ezekből egyértelmű: ennek az ütődöttnek látszó és mégis mindent tudó Samukának a viszonya a legpozitívabb anyjához. És ő, a látszólag hibbant eszű az, aki háromévi távollét után azonnal felismeri apját. Csokonai az igazság kimondóját a gügyeség álcája mögé bújttatta, és az általa megteremtett alak a kimondott igazságokat zűrzavarosságba rejtette.

Tiptopp, Boriska és Samuka külön-külön is, mint megrajzolt alakok messzire előre mutatnak. De ennek a nagyon keserű világnak a sajátságos bemutatása még távolabbra mutat, csaknem egy évszázad múltán találkozunk ismét ezzel az írói ábrázolásmóddal.

Az előtérben egy, a vénasszony szerelmét csúfoló esemény áll, humoros vígjátéki szöveggel, ami az író álcája. E mögött találhatjuk a csupa hazug, csupa csaló világot, amit a szereplők ismét egy álcával rejtenek el. S az alakokban ott van Csokonai öndühe, önkritikája és végtelen nagy írói fájdalomja is. Mert Karnyóné alakjába talán saját szerelmének megaláztatását is elrejtette, – hisz pénzért csalták meg az ő szerelmét is.

Mindezek oly sokrétűvé, bonyolulttá, finom írói szövevénné teszik az egész drámát, hogy az messze meghaladja korát. Talán csak a 19. sz. végén, a 20. sz. elején jelentkezik – más okból és más módon – de ugyanez a modern értelmű irónia.

Csokonai nemcsak Festeticsnek válaszolt, de az 1795 utáni Magyarországnak is – a távoli jövő szemszögéből és eszközeivel.

CSOKONAI ISMERETLEN CSURGÓI VERSE ÉS FÖLJEGYZÉSE

A debreceni költő somogyi tartózkodásához több anekdota és rögtönzés fűződik. A *Pata község lakosainak írott vers*-et – egy csipős kis epigrammát – a legújabb Csokonai-kiadásokban is megtaláljuk, pedig voltaképpen csak szájhagyomány őrizte meg. Először a tudós sárospataki tanárok, Harsányi István és Gulyás József adták közre fél évszázada megjelent Csokonai-kiadásukban a Vasárnapi Újság alapján, ahol Noszlopi Tivadar közölte 1898-ban Csokonainak Veres Izrael somogyszobi lelkészhez írt hiteles levelével egyetemben. „E levelet – írja Noszlopi – Veres Izrael fiának, Veres Benő volt nagy-komádi ev. ref. papnak az özvegyétől kaptam a költeménnyel együtt, melyet Veres Benő jegyzett föl, ki atyjától több ízben hallotta, s melyet a pataiak máig is ismernek.” A verset 1921-ben Noszlopy Aba Tihamér is közölte a Magyarország című napilapban, s ugyanott még egy rögtönzését említette a költőnek Somogyból, föltehetően ezt is szájhagyomány alapján: „A kadarkúti papnál nagy társaságban mulatott Csokonai. A jó somogyi homoki bortól igen jó kedvük támadt s különösen a gigei ref. pap öntött fel a garatra. Mikor aztán Csokonai Kadarkútról elment Gígé-be meglátogatni, a tiszteletesasszony igen hidegen fogadta. Erről számolt be Csokonai e két sorban:

Hogy elmentem Gígébe,
Sirt a papné mérgébe!

E kis rögtönzést a patakiakra írt gúnyvers jegyzetében Harsányi és Gulyás is közölte, az újabb kiadásokból azonban kimaradt, pedig van annyira hiteles, mint a patai, hiszen az sem írott forráson, hanem csak szájhagyományon alapul, mint emez.

A kis somogyi rögtönzéshez annyit tehetünk még hozzá, hogy Csokonai – debreceni nyelvjárása szerint – bizonyára így ejtette az utolsó sor rímzavát: *mírgébe*. (Ez tisztább rímet is ad.)

Egy másik kis vers – sajnos, töredék – Csurgón készült, s nem a tréfacsináló anekdotahőst, hanem a kitűnő pedagógust idézi elénk. Keletkezésének hátterét csurgói tanítványa, Gaál László jegyezte föl: „1799. September közepe táján Cs.-val Csurgón egy reggel ki mentünk az erdőre – mogyorót szedni; szedtünk sokat, adtunk Csokonainak és tetszésünk szerinti számban, magunknak is, – a Professoré mintegy 2–3 vékányi lehetett – fesztelen, ártatlan kedvünk volt – Az oskolában egy szobába terítették el Cs. a magáét, – én és Sárközy Lajos többször vele együtt ott törögettünk s ettük esténként a jó piros mogyorót, s erre illet volna Schillernek ezen sohajtása – o dass sie ewig grünend bliebe die schöne Zeit etc.”

A mogyorószedés alkalmára a tanítványaival baráti, sőt szinte testvéri viszonyban élő költő-tanár „mogyoróinduló”-t rögtönzött. A „mogyoró-mars” töredékét Csire István csurgói lelkész őrizte meg – nyilván szájhagyomány alapján – Vázlat Csurgó múltjából című könyvében a század elején: „Tanítványai számára egy indulót (Marsch) írt s tanított be, melynek ma, csak az utolsó verssorát (refraïne) ismerjük:

„dió, dió, mogyoró
recsegő ropogtató,
rop, rop, rop!”

s ezen induló harsány danája mellett vonult ifjú seregével a szomszédos erdőkre, ligetekre.”

Bárcsak valaki megőrizte volna az egész verset! De még ez a játékos kis töredék is a magyar gyermekköltészet Szabó Lőrínchez, Weöres Sándorhoz méltó előfutárának mutatja be az oly sokoldalú, pedagógusnak is kiváló költőt.

A töredékes somogyi rögtönzés után egy teljes szövegével fennmaradt csurgói alkalmi verset is bemutatathatunk. A vers eddig a Debreceni Független Ujságban lap-pangott, ahol a költő halálának centenáriumán rendezett emlékkiállítás alkalmával közölték az eredeti kézirat alapján. A tréfás névnap-i köszöntő így hangzik:

P Á L N A P J Á R A

No most megfordultak igazán a Pálok,
Melyet, hogy nem tudtam, valóba sajnálok:
Most tehát már egyéb módot nem találok,
Hanem csak hogy innen hazul gratulálok.

Éljen azért Pál úr! s azok is éljenek,
Kik Pál fordulóján fordulást ejtenek:
De nékem az urak most megengedjenek,
Hogy tiszteletekre csak lélekbe menek.

Csokonay V. Mihály, m. k.

A debreceni hirlap az emlékkiállítás anyagának ismertetésében annyit ír, hogy „Agoston (!) József királyi tanácsos kölcsönözte oda a kiállításnak Budapestről, öhozza pedig Csépán József jákói földbirtokos hagyatékából került. A kölcsönző – egyben a kézirat akkori tulajdonosa – bizonyára azzal a kis-jókai Ágoston Józseffel azonos, akinek értékes könyvgyűjteményéről Szinnyei is megemlékezett írói lexikonában. A vers korábbi birtokosa, Csépán József, a szintén jákói Csépán (Csépány) Istvánnak lehetett leszármazottja: Nagy Iván családtörténete és Szinnyei említett műve csak Csépán István ügyvédrel tud, Kazinczy levelezőtársáról, aki maga is fordított és írt szépirodalmi műveket s 1830-ban halt meg a Somogy megyei Jákón. A somogyi Csépánoknak egyébként szerepük volt Csokonai Csurgóra kerülésében is: az ő tanári megbízatása előtt Csépán János alsóki református lelkész járt be kocsin Csurgóra tanítani, majd Csépán István egyházmegyei gondnok által kérték föl Csokonait, hogy Császári Lósy Pál hazaérkeztéig vállalja el a nagyobb tanulók oktatását Csurgón. Tudjuk, hogy Csépán Jánost, valamint Pausis Antal csurgói tiszttartót névnapjukon tanítványaival felköszöntötte a költő, mégpedig saját maga szerzette énekes versekkel. Ezek közül a június 13-i Antal napra írt vers (*Antal napjára*) ránk is maradt, a június 24-i (vagy június 26-i) János napra írt köszöntőt azonban nem ismerjük. A Pál napi vers nyilván az előbbiekkal nagyjából egy időben: 1799. június 29-én, Péter-Pál napján készült. A verses levélből kiderül, hogy a címzett valószínűleg nem csurgói lakos volt, s úgy látszik, Csokonai kevésbé érezte magát függésben tőle, mint az alsóki lelkésztől vagy a csurgói tiszttartótól: egyébként bizonyára kórussal üdvözölte volna őt is. (Különben mentegeti magát azzal is, hogy elfeledkezett a névnap-ról.) Egy kérdés marad még hátra: ki lehetett a vers címzettje? Az ironikus céllal használt régies Zrínyi-strófa, a somogyi tájnyelv célzatos használata (*hazul, menek*) arra mutat, hogy semmiképpen sem valami főbbrangú személy volt az ünnepelt, hanem a költő szűkebb somogyi baráti körének tagja. Gaál László visszaemlékezéseiben a somogyiak közül csak egy *Pál* keresztnévűt említ, Budai Pált, a kadarkúti református papnak, Budai Istvánnak testvérét, a csokonyai (csokonyavisontai) lelkészt, később csurgói tanítót. Lehetséges, hogy ő volt a vers címzettje, bár a tréfás kis névnap-i rögtönzésnél a címzettnak nincs is túl nagy jelentősége. (A 6. sorban a *fordulást ejtenek* a táncban való forgásra, fordulásra vonatkozik.)

Formai szempontból is érdekes a vers, mert a négyes rímű Zrinyi strófát a költő csak egész fiatal korában használta (*Az Árvíz*), később csak elvétve, s mindig ironikus célzattal (*Búcsú a magyar múzsáktól*, *Militat omnis amans*); 1795 utánról pedig nem ismertük négyes rímű versét: a somogyi névnapi rögtönzés újból alkalmat adott neki az elavult versforma ironikus felhasználására.

A költő nem egészen gondtalan csurgói hónapjainak egy érdekes följegyzését őrizi az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Az „első somogyi oskolá”-ban való tanárkodásának megalázó anyagi körülményei az életrajzi irodalomból s a költő levelezéséből többé-kevésbé ismeretesek, bár még a dátumok körül is volt bizonytalanság egészen a legújabb időkig. Tápay-Szabó László 1941-ben megjelent életrajzában még azt írta, hogy „Csokonai életrajzaiban nagy a zűrzavar a körül, hogy mikor került Csurgóra. A vitát eldönti Csokonainak Csurgóról, 1799. június 25-ről kelt, Sárközy Istvánhoz intézett levele...” A szóban forgó levélben, amelyet a Magyar Paedagogiai Szemle alapján közölt a Harsányi–Gulyás kiadás, arról van szó, hogy egy hete kezdte meg a tanítást Csurgón; a levél dátuma alapján tehát 1799. június 18-án.

A levél keltezése azonban téves: az eredetiben „június 2. d. 1799” van, s ezt olvasta a közlő hibásan „június 25.”-nek. Csokonai minden munkájának 1973-i kiadásában már a helyes keltezés szerepel.

Az alább közlendő csurgói följegyzés is megerősíti azt, hogy Csokonai 1799. május 24-én foglalta el állását a csurgói gimnáziumban.

A följegyzés voltaképpen rövid számadás a költő csurgói anyagi helyzetéről; tudjuk, hogy 1799 júniusában, nem sokkal odaérkezése után már 30 forint kölcsönért folyamodott Csépan Istvánhoz, az egyházközség vicekurátorához, hogy az ünnepélyes vizsgán – amelyre Festetics György gróf is hivatalos volt – illendőképpen megjelenhessen: „Merjem-e magamat biztatni annyi jutalommal a Venerabile Publicumtól, hogy egy ruhányira kontót tehessek, vagy valakitől 30 forintot kölcsönözhessek?...”

Másik levelét 1799 novemberében intézte Csépanhoz, amikor Császári Lósy Pál kérésére miatt még egy félévre ott marasztották tanárnak Csurgón. Ebben a levélben faéért és gyertyáért könyörög a gondnoknak: „ne legyek továbbra is kénytelen a gyertyátlan estvéken Nagy Gergelyné asszonynak és magamnak is terhére lenni s a fűtetlen hideg napokon és éjszakákon ugyanott és a farkasordító classisban zsugorogni.”

Csokonai alábbi, eddig kiadatlan följegyzése Csurgóról való távozásakor, 1800. március 26-án készült, nyilvánvalóan Csépan István, ill. a belső-somogyi egyházmegyei gondnokság részére. A följegyzés az OSzK.-ban az *Analecta*-anyagban 963. szám alatt található; a védőborítékon ez áll: „Csokonai Vitéz Mihály egy feljegyzése 1800 márc. 20. (!)” A Kézirattári Növedéknapló szerint 1926-ban került a könyvtár tulajdonába.

„1799 Esztendőben Majusnak 24^k Napján fogadtam meg Tiszteletes Nagy Gergelyné Asszonyomat, a’ végre, hogy énnékem Kosztot, Ágyat és Bedienungot adjon. Voltam nála (mint Oskolai ember) szinte az 1800 Esztendőbe esett Dislocatioig, és így mind öszve mintegy 9 hónapig. A’ Koszt 1° Septemberig 4; attól fogva 5 forintjával esett egy-egy hónapra. Vettem fel, T. Sárközy Fősz[olga]Bíró Urtól 25 ~ huszonöt forintot. NB. a’ Tiszteletes Asszonyom gyertyát nem adott. Csurgó, 26^a Márt. 1800.”

E följegyzéshez tartozik szorosan az a nyugta, amely a csurgói Csokonai Vitéz Mihály gimnázium tulajdonában van, s éppen a szóban forgó 25 forintról szól. E nyugtát Kondor József már 1897-ben megjelent tanulmánykötetében (*Két tanulmány. Csokonai. Lenau.*) közzétette, de 1799. dec. 21-ről keltezve, holott dec. 25-én kelt. A Csokonai-kötetekben eddig nem szerepelt. Az eredetiről készült fényképmásolat alapján közlöm, amely a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában R. 3068. sz. alatt található:

„Quietantia

azon 25 ~ huszonöt Rftokról a’ mellyeket Tekintetes Sárközy István FőCurator Urtól a Kosztom’ kifizetésének egy részébe felvettem.

Sigl. d. 25. Decembris 1799.

Csokonai V. Mihály m. k.”

(A csurgói kölcsön, ill. előleg történetéhez tartozik még, hogy Csokonai ruhája el is készült a vizsgára, mert már az egyházközségre nézve is kínos volt, hogy háziasszonya, özv. Nagy Gergelyné elhunyt férjének, a volt református papnak „egy bő és hosszú avult kaputjában” járt; a ruha árát azonban levonták utólag tanári fizetéséből, amiért a költő megneheztelt, s önértéből nem vette fel a fizetésül neki szánt 50 forintot.

Érdemes meghallgatnunk Gaál Lászlót, aki ismét igen elevenen és meggyőzően írta le a költő csurgói napjainak ezt az emlékezetes epizódját: „Csok.-nak egy hibája volt, – hogy 50 évvel előbb született, – ő népszerű volt, – tanítványai és mindenek erényében, és ezen poplicolaságát, és philanthropismusát az akkori papi – s professori Aristocratia rossz néven vette, sőt democratiára s függetlenségre magyarázta . . .

Csokonai mikor már Tanítványaival együtt – az Examenben (a Templomban volt az Examen) volt és javában examinálta tanítványait, akkor érkezett meg Sárközy István, a'ki Csokonainak elkészült szép ruháját is hozta; azért mihelyt ennek érté- sére esett hogy az examenben, a megholt Nagy Gergely predikátornak egy bő és hosszú avult kaputjában öltözködve volna, az Examenből ki hivatva, addig erőltette, míg a szép ruhába őtet fel nem öltöztette, – a ruha ebből állott egy szép sinoros kék mente muszka fehérprémmel, egy laibli és szép sinoros magyaros nadrág – a'mint a bétsi réz metszés körülbelül őtet öltöztetve ábrázolja, ezüst sarkantyus szép tsizma, tsinos . . . kalap és még hozzá egy alkalmas kerek szürke köpönyeg. –

E ruhát Csokonai még akkor maga rendelte meg a Szabónál, mikor Sárközinél a Csurgói helyettes tanítóságot elvállalta. A ruha árát Sárközy – úgy tartom Csoko- nai rovására ki is fizette; – és ebből következhetett az hogy mikor utoljára a $\frac{3}{4}$ évre 50 forinttal ki fizetni akarták azt apprehensiobul el nem fogadta, mivel a többi része a fizetségnek úgy hiszem – a ruhája árába volt imputálva.”

VALLOMÁSOK CSOKONAIRÓL

E vallomások egy tervezett nagyobb gyűjteményből valók, amelynek anyagát kérdőívek s baráti fölkérések alapján akkor kezdtem el összeszedgetni, mikor Csokonai írói nyelvéről szóló munkámon dolgoztam. A nyelvészeti munka Csokonai dunántúli tájszógyűjtése címmel fog megjelenni a közeljövőben az Akadémiai Kiadónál, a vallomásgyűjtemény anyaga azonban még gyűlik. Addig is, míg megjelenhet, vegye néhány darabját az évfordulón az olvasó: egy dunántúli költő s egy muzsikus tollából.

SZILÁGYI FERENC

JANKOVICH FERENC

TALÁLKOZÁSOM CSOKONAIVAL

„Szegény Zsuzsi a táborozáskor”! Ez volt az első Csokonai-vers, amit diákkoromban olvastam. Akkor én már ismertem hasonló leánysorsokat. Megragadott: mert a szegény, elhagyott parasztlány bennem alvó élményét ébresztette föl, fejezte ki.

A Lilla-dalok, A tihanyi Echóhoz voltak diákkorom első kedves Csokonai-versei. Nyelvi ízeivel tanárjelölt koromban, a vizsgára készülés fáradt unalma közben vigasztalódtam. Behatóbban csak később, Iránytű a magyar irodalomban című könyvem írása közben mélyedtem bele Csokonaiába. Fiatalabb koromban sokszor megvigasztalt Csokonai humora és bohémiája.

Nagyon is élőnek érzem őt: élőbbnek és időszerűbbnek, mint a XX. században számon tartott klasszikus értékű magyar költők 90 százalékát. Közelebbről, közvetlenebbül ma sem igen tudnak a néphez és az új nemzethez beszélni.

Diákossága, nyugtalansága, nagy műveltsége, mélyenlátása és magasreptősége magukon hordják a nagy magyar költészet ismertető jegyeit. Nyelvi finomságai és stílusfordulatai a népnyelv, a néplélek mélységeiből táplálkoznak, és ahogyan sok mindenre rávezette Csokonai Aranyt, Petőfit a versben: hatása az újabb, úgynevezett „modern” költészetre is felmérhetetlenül nagy. Legjobb dalköltőink tőle tanultak prozódia-t – igaz, hogy ő meg Balassitól és a népköltészettől. A zenés népköltésztől, a népdaltól is... Ő szabta ki a modern magyar költészet *melodikus irányát*: Adyn, József Attilán át napjainkig.

Hogy mit köszönhetek neki, én nem tudnám elmondani: legföljebb a verseim... A színek mesterének tartom őt. A költészet benső vonatkozásaiban (verstechnika, rimelés stb.) a mesteri árnyalatok patikamérleges tudásának is nevezhetném. Kései, dunántúli *dalnok*: sokat köszönhetek neki – pontosabban: a Csokonai-forrásnak! Költészetünkben ugyanis kevés *forrás* van: van Balassi-forrás, Csokonai-forrás, Arany-forrás, Vörösmarty-forrás (?) és Ady-forrás... Végeztünk! A többi *nagyok* már nem forrás-költők. Forrássá fakadni ki tud? Akiben van forrás! Példa lehet minden magyar költő előtt, mert nyugati műveltség és a nép lelke, Európa és Ázsia találkozik össze költészetében. Azért ápolta a tudományt és a művészetet, hogy megmaradjon természetszerűtlen embernek és magyarnak, sorsában, művészetében egyaránt e táj, e föld gyermekének.

(1966)

SZÉKELY JÚLIA

„HALLGASSÁTOK A DANOLÓ FALUSI LEÁNYT...”

Kerülő úton és későn jutottam el Csokonaihoz. Annak idején az iskolában csupán elmosódott arcképét mutatták nekünk. Két-három vers, vázlatos életrajz, fogytékos korrajz. Teltek, múltak az évtizedek, s míg Arany Jánost nyolc éves koromtól napjainkig egyenletesen imádtam, addig Csokonaira alig is gondoltam, műveit nagy ritkán olvastam, akkor is csupán néhány versét.

Nemrég történt, hogy a Zeneműkiadótól megbízást kaptam Lavotta János életregényének megírására. A feladat nagyon érdekelt, mert Lavotta János személyében az elkallódott nagy tehetség jellemét lehet megrajzolni, ha az ember komolyan neki-lát a munkának. Hogyan? Először is alaposan meg kell ismernem a kort, aztán jól meg kell tanulnom a korabeli magyar nyelvet. Múlhatatlanul szükséges, hogy közelebből tanulmányozzam a kor legnagyobb szellemének, Csokonainak életét, életkörülményeit, s főleg nyelvét. Elővettem Csokonai prózai írásait, leveleit, könyv nélkül megtanultam őket, hogy a nyelv jól a fülembe menjen. Csupán a nyelv megtanulása volt célom, semmi más. De az történt, hogy a kötetlen formába öntött gondolatok olvasása, tanulása közben fokról fokra, egyre szenvedélyesebben szerettem bele Vitéz Mihályba, aki – most már tudom – nem csupán korának, de az egész magyar művelődéstörténetnek legnagyobb szelleme Bartók mellett. De míg Bartóknak a gyorsaság századában halála után csak huszonöt évre volt szüksége ahhoz, hogy hazájában prófétává avassák, addig Csokonainak ez kétszáz évébe került. Ám még ez is kevésnek látszik, mert Csokonai még napjainkban sem foglalta el méltó helyét, ehhez talán még néhány évnek kell tovatűnnie. Nagy kortársa, Goethe, még életében érte ezt el. Pedig Csokonai nem volt kisebb költő Goethénél, csak neki, sajnos, ötven évvel kevesebb idő állott rendelkezésére ahhoz, hogy ezt az egész világ előtt bebizonyítsa, s hogy formáját kifussa. A harmincéves Goethe se írhatott volna szebben

a lélek halhatatlanságáról, mint a harmincéves Csokonai, akinek szomorú életrajzából nem csupán az ötven év, de a weimári költőfejedelem osztályrészeül jutott gondtalan élet is igencsak hiányzik. Csokonai nem a földről, mint Goethe, hanem a pokolból szállt a mennybe harmincegy évesen.

Nem vagyok irodalomtörténész, csak muzsikus. Nem tudom megmondani, miért szép ez vagy az a Csokonai-poéma. De éppen mint zenével foglalkozó ember, ámulva nézek szembe a csodával, hogy Csokonai több mint száz évvel a népzene jelentőségének nagy muzsikuskok által való felfedezése előtt már pontosan tudta, hol keresse az igazi magyar zenét. És kereste is. Korának legjelentősebb három magyar muzsikusa, Lavotta, Csermák és Bihari ezt nem tudták. Pedig Csokonai figyelmeztette őket, s mindenkit:

„Hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost, akkor lelíték fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteletesebb maradványait, melyeket az olvasott és utazott uracskáknak társaságában haszontalan keresnétek.”

Lavotta, Csermák és Bihari nem hallgatták a danoló falusi leányt, ők a városi urakat hallgatták, s főleg azok hallgatták őket. Azonkívül hallgatták persze a verbuváló huszárokat, meg a verbunkos dudást is, de a jámbor puttonosra még a szüreti mulatságokon sem figyeltek, pedig erre az alkalom bőven kínálkozott.

Ezalatt Csokonai a danoló népet hallgatta figyelemmel, parasztokat énekeltetett, kitűnő zenei hallásával lejegyezte maga vonalazta kottapapírra a meghallgatott népi dallamokat, aztán ezeket nagy gonddal gyűjtögette, rendezgette. Parasztnóta-gyűjteménye, sajnos, elveszett, valószínűleg az 1802-ben keletkezett debreceni tűzi veszedelem nagy veszteséglistáján szerepel. De Csokonai parasztnóta-gyűjteménye megvolt, sok helyütt történik róla említés.

A kor magyar muzsikusai, Lavotta, Csermák és Bihari nem gyűjtötték a magyar népi dallamokat. E feladat elvégzését akkor még egyedül Csokonai Vitéz Mihály tartotta fontosnak, aki nem volt hivatásos muzsikus, „csak” lángész.

Csokonai halála után sokáig senkit nem érdekelt, mit dalol a nép.

Csokonai 1805-ben bekövetkezett halála után pontosan száz évvel: ezerkilencszázötben indult el Kodály Zoltán első népdalgyűjtő útjára. Egy évvel később már Bartók is gyűjtött.

Ma, kétszáz évvel Csokonai születése után „a nemzetnek mohos, de annál tiszteletesebb maradványai” eljutottak immár nemcsak a magyar nemzet, de az egész világ elé. Csokonai tudta, hogy öt már csak a huszadik század érti meg. Mindent tudott, föltehetően azt is, hogy a nemzetnek tiszteletesebb maradványaiból lesz a huszadik század zenei világnyelve.

(1972)

AZ ÉLŐ CSOKONAI

Bertók László: *ÍGY ÉLT CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY*

Költőinket bensőséges szeretet fűzi Csokonaihoz; számos kiváló magyar lírikus vallott személyiségének és művének nem szűnő varázsáról versben, esszében, de tudós tanulmányban is. Sokan remélik Takáts Gyulával, hogy róla szólván „talán sikerül pár lépéssel közelebb jutni a magyar költészet lelkéhez”. Gondolatébresztőnek bizonyult hányatott, remény és csalatkozás hullámain bukdosó élete is; a korát megelőző, magányra és megaláztatásra íteltetett zseni annál inkább válhatott a költő-sors szimbólumává, mivel tudatában volt helyzete képtelenségének, nemcsak élte, hanem értelmezte is a méltatlan korban küszködő művész egzisztenciájának tragikumát.

Jól választott tehát a Móra Könyvkiadó, amikor a 200 éve született Csokonai ifjúságnak szánt életrajzát költővel: Bertók Lászlóval íratta meg. A biográfus érzékenysége és beleélőképessége, érzelmi kapcsolódása hőiséhez persze nem az életrajzírás kötelező szabályait helyettesítve, hanem azokat kiegészítve és az ábrázolás hatását fokozva érvényesül Bertók könyvében. Adatai pontosak, értelmezései vagy feltételezései egybevágóan irodalomtörténet-írásunk korszerű eredményeivel. A Rózaszerelmem problémájától a kollégiumi kicsapaton keresztül Csokonai somogyi tartózkodásáig mindazokat a kérdéseket, amelyek kapcsán az utóbbi évtizedek kutatásai módosították a hagyományos képet, a legújabbban föltárt tényanyaggal összhangban tárgyalja. Nagy biztonsággal válogat a korabeli élet apró részleteit is felidéző és a fiatal olvasókhoz közel hozó dokumentumokból. Debrecen, Komárom vagy Csurgó 18. század végi állapotai, a kollégiumi viszonyok és az akkori iskolarendszer, a somogyi kastélyokban és a szegényebb barátok hajlékaiban folytatott élet képei egyaránt érzékeltes ábrázolásban, találó idézetekben és jól megválasztott illusztrációkon elevenednek meg a könyv lapjain. Rokonszenvesen rejtett, de következetes pedagógiai törekvés érződik a Csokonai költészetéből idézett szemelvények válogatásában is. Bertók a „teljes” Csokonai bemutatását tűzi ki célul, „nemcsak mint a magyar felvilágosodás legnagyobb költőjét, hanem mint tréfacsináló diákot, mint a *Szerelmemdal* a csikóbőrös kulacshoz vidám szerzőjét, mint a szerelmében, kortársaiban csalódott, beteg embert” akarja megszerettetni a költőt. A tananyagból és minden antológiából ismert versek részletein kívül külön öröm olyan citátumokkal találkozni, mint pl. a Csokonai és Pálóczi Horváth közötti verses levélváltásból valók, a *Visszajövetel az Altólóról*, a *Dr. Földi sírhalma felett*, *A szélhez*, *A pillangóhoz* remek sorai. Mindezek alapján nem jogtalan a könyvben egy nagy költő korát, életét, művét, kapcsolatait sokoldalúan bemutató, jól szerkesztett breviáriumot látni, amelyet az érdeklődő diákon kívül a felnőtt olvasó is haszonnal forgathat.

Bertók megközelítése – mint jeleztük – abban különbözik a legtöbb hasonló szakmai és didaktikai követelményeket egyeztető összefoglalástól, hogy kifinomult érzékenységgel éli bele magát nagy elődje mindenkori szituációjába, s ez a sors-érzékenység, a személyes azonosulás képessége olykor megrázkóztató közelségbe hozza a kétszáz éve született költőt. A meghurcolt, visszhangra hiába váró, megalázó helyzetekbe kényszerülő s olykor esendőnek bizonyuló Csokonait ábrázolva egyetlen percre sem téveszti szem elől, hogy „korának egyik legmodernebb emberét és legnagyobb magyar költőjét” indulataiban és önérzetében is külön mértékkel kell mérnünk. Az első, kevésbé súlyos debreceni ítélet sérelmei mindjárt megfelelő megvilágításba kerülnek, ha a költői pályakezdés sikereitől joggal mámoros Csokonai szubjektivitásával látjuk őket: „Mélyen sérti önérzetét, hogy nyilvános gúny tárgyává” tették tyúk-

lopásnál kisebb vétségek miatt. Őt, aki éppen ezekben a napokban adta hírül a Magyar Hirmondóban húsz művének közeli megjelenését. Aki megírta már nagy gondolati verseit, *Az estvét és Konstancinápolyt.*” (71.) Az irodalmi életet nem ismerő fiataloknak kevés fogalmuk lehet arról a szinte érzéki örömről, amelyet egy-egy kötet megjelenése, a nyomdából kikerült friss példányok megérintése a szerzőnek okoz. Bertók néhány mondatban, lefegyverző egyszerűséggel teszi magától értetődővé ezt az érzést, amelyet Csokonainál a halállal való „versenyfutás” tragikuma felhőzött be: „A korszak legnagyobb költője a barátja által letett kölcsönsüvegben, három forinttal útnak indul, hogy az első magyar komikus eposzt, műveinek második „tsomóját” lássa. Mit számít, hogy beteg, hogy köhécsel? A győzelem a fontos.” (187.) Az iskolai oktatásban, sőt az irodalomtörténet-írásban is gyakran okoz nehézséget a magánélet és a politikai-közéleti valamint az irodalmi tevékenység összekapcsolása, szerves egységben tárgyalása. A Lilla-szerelemről szóló elegáns s egyszersmind pszichológiai éleslátásról tanúskodó fejezetben Bertók rendkívül szemléletesen mutatja meg, hogy kelti föl egy privát érzelemből fakadó jó közérzet és buzgalom a művészi és közéleti aktivitás vágyát. „Újra politizál” – írja pl. a Lilláért „hadakozó Csokonai 1797. őszi terveiről, kitörési kísérleteiről. – „S milyen nyílt szívvel és széles látókörrel (...) Egy szót sem ejt arról, hogy meg akar nőszülni, s ahhoz kell a segítség. Nem, ő az elesett nemzetet akarja felemelni. (...) Mintha a szerelem lángja a hazafiúi lángot is táplálná.” (119–121.) S hogy a „vak remény” e pillanatának ismertetését mindjárt a csalódás és vigasztalanság egyik mélypontjával szembesítsük, a sok kínálkozó példa közül hadd utaljunk a betyárokkal való találkozás jelenetére a szentai erdőben, amelyet Bertók Gaál Lászlót idézve ismertet, majd így kommentál: „Csokonai irigyen néz a betyárok után. Függetlenek, szabadok, a természetben élnek.” (153.) A költőben élő keserű nosztalgiának ez a felismerése pontosan egybevág a Csokonai szabadság-eszménye átalakulásáról szóló tömör és megindító magyarázattal. „Nem kell nekem a politikai szabadság, nincs is szükségem reá. (...) Nem kívánok egyebet, hanem hogy testemet ne bántsák, ne akadályoztassanak annak szükségének megelégtetésében” – idézi Csokonai szavait, így jellemezve a nyilatkozat lelki tartalmát: „Micsoda lemondás bujkál e sorokban! Az ifjú nagy álmokból egyetlenegy maradt meg, a személyes szabadság és függetlenség álma.” (110.)

Miután Csokonai szabadság-vágyáról – mint jelleme egyik legfontosabb vonásáról – már előbb is többször esett szó, ez a motívum láncolatosan újra meg újra föl-bukkanva mintegy az életrajz belső logikájának kifejezőjévé lesz. Természetesen nem önmagában; a vezérmotívumokat kiemelő szerkesztésre, azonos törekvések-jelenségek más-más időben vagy összefüggésben való ismételt tárgyalására egyéb példák is akadnak, azt is bizonyítván, hogy Bertók az életrajz adatai mögött érezni és sejtetni képes a „mitológiát”, a változó epizódokat azonos sors részeként elrendező törvényszerűséget. Ilyen visszatérő momentumként kap nyomatékot Csokonai áhítózása az anyagi biztonság, a sajátkezüleg művelhető föld után, a Ferenc császárhoz intézett 1796. évi kérvénytől élete végéig, amikor egy Debrecen környéki legelőből kívánt meg „száz ölnyi rádiusszal bekeríthető” darabot; s így bontakozik ki előttünk egy javíthatatlan idealista „tervhalmozó” képe, aki Debrecen, majd Sárospatak után még mérnöki studiumokra is mer gondolni, akit újra meg újra megkísért a „pesti poéta” életformájának sejtelme és vágya, aki ismétlődő erőfeszítéseket tesz a lapalapításra, és sziszifuszi munkával gyűjti anyagát a végül sohasem elkészülő eposzhoz...

Bertók az írói életrajz műfájának egyik sajátos lehetőségét valósítja meg, figyelve a személyiség pszichológiájára és az életpálya individuális történetére koncentráldik. Ez a jellegzetesség nemcsak eredményeit magyarázza, hanem némely kérdések elnagyolását vagy éppen mellőzését is érthetővé teszi. Elképzelhető pl. egy olyan koncepció, amely több figyelmet szentel az általános irodalom- és művelődéstörténeti háttérnek, a Csokonait ért szellemi hatásoknak, zenei műveltségének, műfordításainak, kulturális környezetének stb. Kotzebue, s még inkább Herder, Mozart neve, a klasszicizmus fogalma s a romantikával való megütközésének jelzése bizonyára helyet kapott volna egy így felfogott Csokonai-biográfiában. (Ide kívánczok egy apró pon-

atlanság helyesbitése is: *A magyar verscsinálásról közönségesen* c. tanulmány aligha nevezhető „elsőnek a maga nemében” (147.), hiszen Földi verstani értekezései nemcsak időben előzték meg, hanem közvetlenül inspirálták Csokonaiét.) A felvilágosodás és a francia forradalom problémáival, Csokonai világgépére tett hatásával foglalkozó részletek – úgy tűnik – nem elég életszerűek és konkrétak ahhoz, hogy a tankönyvek régi eredetű szkémáit kiszorítsák és a politika-történetet a fiatal olvasók valódi, a kort és irodalmát megérteni segítő élményévé tegyék. Részben innen eredhet Bertók koncepciójának az a vonása, hogy Csokonai 1795 utáni ideológiai és művészi megingásaiban csak a mecénásai kedvét kereső, az idő rostájára számítva tudatos kompromisszumokra is képes költő mimikrijét látja, és a felvilágosodáshoz való hűségét lényegében töretlennek mutatja. E felfogás jegyében a nemesi világnézet hatását tükröző versek eleve kívül esnek érdeklődésén, pedig ezek legjobbjai – éppen esztétikai-poétikai értékeik révén – Csokonai világnézeti válságára figyelmeztetnek, s azt a hipotézist valószínűsítik, hogy nemcsak ihlet nélküli szerepjátszás vezette költőnk forradalmi eszményei részleges visszavonásakor.

A kötetet személyes hangú epilógus zárja, amelyben Bertók, a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium egykori tanulója e nevezetes iskola máig eleven Csokonai-kultuszára s a húsz évvel ezelőtti kettős évforduló („az iskola alapításának századvanadik, a névadó költő-tanár születésének száznyolcvanadik évfordulója”) méltó megünneplésére emlékezik. Az önképzőkori és az oktatói munkát oly komolyan vevő Csokonai életrajza végén igen stilszerűnek érezzük a nevezetes magyar-órák és szakköri foglalkozások felidézését, valamint Bertók *Csokonai él* c. diákkori verse részletének beiktatását. E lelkes hangulatú, Csokonai vágyainak megvalósulásáról szóló és *A reményhez* ritmikáját követő vers („Itt Somogyországban / Virul az a táj, / Ahol bunyik élt csak, / Tolvaj vagy betyár...”) Bertók azóta megérett és egyre súlyosabbá váló lírájától kapja meg visszamenőleg a jelentőségét – nem utolsósorban *Csokonai* c. versétől, amely visszafojtott indulatával, fenyegető kérdőmondataival, a Csokonaiéban megtestesülő költő-sors modern és személyes vonatkozásainak hangsúlyozásával a fontos évfordulóra írott költői művek legjavához tartozik.

Köszöntő

*Húsz évvel ezelőtt egy
lakodalmi köszöntő
elmondta: annyit vonatoztam érted,
hogy útjaimat összeadva,
körüljárhattam volna már
az egész földgolyót.*

*Azóta is csak körötted járok.
Minden elindulásom
tehozzád érkezés.
És nagyon régről, nagyon messziről
el kellett kezdeni,
hogy most már szótlanul is
megértsük egymás igazát.*

*Ha nincs a súly, mi kösse tengelyét,
érvénytelen a pörgés,
minden kalandor gyorsaság
a semmit köszörüli.*

*Mert ösztönöddel te tudod, miképp
lehettem sorsok váltófutója,
eredményről, bukásról
elsőként te ítélhetsz.*

*És nem lehet nagyobb
akármilyen szerzett győzelem,
mint a te csalhatalanul
megőrzött méltóságod,
mely boltokban nem kapható.*

*Sokáig nem volt gyerekünk,
de rengeteg-nagy mindig a családunk.
Valahányszor kerestük egymást,
ott voltak mindig szemünkben, szavunkban.*

*Élhattünk volna másképp?
Lassan már senki se kérdi.
Támadva, hullva pályák
élő ellipszisében
körülszöttem vonzásodat.*

*S ha együtt elmegyünk így, –
a világ lesz szegényebb.
Utódaink még kutatni fogják
titkát a fölsajgó hiánynak.
Csillagtérképek sugaraival
mérik be majd szerelmünk
elvesztett aszcendenseit.*

*S meglelik tán a mágneses teret.
Látnak két forró nyárfa között egy
szitakötőként szökdöső fiút,
s egy kislányt, aki nézi.*

Különbözés

*Letojtva füstölög a fény,
madarak ideges hangja
csipked a levegőbe.
Pórázán járó nyugtalanság
töri magát a szintelen
világ falának ütődve.*

*Kikkel közös burokból járok,
halandó társak, vendégek a földön,
miért nem láttok engem?
Sorsotok meddő tarkasága
néz vissza híven, szürkére szitott,
hűvös szememben.*

*Ki mérte ránk a különbözést, hogy
helyettetek tapadjak röntgen-arccal
a csontnélküli ködbe,
idegek, érzékek rugóit
tesztelve rá a mindenünnen
kerítő irdatlan közönyre?*

*Faggatva szüntelen a perc
alattomos csönddel takart,
jeltelen titkát, tervét,
mintha az eszmélet csapágyán
nem forgatná a bűnhődés
hatalmas örvényét a nemlét.*

MÉRCÉJE: TEHETSÉG ÉS EMBERSÉG

Fodor András tanulmánykötetéről

Az olvasó első benyomása a csodálkozás a könyv tematikai és műfaji változatosága előtt. Szó van a kötetben költészetről és epikáról, népművészetről és utazásról, festészetről és zenéről, filmről és műfordításról. Teljes költői életművet vizsgáló tanulmányokat egy-egy kötet megjelenése kapcsán írt értékelő kritikák követnek, a kiállítás megnyitóra készült portré jól megfér a verselemzéssel, a magyar irodalomról szóló írásokat szervesen egészítik ki a kortárs európai költészetet bemutató cikkek. Fodor András kötetbe gyűjtötte néhány fontos személyes vallomását a szülőföldről és meghatározó emberi kapcsolatairól, s írt filológiai igényeket kielégítő összehasonlító elemzést a műfordításról. Találunk a kötetben tanulmányt, jegyzetet, kritikát, portrét, útirajzot és esszét. Érdeklődésének tágasságát, vizsgálódásának sokoldalúságát sejtetik az átgondoltan elrendezett ciklusok fölött olvasható címek: „Kölcsönkenyér”, „Örökség”, „A vers műhelye”, „Kortárs Európa”, s az a ciklus, mely az egész kötetnek címet adott: „A nemzedék hangján”.

A tartalmi és műfaji változatosságban az író szemlélete és a vizsgálódás módszere, tárgyának megközelítése és a gondolatok kifejtésének menete teremt rendet.

Fodor András csak arról szól, amihez személyes köze, amiről egyéni tapasztalata és véleménye van. Az alkotás mögött mindig az egyéniség értelmezését keresi. Különösen a terjedelmesebb tanulmányokat, az idősebb pályatársakról, a Takáts Gyuláról, Csorba Győzőről írt elemzéseket kezdi emberi oldalról, „az emlékek eleven mozzanatainak” fölidézésével. Különösen szép és bensőséges hangú portrévá kerekedik az egykori magyartanáráról, H. Kovács Zoltánról (aki József Attilát adta a kezébe), valamint a Kara Lajos faragóművészről készült írás, s emberi vonásokban gazdag a szülőföldre kötő szálakról valló önarckép. De a személyes, emberi arc vonásait szívesen belerajzolja a hűvösebb hangú, távolságtartó tanulmányokba is.

A személyes élmények föllevenítését, az emberi arc fölillantását általában az alkotó művészetének elemzése követi. Ha lírikusról szól, költészetének tulajdonságait, forrásait, a költői látás „természetét” vizsgálja, de ha festményről, zenéről vagy filmről beszél, akkor is az alkotó szemléletét, „jellegzetes karaktervonásait”, művészi világának jellemzőit keresi.

Tanulmányai sosem nélkülözik a sajátos kifejezőmódot, a formaalkotás, az eszközök és az alkotói műhely elemzését. Az írások zöme a műalkotás legmélyére világít, de a portrét és pályaképet rajzoló tanulmányokban is terjedelmes részek foglalkoznak az ábrázolás, a nyelv, a kifejezőeszközök vizsgálatával. Nem egy tanulmány ezáltal olyan műhelyvallomássá kerekedik, amely a műelemzés, sőt az alkotáslélektan számára is sok új tanulságot kínál.

Mondanivalójának logikus kifejtése, az alkotás mértéktartó megközelítése különösen a verselemzésekben figyelhető meg. Óvakodik a hamis beleérzésektől és belemagyarázásoktól, elemzése mindig tárgyyszerű, s az alkotás gondolatmenetét követi. Amit más művében nagyra becsül, a tudatos szerkesztés saját írásait is jellemzi.

A költészet és alkotómunka tapasztalataiból legtöbbet talán a műfordítás kérdéseiről szóló tanulmányokban ad át. Ezekben az írásokban kevesebb a személyes hang, mondanivalóját gyakran hűvös, tárgyilagos közléssel kezdi („Száz éve jelent meg az *Anyegin* első magyar fordítása”, vagy „A 19. század orosz irodalmának Puskin, Lermontov utáni harmadik nagy költője, Nyekraszov, 1821-ben született egy ukrainai

kisvárosban”), de aztán hangja fölhevül, átforrósodik, újabb és újabb megfigyeléseket, példákat sorol, s gazdag élmény- és tapasztalati anyagot bocsát közre.

A mondandó alátámasztására szívesen hivatkozik párhuzamos jelenségekre, és kapcsol össze neveket a rokonság okán. „A frappáns oldalvágások, a metsző nyereség, váratlan kapcsolások, a groteszktól a vitriolos iróniáig sújtó lendület akaratlanul is Rimbaud-t juttatja eszembe” – írja Kalász Márton költészetről. „Egry vásznairól ismerünk hasonló lendületű páras-fényes víziókat” – olvashatjuk egy Lator László-idézet után. Az angol Auden-ről mondja: „Aki csak prózaivá redukált, szarkasztikus értekező sorait olvasta, ugyancsak csodálkozhat, hogy e sok tekintetben Szabó Lőrincre emlékeztető, okos, téveszthetetlenül józan költő egyúttal a 20. századi angol nyelv Weöres Sándora.” Az efféle párhuzamok csak a felületes kritikust tévesztik meg. Amint az idézett példák mutatják: Fodor András a párhuzamokkal nem értékelné akar, nem különböző kvalitásokat mér össze, nem elválasztó határokat mos egybe. Az összehasonlítás csak a kiindulási pont nála, a párhuzamokkal a rokonságra utal, analógiái a megértést szolgálják. Különösen akkor él szívesen sok – olykor talán az alapjelenséget is elborító – párhuzammal, amikor új, ismeretlen értékre talál, amikor fölfedezését akarja megosztani az olvasóval. Takács Imre regénye, *A csillagok árulása* kapcsán írja 1960-ban a szerzőről: „Lírájában Nagy László súlyossága, érdes ereje találkozik Csoóri Sándor oldottabb képi látásával. Publikált cikkeiben a Veres Péter-i valóságismeret olykor szinte a Németh Lászlóra emlékeztető intellektuális, morális érzékenységgel párosul. Faragó-festő, művészettel ezermesterkedő tevékenységében Kassákra hasonlít.”

Fodor András a kritikairás mai gyakorlatától sokban eltérő módon nem eresztí bö lére közlendőit. Takarékos, rövidre fogott megállapításait inkább találó, jól választott idézetekkel ducolja alá. Ha a citátumok néha földarabolják is mondanivalóját, inkább a saját szavait fogja rövidebbre, mintsem mellőzné a legautentikusabb forrást, az elemzett mű sorait. Hosszadalmas, nyakatekert fejtegetések helyett pontos, telitalálat-értékű idézetekkel bizonyít.

Külön megragad az előadás nemes eleganciája, az emelkedett hanghordozás, a stílus ünnepélyessége. A hang, a szólás szépsége maga is esztétikai minőséggé válik a tanulmányokban. *A puszta, télen* egyik versszakával kapcsolatban olvassuk: „Veres Péter a megörökölt élmény részeseként, közvetlen tanúként nem győzte méltatni a realista csodát, ahogy Petőfi a folyamat komótos-keresetlen elmondásával egyetlen költőies fordulat beiktatása nélkül tudta művészi igazsággá emelni a köznapi valóságot: Leveles dohányt a béres leveszi...” A stílus barokkos pompáját itt nem a körmondatos építkezéstől, a folytonos bővítéstől nyeri, ellenkezőleg: a tömörségtől, a zsúfoltságtól. Az író a gondolatot feszesre fogja. Ahol teheti, elhagyja a fölöslegesnek érzett kötőszót, utalószót, a terhesnek vélt névelőt. A mondatot töltelék-szavak nélkül építi föl. Az alárendelő összetett mondat helyett inkább a többszörös jelzős szerkezetet kedveli: „Az újat, merészet próbáló nyugtalanság néhány pályatársamat késő férfikorban is forgató válsága bennem tizenhét, tizennyolc év körül örvénylett leghevesebben.” Egy-egy plasztikus képpel terjedelmes elemzést és magyarázkodást pótol. Kalász Márton verselésének két „típusát” bírálva írja: „Az egyikben szinte sámfára feszül, a másikkban meg úgy összegyűrődik a mondanivaló, alig lehet kiegyengetni.” A magyar és a kortárs külföldi líra értékeinek összemérhetetlenségéről jegyzi meg: „A világirodalom szerencsére nem olyan futóverseny, ahol egyetlen hitelesített pályára vonatkoztatva mérik a teljesítményt.”

Fodor András nem irodalomtörténetet ír, a tanulmányok célásaiból, rejtett vagy kimondott utalásaiból mégis kirajzolódik az elmúlt évtizedek honi irodalmi folyamata, művészeti életünk mozgása. Különösen az 1945 és 1949 közé eső évek eseményei jelennek meg éles megvilágításban. Egy egész fiatal költőnemzedék (Csanádi Imre, Lator László, Kormos István, Takács Imre, Fodor András) indulásáról, magára eszméléséről, majd váratlan elhallgatásáról értesülünk. Vidéki irodalmi társaságok működéséről, irodalmi folyóiratok (*Sorsunk, Válasz*) rangos és rangosító szerepéről és megszűnéséről hallunk. A korszak nemzedéknövesztő áramait fagyos szelek váltották föl. Az elkomorodó évek, a megváltozott légkör kóros tüneteit különösen a zenei

élet elborulásával, a Bartók-kultusz csonkulásával érzékelteti. Fodor András emlékezete kísérteties pontossággal idézi föl a hajdani tévedéseket, ugyanakkor elismeréssel szól minden olyan értékről, amely a közelmúlt évek megváltozott és megújult művészetpolitikájának, a tegnapi tévedéseket is korrigáló intézkedéseknek köszönheti jelenlétét a magyar szellemi életben, főként a könyvkiadásban. A megmerveedett előítéletek, a vélt hierarchiák helyett a tehetség szabad érvényesülésétől és versenyétől várja az új értékek kirajzását.

Fodor András mindenkor tárgyyszerű. Ha egy tanulmány fölött azt olvassuk: „Nyekraszov költészete”, biztosak lehetünk, hogy a cím után nem másról beszél. Attól is ment marad, hogy választott tárgyat ürügyül használja föl az önvallomás – vagy az öngazolás – számára.

Ugyanakkor azt sem kerülheti el, hogy portréiban az arcképkészítő vonásait, a költő és tanulmányíró Fodor András önarcképét és életrajzát is fölismerjük. Írásaiból értesülünk, hogy a zene és a film iránti vonzalma még diákkorába gyökerezik. Sokat megtudunk egykori iskolájáról, a kaposvári gimnáziumról, tanáraitól, szellemi eszméléséről, írói kibontakozásáról. Vallomást tesz a nagymúltú Eötvös-kollégium növesztő erejéről: itt kap megfelelő támogatást sokoldalú fogékonysága. Még ifjúkorában találkozik a népművészetrel, a modern zenével, Puskinnal, az orosz lírával. Bár Fodor András sosem vont maga köré semmiféle irodalmi szekértábor, mégis fájdalmas veszteségnek érzi, amikor a megszigorodó idő elválasztja nemzedéktársaitól, akikkel a felszabadulás után a *Válasz*-ban együtt indult. Megtudjuk azt is, hogy világirodalmi tájékozódásának két pólusa az orosz és az angol líra, ebből a két nyelvből fordított a legtöbbet, s láthatóan mély lelki rokonság fűzi Puskinhoz és Audenhez.

A tanulmányíró – és a költő – a maga műhelyéről vall számos apró megjegyzésével. Fodor András a fogalmazás, a stilus titkait keresi, s az alkotómunka belső törvényeiről tett megfigyelései, az írói eszközöket vizsgáló elemzései saját költészetére, költői igényére vetnek fényt. Csak tudatos költő lehet, aki az írói eszközök természetéről, alkalmazásáról ilyen téveszthetetlen biztonsággal ítélkezik. Horgas Béla egyik verséről mondja: „A képzeletugrató sűrítések milyen találóan váltják át a térhez kötött folyamatot időbelivé.” Kitűnő érzéke van a képek, a metaforák értéke iránt. Tisztában van a szavak színével, zenei értékével. József Attila *Külvárosi éj* című versének ahhoz a sorához: „vasgyár, cementgyár, csavargyár”, ezt az élesen találó megfigyelést fűzi: „Az egymás mellé írt három szó, konduló szünetekkel elválasztva, mintha oktávrról oktávra, egyre mélyebbről hallatszana. Mi más, találóbbs megállapítás következhetne utánuk, mint a hangulatszintjükben is párhuzamosan lépcsőző három szó: Visszhangzó családi kripták.”

A tanulmányok igazi értékét azonban nem a részletmegfigyelések pontossága adja, hanem az írói szemlélet egysége. Bár a kötet elsősorban Fodor András vonzalmáról és ízléséről, nem pedig ítéleteiről tudósít, mégsem nélkülözi a határozott írói szemléletet. Fodor nem értékkel, nem osztályoz, nem oszt rangot, nem minősít, mégis határozott értékrendet és értéktudatot sugall. Már a nevekkal, a témaválasztással vall vonzalmáról, hovatartozásáról, érdeklődéséről. Olyan értékekre hívja föl a figyelmet, amelyeket a protokolláris szemlélet elhanyagol. Érték számára a szülőföldhöz tartozás, az azonos élménykör. Rokonszenvez az írói többműfajúsággal. A szokásosnál fontosabbnak ítéli a pályatársak egymásra figyelő szemhunyorítását, érdeklődését.

Ha röviden arra kellene válaszolnom, mi az a mérce, amelyhez Fodor András ítéletét szabja, azt mondanám: a művészet és emberség egysége. Ez az az alapvető igény, amely a tanulmányokat egységbe fűzi. Ez az az érték, amely a mások művét vallató tanulmányíró műhelyében a választóvíz szerepét betölti.

Fodor Andrást a látás ereje, eredetisége és a humánus mélysége, minősége egyformán érdekli. A művekben nemcsak az esztétikai tartalmakat, hanem az emberi vonatkozásokat is keresi. Azokhoz az alkotókhoz vonzódik, akik művészeknek is, embernek is példák, az elkötelezettekhez, azokhoz, akiknek etikai tartásuk van. Érték, sőt esztétikai minőség számára az erkölcsi felelősség, az emberi nemesség,

a törhetetlen humánus. Eszménye a „közösségbe, hivatásba fogózó” alkotó. Már a kötet legelső tanulmányában, a Takáts Gyuláról szólóban megkérdezi: „Lehet-e az emberek, dolgok szeretete esztétikai tényező, művészi stimuláns?” Válasza: „Takáts lírája pozitívan bizonyítja.”

Szépség és emberség harmóniáját találja meg a népi faragóművészen, Kara Lajosban. Bozay Attila és Durkó Zsolt, a két fiatal zeneszerző bemutatkozásában annak bizonyítékát látja, hogy „az alkotás rangjának igazi mértéke – az értékek mai zűrzavarában is csak a tehetség arcában megmutatkozó emberi hitel”. Van ereje, bátorsága fölfedezni, nyomról-nyomra követni a tőle sors és pálya szerint különböző Hernádi Gyula lehetőségeit épp úgy, mint a Somogyból indult Varga Hajdu Istvánét. A tehetség és emberség iránti tisztelet és elismerés parancsára hallgat, amikor az autodidakta munkásköltő, Békési Gyula verseit veszi a kezébe, vagy a zsellérváltó Nagy Imre hagyatékát értékeli. A művészetben az emberi kapcsolatok fontos szerepét hangsúlyozza Bartókról és Kodályról szóló tanulmányaiban.

A tanulmányíró Fodor Andrástól a költő Fodor Andrásról is megtudunk egyet-mást. Lira-eszménye a láttató, a konkrétéhoz kötött, tárgyyszerű költészet. Elutasítja a langyos, érzelmes poézist. A versben a „felelősségvállaló értelem megnyilvánulását” keresi. Igénye a rendező gondolat, „a törvényértékű megoldás földhözköltő súlya”. Sokra becsüli a költészetben a szerkesztés fegyelmét. Eszménye a megbont-hatatlan szerkezetű mű, a kompozíció egységét megvalósító alkotás. Ehhez önmaga számára is, a vizsgált alkotásokban is mindenekelőtt a József Attila-i életműben talált igényt és mértéket.

A tanulmányok szerzőjétől idegen az ítései besorolás. Fodor András nem pályázik kritikusi babérokra, írásai nem elégitik ki a „szabályos” kritika kánoni ismérveit. A szerző nem „filoszműveltségű ítéző”, inkább elutasítja, mintsem követni vagy utánozni akarja „a fától az erdőt nem látó kritikusi buzgalmat”. Nem arra vállalkozik, amit jól-rosszul mások is elvégeznek. A tanulmányíró Fodor András hiányt pótol.

Miben rejlik a kötet példamutató értéke?

Ezzel kezdtük: meglepő a könyv tartalmi változatossága, a szerző sokirányú érdeklődése. Fodor András nemcsak elismeri a sokműfajúság létjogosultságát, hanem példát is ad a széles szellemi horizontra. Sokirányú érdeklődése nem alkalmi, ad hoc jellegű, hanem emberi-költői kiteljesedésének része, segítője és ösztönzője. Elgondolkoztató, mi minden fér ebbe az érdeklődésbe, mi mindent szív föl és hasonít magához. Képzeletét fogva tartja az irodalom, a film, tágívű tekintetbe fér a műfordítás, a kortárs orosz, angol, jugoszláv, lengyel költészet, figyelme kiterjed a képzőművészetre és a zenére. Költők, akik csak a maguk kis kertjét művelgetik, alkotók, akik egyetlen lóra tesznek, bizonyára elgondolkoznak ennek a szellemi zsákmányszerzésnek emberi-alkotói hasznán.

Sietve tegyük hozzá: a sokoldalúság igénye nem szül nála felületességet. Végül is arról ír csak, amit ismer, amihez köze van, ami személyes élménye, amiről mondani-valója van. Továbbá a portrérajzoló vonzalmától és szeretetétől nem idegen a kritika, a hibának vélt jelenség bírálata. Nem hallgatja el a műben a fáradság jeleit, a zavart képeket, a tört ritmusokat. Ahogy költői elfogultságai korrigálnak bizonyos kritikusi figyelmetlenségeket, megkérdőjeleznek tabukat, azonképpen mutat rá a műben talált, de a kritika által sem észlelt hibákra és hiányosságokra. Fodor András nem kritikátlan tanulmányíró. Nem hallgatja el kifogásait, ha az alkotásban megtalálja az ösztönösség torzító jeleit (Csanády Jánosnál), a monotonitást és az indokolatlan gondolatváltásokat (Kalász Mártonnál), a fáradság pillanatait (Békési Gyulánál), a spontán alaktalanságot (Horgas Bélánál), a „magakellettő idillt” (Ágh Istvánnál).

Van ezeknek a tanulmányoknak egy másik figyelemkeltő értéke. Kevés alkotót ismerünk, akiben a pályatársakkal való kapcsolatkeresés igénye, a másik munkájára való figyelem, a barátság és szeretet oly elevenen élne, mint Fodor Andrásban. A tanulmányok megírásának legfőbb oka: az érdeklődés és fogékonyság mások eredményei iránt, annak az élménynek a kivetítése, hogy azonos időben különböző rendűrangú alkotók élnek és élhetnek egymás mellett. Nemzedéktársai közül talán senki sem élte át oly mélyen a valahová tartozás szükségét, mint Fodor András. Nem mes-

terségesen konstruál maga köré nemzedéket, egyszerűen rögzíti a helyzetet, a kapcsolatokat, továbbá kifejezi igényét: a kölcsönös figyelemtől csak nyer az irodalom és a művészet.

„Mindig megdöbbenett érdemes pályatársak egymás iránti részvétlensége” – írja egyhelyütt a könyvben. Fodor András példát ad a figyelmes odafordulásra, a különféle értékek hasonítására. Tudatosan vállalja az irodalmi folytonosságot, a nyitottságot, a generációk természetes és szerves kapcsolódását. Figyel az előtte járók eredményeire, elismeri nemzedéke tagjainak teljesítményét, s van szeme a fiatalabbak, az utána jövők dolgai iránt.

A kötet megerősíti a hitet, szükséges és hasznos, hogy a pályatársak tudjanak egymás munkájáról. A tanulmányok meggyőznek az irodalmi folytonosságot átélő, a művet belülről érzékelő, az alkotót értő elemzés jogosultságáról. Fodor András a tágvív szellemi érdeklődésre és fölfedezésre csábít. Tanulmányaiban bizonyosságot ad az alkotás lehetséges megközelítésére, a művek igazi természetét, belső problémáit kutató, emberi és esztétikai értékét tudatosító vizsgálódásra.

P É K P Á L

Sereg

*Képtelen erdők Hó világol
meg falra-írt jelek
Elúszó arcok penge-énye
s egy boldogabb sereg*

*Mennek suhogva Tükreidre
pereg a víz a hant
Árok ijeszt egy másik évszak
nem-ismert hallgatag*

*Helyetted jutnak Kánaánba
Mint a könnyű füst
lebegnek ők Virágvasárnap
reményed száll velük*

*s darazsat epret zsúptetőket
röpít a pirkadat
négy-arcú réten almaágot
kénsárga ég alatt*

*Varázsütötten jársz mögöttük
Ragyogsz-e puszta arc?
A fák kattogva visszalőnek
s te értük belehalsz?*

Aszinkron

pedig nagyszerű fiúk voltak a társak

*meztelen talppal járták az égalj eleven parazsát
rozsdás szögekkel kiveret tábláit a learatott mezőnek
a szél durva vásznába törülték izzadt arcukat
derék fiúk
felemelték kezük és út hasadt a rozs zöld tengerében
zizegő kalász-sivatagba száműzött nép
hamvas fekete-manna az útmenti szederfák terűjén
talán az utolsók
micsoda bújócskajátékok voltak azok kertvégi bunkerekben
a halállal*

*hajtottuk országos vásárokon a ringlist:
maga a csupa csillag, holdas-napos égbolt, szédülésig,
egy-egy ingyen menetért*

*micsoda először érzett kinja a zsákbatutásnak
a dombot gyűrűk párnául a lányok feje alá
üde volt a leheletünk, nem rohadtak meg szánkban
kimondatlan szavaink*

micsoda társak

*micsoda játszma, ahogy a térre dobtuk, kihívó mozdulattal,
esélytelenül, a feltépett kockaköveket
öt oldalukon jelével a halálnak*

*becsukhatatlan kiskapuszárnny verdes utánunk bénán a szélben
emlékeink keresztútján pléh-krisztusok állnak
fejük köré a varjak keringenek fekete dicsfényt
csurog a rozsdá átszögezett lábukból, tenyerükből
nagyanyáink hasztalan járnak be gyógyfüvekért a vágások alját,
elállíthatatlan*

*öreg bokrok térdepelnek elejbük, nekik ajánlják kitosztott
fészkeiket*

*micsoda kiáltások, kiszaggatva torkunkból gyökerestül, mindörökre
magános, szikár fák vetik be madarakkal az üres levegőt
talán az utolsók*

*fehérre-meszelt nagypéntek-délelőttök emlékezetünkben
úrvacsorák, melyeken egyszer csak éhen-szomjan maradtunk
nagy könyvek, sorra kinyíltak előttünk, fehér ajtók, lakhatatlan
szobákra*

*hiába húzta el a nyár vörösre-izzított kardliliomait
szemünk előtt*

*hiába szedték föl elhullajtott lábnyomaink
derék fiúk*

*anyáink mindig őriztek néhány csipet kovászt a háznál
micsoda karikósra kelt holdak voltak azok a nyári égen*

micsoda terheket cipeltek fejükön, rongytekerics-glóriásan
 a kis mozdulat, ahogy összekotorták a tűzhely kialvó parazsát
 ahogy lecsípték a lámpabél hamvát és felderengett
 a csupa-sebhely asztalon a kenyér, trisszen hantolt sírdomb –
 megszegetlen
 ahogy megvillant a nagykés – hogyan emelhetné fel a gyöngye gyerekkéz
 ahogy az ingünk fölé görnyedtek szótalan
 foltozták az emlékezetükön tépődött lyukakat
 bujkált a tű pillánk sűrűjében
 lassanként összeöltögette szemhéjainkat
 a vének, a sáncpart szélén átkozódtak
 meg-megrosszant az ekéjük vasa, mintha a mezőbe ásott halottak
 csikorgatnák foguk
 micsoda dallamokat vertünk botunkkal a talpfák xilofonján
 a cserépkorsó, ahogy elmerült bugyborékolva, belefűlt a forrásba
 az utolsó aratáskor, régi nyarak megfejtethetlen
 képeivel
 azok az eldobált kaszák, cséphadarók – micsoda győzelmek, vereségek
 megismételhetetlen és múlhatatlan mozdulatok
 kiolthatatlan fehéren izzó csillagképei gyerekkorunknak
 az a Medve – orrában karikával sose táncol
 az a Kutya – valami pusztuló házat s hazát őriz, de nem tűr láncot
 a nyakában
 egy bodzabokoraljból elő-előbújik a Fiastyúk,
 kottyogva szólogatja világgá-széledt csibéit
 tavaszi legelőkön alattomos, apró földrengések – a vakondok
 romba döntenek mindent benned is egyszer
 a gázláng, kékes lidérce mintha egyre beljebb csalogatna
 gyerekkori fák, virágok, mutatjátok a gázlót?
 az a gyapjúkendő, micsoda széttéphetetlen, fekete háló
 sorsunkra dobva
 micsoda telek pihéznek abból az ernyed, gyerekkori dunyhacihából –
 a társak –
 te kéz, puha fészekből rabolt madárfióka, ingem öblébe duglak
 a társak –
 melengesd didergő szivem
 hadd mondjon újra s újra, dadogva Nemet a pusztulásnak

Magány

Dehogyisnem vettelek észre! Pontosan tudod, hogy észrevettelek. – És én is tudom, hogy észrevettél.

A jellegzetes fejtartásod, az árul el. Ahogy féloldalról fölnézel a pincérre. Így szoktál hunyorogni, amikor valami váratlanul ér. Valahányszor hirtelen gondolkozni kell. Gondolkoznod kell, pedig nem számítottál rá. Nem készültél föl arra, hogy gondolkozz.

Hogy gondolkozzunk.

Ismerem én jól ezt a fejtartásod: éppen elégszer értek bennünket váratlan dolgok, amiken el kellett gondolkoznunk. Amiken el tudtunk mi gondolkozni még *akkor* is – a front-élet fürgetegében, sárban csúszva, gödrökön bukácsolva át, sivitó becsapódások és éjszakai tüzek közt bujkálva, s a hirtelen támadt csöndben, ahogy váratlanul észrevettük egymást. Így, ilyen félrebecent fejjel . . .

. . . De hát mi ez?! – Harminc év múltával miért nem akarunk összeborulni, elszabaduló kiáltozással egymás vállára verni?! Vagy ha a kiáltozás nem megy már: legalább felnyögni, megmozdulni, hogy a fojtogató levegőt kifújjuk, hogy a nyomás a mellünkről fölszállhasson?

Társaságban vagy; – szégyellnéd a sóhajtást? Barátaid? Kollégáid? Honnan kerüdtetek ide, ebbe a városba? Kik ők az asztalodnál? Előttük nem illik csodálkozni, nyögni, föltápászkodni, netán könnyezni egy percig? Sokan vagytok; ez a baj?

Nem, nem, ez lehetetlen. Hiszen engem mi tart vissza, engem aztán ki húzna vissza az asztalomhoz, ha nekibátorodnék?

Egész nap jární, nézelődni: keresni, hogy ki az, akivel ez a magány föloldható lenne. Jární, körülbelül mindig ugyanazt az utcát; kirakatokba bámulva és semmit se megkívánni; járművek tolakodásán elmélázni és közben megfeledkezve arról, hogy tovább kellene lépni, mígnem arrább taszít valakinek a könyöke; hátra csapott kézzel, céltalanul lötyögve, s belenézni a szemből jövő arcába; csodálkozókon, veszekedőkön, hülyülő kölykökön felejtetni a tekintetet . . . aztán belefáradva a reménytelen keresésbe, nyikorgó derékkal, alattomos szúrásokkal a lapocka tájékán, leroskadni végre ehhez az asztalhoz, és nézelődni tovább, még így is.

Ülve is. Fáradtan már ahhoz is – mihez?! – hogy megpróbáljam föloldani ezt a semmit.

Pont te volnál az, akivel föl lehetne oldani? . . . Miért nem vagy az? Miért biccen félre a fejed? En miért hajtom le az enyémet? – Nos, melyikünk lépi az elsőt? . . .

A nézelődés hát tovább.

Meditáció. – Nem zavarod meg.

A magány fájdalma. Rettenetes, hogy mekkora közhely! – De ahogy a nyilalló fogunkra is eszelősen ráharapunk, azértis, hogy még jobban fájjon . . . épp most, amikor jó, hogy a pincér nem törődik velem, fél órája ülök itt és

még meg sem kérdezte, mit akarok, hanem veletek foglalkozik, persze, hogy veletek, – engem megszoktak itt, fél órát terpeszkedem ennél az asztalnál vagy egész délelőtt, teljesen mindegy: vagyok nekik, mint a függöny az ablakon, a nyári fogas a ruhatárban, amit meg kell kerülniük; – nektek hajlong a pincér és a kenyereslány, az idegeneket azonnal észreveszik; látod, ilyen a kisváros – jobb is, hogy a pincér nem zavar, maradjon csak veletek.

A félelem. A félelem mindenkitől. A nem-magányosoktól. Vagy inkább azért, hogy talán leülnek ide és azt hazudják majd, hogy nem magányosok. Úgy mozognak, úgy játszanak majd, úgy fognak beszélni, hogy ne tudjam meg, mennyire magányosak. – És akkor elkezdődik valami. A viszont-hazudozás. Viccelünk, jópofáskodunk, heccelődünk...

De hát mégis! – Emlékszel, a háború után, hónapokig, ha szembetalálkoztunk az utcán egy régi ismerőssel, akivel azelőtt még csak köszönőviszonyban is alig álltunk, emlékszel, hogy mekkora örömmel kaptuk át a derekát, milyen hangos kiáltással vertük egymást hátba: – öregfiú! hát élsz?! na látod! drága öregem! csalánba nem üt a mennykő! ugye, megmondtam! egy jó komám, hát élünk!... – Mi meg itt ülünk most, kiránthatnám alólad a széked...

Pedig harminc éve esedékes, hogy megkérdezzek tőled valamit. Jobban mondva, két dolgot.

Az egyik. Tudtál-e arról, hogy megcsókoltam Verát? Aki a menyasszonyod volt. Illetve, nem jegyezted ugyan el, a mamájával hármásban jártatok még moziba is, az öregasszony csak hozzánk engedte el a lányát kettesben veled. Két katonáskodás között, néhány hónapig civilek voltunk éppen. Akkor még nem jártuk meg a frontot, csak mozgósított alakulatként ténferegünk Erdélyben, s ő meg a feleségem többször is talált rá módot, hogy egy napra, két napra fölkutasson bennünket. Aztán civilben is találkozgattunk, párszor, a régi, óbudai lakásunkban.

A feleségem süteményért ment ki a konyhába, te belelapoztál egy újságba. Vera rám nézett; olyan váratlanul ért ez a meleg, oldódó tekintet, hogy a szemem összeolvadt az ő sugarával. Nem tudom, meddig tartott: mintha langyos, nehéz víz folyna körül, elhagyhattam magam, ringatóztam a lassú áradásban.

Aztán bejött a feleségem a konyhából. És te letetted az újságot. Biztos, hogy letetted. Vera ekkor fölállt, és megindult a másik szobába; nem tudtuk, miért. Utána mentem. Ott állt a tükrös szekrény előtt, és nézte magát. Ti nem léptetek be. A tükör előtt csókoltam meg. Először nem mozdult; később azonban a szája, a válla is megrándult, és fölhullámozott a melle, és combomhoz szorult a combja. Majd visszamentünk, ketten, hozzátok, és kértünk a süteményből.

A másik kérdés, ami harminc éve kívánczik: – hogy miután nemsokára ismét egyenruhába bújtunk, ezúttal azonban már távolibb és kegyetlenebb tájakra kerülván, ahonnan egészen más ember tért vissza helyettünk, a mi bőrünkben – tudod-e, mekkora teljesítmény volt tőle, hogy megvárta téged?

Mert megvárta. Hazajöttél, s ő feleségül ment hozzád.

Mindezt meg kellene kérdezni. Most már nyugodtan megtehetném, te is nyugodt maradnál – hiszen rég elváltatok. Ezt tudom.

Azt hiszed hát, hogy ezért nem köszöntem oda, s ezért nem ugrottam föl, mihelyt beléptél?!

A fenét! Hiszen te sem azért biccented félre a fejed, mert eszedbejut, hogy a lábsérülésed után mekkorát röhögtem rajtad!

Napok óta készülődött valami. Megfogyatkozva és szétzilálva, sáros arccal és száraz szemekkel, mindannyian tudtuk, hogy ebbe aztán csak beledögni lehet már. A vészes, utolsó csöndben mindenkinek járt valami az eszében: szökés, megbújás egy árokban, öncsonkítás – csupa lehetetlenség, rémlátás, lázálom... – Hogy hol szedtek utána össze minket, milyen kocsira hánytak föl, és hogy kerültünk ugyanarra a kötőzőhelyre, majd értelmesebb arccal és lemosdatott testtel végül egyazon kórterembe: mindegy volt teljesen, csak napok múlva kezdett tisztulni az emlékezetünk. Akkor néztük meg egymást, kerestük magunkon, hogy mi is történt velünk? Akkor mutattad meg a lábad: a bal kisujjadat vitte el egy lövés. – Hát persze, hogy kipukkadtt belőlem a röhögés: öregem, hogy a pokolba sebesülhet meg valaki a lába kisujján?! Ki a haragvó jóisten hiszi el neked, hogy ez sebesülés valóban?! Bele akartál löni, cimbora, a lábadba, erőnek erejével magadba löni, hogy csonkán bár, de hátra kerülj! Csakhogy a kezed remegett, testvér: megrándult a puskád, ahogy el-sütötted! Nekem beszélsz sérülésről?! Hát persze, hogy röhögtem! Ilyen csak tőled telik, erre futotta az elkeseredésből, szépfíú, látod! – Faggattak is, kihallgatásra rendelték, de te a kórházparancsnokságon is kitartottál, hogy: sebesülés. Rád ordítottak:

- Tizedes! Hogy-az-anyja-istenibe löhetik meg ott?!
- Szemből! – vágta oda nekik vigyázz-állásban.
- Szemből???! – tajtékozott az ezredes úr.
- Ahogy tüzeléshez földre vágta magam! A lendülettől a lábam föl-csapódott!

Szóval, röhögtem, kiröhögtelek. Pedig piszkosul irigyeltelek. Igenis, irigyeltelek, én, akinek szabályos és becsületes sebesüléséhez, szokvány nyavalyájához semmi kétség nem fért.

Kiröhögtelek, emlékszel rá; – de tudom, hogy nem ezért biccent most félre a fejed. Ez, öregem, marhaság.

Mert jó: veled, kettőnk között így történt – most tehát hallgatunk. De Nyeste Gabival például miféle elszámolásom maradt függőben?!

Rá talán már nem is emlékszel? Ő jóval előbb sebesült, mint mi. Mellőlem lőtték ki. A jobb vállán érte a golyó s a bal lapockája alatt hagyta el.

Úgy adódott, hogy nekem kellett megpróbálnom, hátha valamiképp sikerül hátra cipelnem. Nem tudtuk, hogy a kötőzőhely hat kilométerre húzódott vissza, az első hajlat mögé. Nyeste Gabit alig bírtam lábon tartani, tátott szájjal lélegzett, fázott.

Szűk vájatot találtunk, kevéske víz is csordogált benne, nem volt süppedős, inkább köves. Ahol keskenyült, ott helyenként összegyülemlt a víz, jóval bokán fölül. Nem baj, azért csak a mederben kúsztuk tovább: minél mélyebbre, még mélyebbre, a lehető legkisebb célpontot mutatva.

Megbotlottunk, Gabi kicsúszott a karomból, és arccal belebukott a vízbe. Alig sikerült fölállítanom, s most, a hold alatt látszott, hogy vérzik a szája. Megpróbáltam a karjánál fogva a hátamra emelni; így vonszoltam tovább. Akárhogyan is, de haladnunk kellett. Félkézzel kapaszkodva, gyökérbe, bozótba, fatönkbe, a másik kezemmel pedig a fiú karját húzva, rángattam hörgő terhemet tovább. Félttem, igen, s a félelem beszélni készítetett; beszélni valakihez, aki ájultában úgyse fogja föl már. Mindegy, suttogva, hiába, akárhogyan, csak egyebet is halljak már, mint a vízlocsogást, a kavicsok surrogását, s a hörgést hátulról, a hideg légzést, mely a tarkómat érte; – beszélni... beszélni hát... hazai szavakat, otthonról, lágyan, ahogyan ott, az agyaggödörben ab-

rándozva nem volt ez szégyellnivaló: nem hőködve, csak éhes nyöszörgéssel, egymásnak, egymás előtt, önmagunkban, csöndet üzőn, félelmet üzőn, a felhőkbe nézve... szavak... szavak:

– Ha nem jutnék haza... Encsi ne ijedjen meg... Ő a feleségem, Encsinek hívják, ne ijedjen meg... Nem ijedős, dehogy! Mégis, jó lenne, ha megmondanád neki... Hallod?... Ne válaszolj...

Meg kellett állnunk. Az éjszaka, a magány, a nagy baráttérrelő sötét takaró itt-ott kiszakadt, és csillagok lopóztak fölénk. Aki maga van, mindig fölfedezi a csillagokat.

– Semmi baj, ha nem jutok haza... De azért jó lenne megmondani neki... Például, hogy csak átmentem. Azért, hogy aztán hazaérhessek... Csak azért... Jó lenne, ha azt hinné: akkor megnyugodna...

Megtaláltuk a kötözőhelyet. Nyeste Gabi szájába pálinkát töltöttek. Ettől felnyitotta a szemét, majd rögtön elájult. Az orvos-hadnagy szakszerű szemrehányást tett, hogy tüdőlövésést nem lett volna szabad gyalog hoznom, hanem hordágyon kell az ilyent szállítani.

– Igenis.

Mialatt aztán Nyeste Gábor honvédet vetkőztetni kezdték, kiteptem a noteszből egy lapot, s ráírtam otthoni címemet.

S indulnom kellett volna, a parancsot megkaptam rá, de még egyre a kezemben tartottam a papírdarabot: úgy éreztem, hogy addig... addig a kezét fogom valakinek... legalább néhány sort még írnom kellene. De nem jutott eszembe szó. Nyomtam ott nagybetűkkel a lap hátára véstem: ENCSI. – Aztán hirtelen elhatározással még ezt: – Nyugodj meg.

S a noteszlapot Gabi zubbonya tépett zsebébe hajtottam. –

Tőle tehát így váltam el.

Most, épp tegnap este meséltem el a feleségemnek. Csak most, öregem; – eddig egyszer sem említettem neki Nyeste Gabit.

Most pedig azért, mert tegnap Pesten jártam – és majdnem összeütköztem vele! Ott, a zuglói autószerviz előtt. Éppen kifordultam, balra kellett figyelnem, későn vettem észre, nem is hittem el mindjárt, hogy igen, igen, valóban ő az!

Ott, a telep bejárata előtt zakatolt egy rozoga vontató, dübörgése a falakat mozgatta. Kifordultam, lestopoltam. A kezem, a lábam, a derekam megmerevedett. Úgy éreztem, ordító hang szakadt föl a torkomból, s mindkét tenyeremet a számra szorítottam... Igen, Nyeste Gabi, ő ült a kormánykerék-nél: a karját, a vállát iszonyatosan rángatta-rázta a bődületes motor! A karját! A szétlőtt vállát! Kilyukasodott tüdejét!... Hát meggyógyult, hát ember lett, hát tartani tudja, keményen tartani azt a veszett kereket, Nyeste Gabi!

De nem mozdultam utána, nem kiáltottam, biztos, hogy nem kiáltottam, és nem rohantam, és nem kapaszkodtam föl a vontatójára, és nem kaptam el hátulról a derekát.

Ezt meséltem el a feleségemnek. Épp tegnap este. Hogy nem mozdultam meg.

... Így volt – ahogyan elmeséltem? Biztos, hogy így volt?... Hiszen az évek során minden történethez hozzátettünk valamit. Mert el se hiszik egészen: tehát mindannyiszor rá-ráfejelünk egy keveset, hogy így, megtoldva, ki-
jőjön valamiképp a megtoldhatatlan...

És erre most itt vagy te. Aki tudod, hogyan történt. Ez is, meg amaz is. Lehet, hogy ezért nem szabad észrevennünk egymást, itt, a kávéházban?

Hogy most már maradjon csak meg abból a múltból minden olyannak,
amikorára megnőtt?

Vagy épp hogy nem nőtt meg eléggé – ezért nem nézünk egymásra? Ezért
biccented félre a fejed? Ezt szégyelljük? Nyeste Gabi is szégyelli?...

— — — —

– Tessék? Hogy mit parancsolok?

Honnan került ide a pincér?! – Hát te?! Hát ti?! Veletek már végzett is?!

Hol vagytok?! Ilyen hamar eltűntetek?!...

PARTI NAGY LAJOS

Miután az autók hazamentek

Benzinkút.

Madártej-sziget,

billentyű az út pikuláján,

metszett keszegcsontváz éjszakában.

A vasárnapi autók,

a Nagy Körmenet

zománc csodái,

mostanra mind elimbolyogtak.

Szent gumirádlík lábanyomán

az áldozati olaj megalszik,

a magasban

csillag-kerékagyak torognak.

A hatlábú kutya

hazaindulna a panoptikumából,

a táncdaltesztivállal

elsurrog az utolsó biciklű.

Mint az iszap

Mosakszik TV laborban,

Konvenciókkal megtörülködik,

Korlátjait kiakasztja a falra,

Kesztyűben hordja körmeit,

Bolondnak tartja a harangot,

Aki kongat ha megrepedt is,

Gyufaláng lobogása elszikkad,

És mint az iszap, leülepszik.

A hold kútja

Bárdosi Németh Jánosnak

*Nyargal a Nyár. Hatalma sugarától
lángol a fák, a bokrok könnyű vértje.
Röpköd a gólya. Gém hűs tóba gázol.
A fű alól bogár pattan a szélbe.*

*Friss pillangó játékra sürget újra.
Hajolj a boldog bárányok nyakára.
Tehén a szarvát bimbók közé túrja,
vadrózsa omlik bársony homlokára.*

*Habzik a hold virággal-teli kútja.
Csillag torog a mennyei patakban.
Bolyhos a hajnal rigóláta útja.
Kazlak suhannak hullámszó magasban.*

*Kazlak suhannak hullámszó magasban.
Emeld fejed, a test mámorea véges.
Deres kövek a mennyei patakban.
A világ süpped, hóba dermedt méhes.*

*Süpped a világ, hajózik a télbe.
Szíved fölött a szárnyak becsukódnak.
Kigyúl a jég gubbasztó, lila mécse.
Ezüst agyarú vadak hallgatóznak.*

*Ezüst agyarú vadak körbeállnak.
Zúzott a hajnal varjúlatta útja.
Nincs tüzcsiholó csőre a madárnak.
Bedől a hold márvánnyal-teli kútja.*

Cinke

*Tavaszt fodroznak a hegyek.
Bimbó-orsón szírom pereg.
A cinke ide-oda kap.
Surrognak tünde sugarak.*

*A Nyár s az Ősz ormán delel.
Magánya mélyén fölfelel.
Hatalma jó. A kedve nagy.
Gyászolni kezd, ha döng a fagy.*

*Toll-köntösét a cinege
őrzi, sohasem veti le.
Munkálkodik. Bolyong a tán.
Csillag az Isten poharán.*

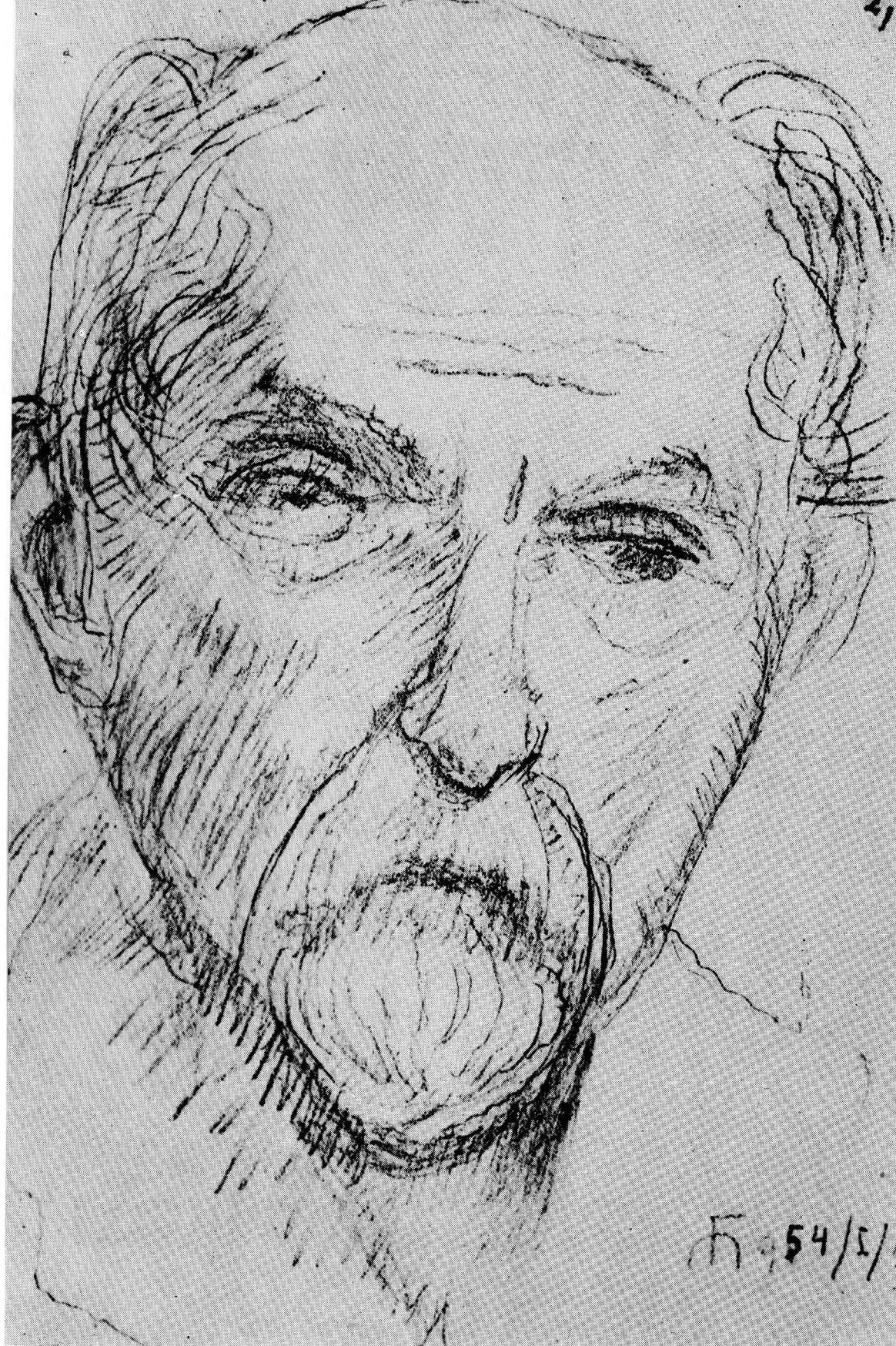
Katona

*Vagyok az üzőtt katona.
A menekülés meggyaláz.
Az átlőtt fejű lovakon
lyukas palást a lenge sás.*

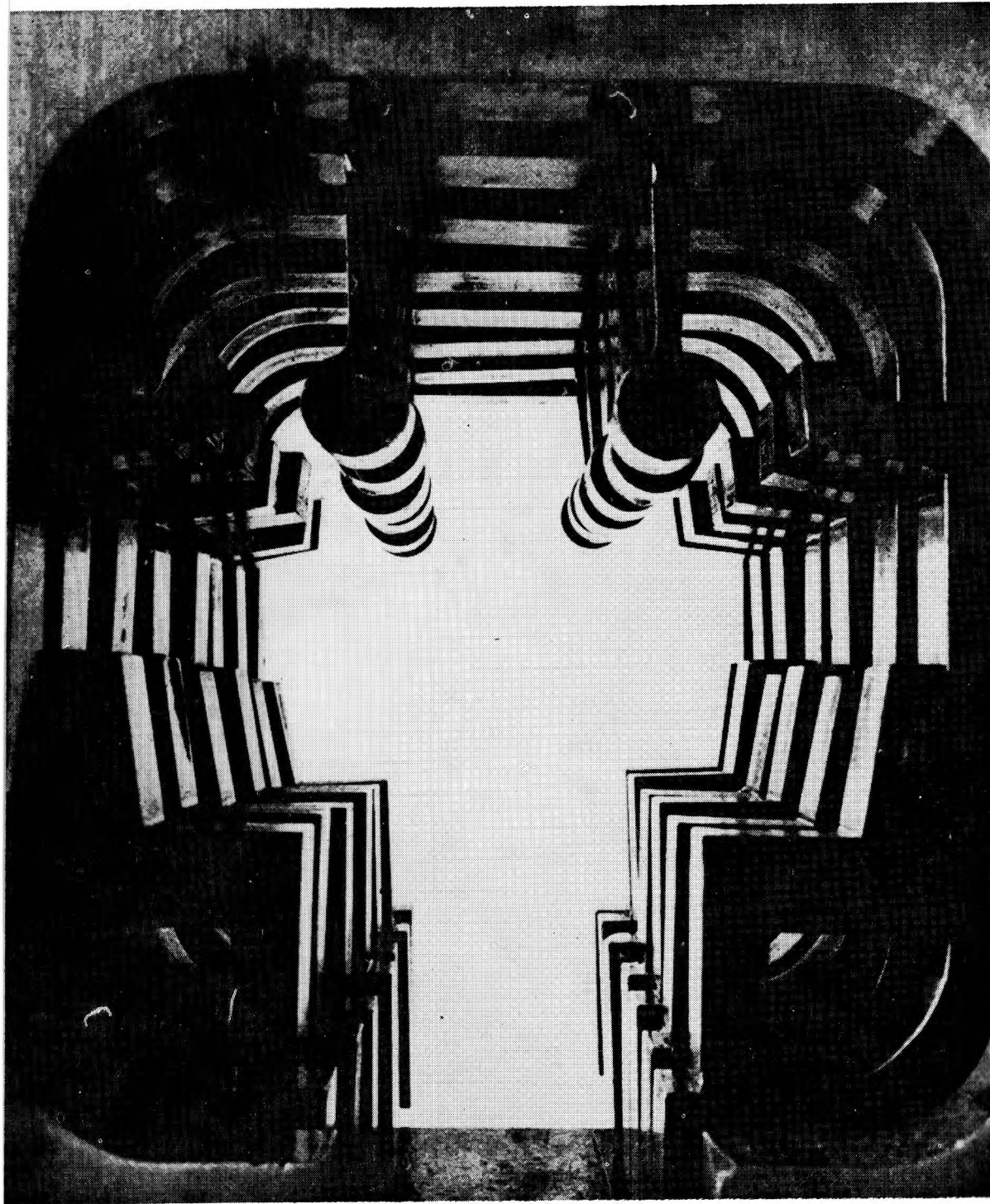
*Nagy zászlaját a fürgeteg
kitűzte már a völgyben is.
Utam, oltalmas gyász után,
a féltve őrzött csúcsra visz.*

*Munkál-e majd mi megmarad?
A Földet mentő ölelés
vérző karokban szunyadoz.
Konokan öl a durva kés.*

*A fogadkozó értelem
hatalma érjen végre be.
A tű fokán is jusson át,
ki gyilkot nem ránt senkire.*

54/5/20

Nem vagy elég

*Ennyi az arcod: lakatlan sziget
lefoszlott róla országom, hitem
szemed kiszikkadt tenger mélye.
Ízekre szedlek – elhajítlak,
üresebb, mint kifosztott kagylók.
Nem vagy méltó a bűneimre.
Nem vagy elég a szenvedésre.*

Halott ág

*Már leszaggattam. Halott az ág.
S még hogy szoritják a testvérek!
Minden kis iz küzd. Visszavág.
Még tartják: holtját az élet.*

*Előttük meg kell sarunk oldanunk.
Mint Mózes, hogy a lánghírt kapta.
Könyörögnünk: Majd így öleljenek
minket a b b a n a pillanatban.*

Ölelkezésünk

*Akkor már minden viszonylat kihamvadt.
Megfeszültünk a legelőbb kereszten.
Az üdvözülés veritéke rajtunk.
Az önkívület lándzsája a testben.*

Ma sem

*Ma sem az a nap
amiért valaha
pedig biztosan megtörténhet
ha egyszer már átélted
a dőltsugarú délutáni fényben*

*valószínűtlenség bizománya
holnapután a holnap*

Egyszer

*Egyszer odahagy mindent
mindent odahagy
s elindul önmagához
ami addig volt
ha volt bármi is
megdermed elkristályosodik
akár az álom*

Sebek

*Sebek
azoktól akikért*

*nem szólni lenne csak szabad
mert elvaracskosodnak*

*titkolni kellene őket
nem elvakarni*

*hol viseled őket?
a bőrödön?*

a bőröd alatt

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

A biológiai órának és a csillagászati naptárnak megvan a szerepe a kultúrában is: színházba, koncertre este járunk, tárlatra nappal; a lemezeket téli estéken hallgatjuk, a vaskos regényeket a nyaralásra halasztjuk. De az őszi – ellentétben természeti szerepével – a kulturális életben az újjáéledés: a szezon kezdete a színházban éppúgy, mint a képtárakban, galériákban, múzeumokban. A nyaralásból, külföldről útról munkájához visszatérő fővárosi embert az „embarras de richesse” fogadja, a zavarbaejtő bőség. Sorra mutatják be a galériák művészeink friss termését: Czóbel Bélának, piktúránk nagy öregjének új képeit 90. születésnapja alkalmából, Mácsai Istvánnak, alkotóereje teljében dolgozó népszerű festőnknek abból az alkalomból, hogy sorra került, Antal Irénnek késői elégtételül, néhány fiatal, Károlyi-alapítványban részesült művésznek pedig azért, mert éppen sikerült műveiknek helyet szerezni a Károlyi-palota egyik szobájában. A főváros is születésnapot ünnepel: a centenáriumi pályázatra készült budapesti tájképek a Csontváry-teremben láthatók. S végül itt van a nagy nemzetközi seregszemle, a második kisplasztikai biennálé hatalmas anyagával. S még mindig nincs vége: megkezdődött a múzeumi hónap, amelyben csaknem mindegyik múzeumunk valami különlegesen érdekes vagy jelentős anyaggal igyekszik bizonyítani, hogy nemcsak a tudományos kutatás, hanem a közönség szolgálata is szívügye.

A bőség zavarba ejti a kritikust is, legalább első pillantásra. Gondját még növeli az is, hogy beszámolóját minden valószínűség szerint többségükben olyanok fogják olvasni (vagy átlapozni), akik nem sokat láthattak ezekből a képzőművészeti eseményekből. S ha mégis megkísérli a lehetetlent, nemcsak abban bizik, hogy néhány reprodukció segítségével lesz mondandójának illusztrálásával, hanem abban is, hogy a tűnékeny benyomásokon túli, általánosabb érvényű gondolatok elmondására is jó ürügyek lehetnek a látott műalkotások.

Egy-egy képzőművészeti esemény, új köztéri szobor felavatása, egy művész bemutatkozása vagy időszakos beszámolója, egy nagyobb, országos vagy épp nemzetközi tárlat, sőt a múzeumi bemutató is különféle nézőpontokból közelíthető meg, és különböző művészeti, esztétikai eszmefuttatásokra jogosít fel. Lehet vizsgálni és mérlegelni – ez egyébként a leggyakoribb – a kiállított műveket abból a szempontból, hogy mi újat, értékeset, eredetit hoztak művészetünk belső fejlődésében, különösen pedig alkotójuk eddigi munkásságához viszonyítva; a kritikus ilyenkor a művészetnek a belső törvényeitől megszabott, immanens fejlődését próbálja meg kitapintani, támaszkodva történeti ismereteire és figyelmét a stílári, formai kérdésekre összpontosítva. Lehet másféleképpen is közeledni egy kiállításához: a szubjektív benyomásokat, a művek által keltett belső rezdüléseket, reflexiókat lefordítani a szavak nyelvére s mintegy elmesélni a festői problémák bennünk keltett visszhangját, mintegy költészetben tolmácsolni a festőiséget – hátha így közelebb lehet hozni a poézisra fogékonyabb közönséghez. De lehet ugyanezt az élményt költői parafrázis helyett erudicióra épített gondolatsor, művelődéstörténeti vagy társadalomkritikai esszé formájában is tolmácsolni – műveltségszomjat feltételezve a közönség-

ről. Mindegyik módszernek van hátulütője – nem számítva most azt az eshetőséget, hogy rosszul csináljuk, s akkor a kritikus beszámolóból tudálékos fontoskodás vagy érzelgős szájmenés lesz – az első módszer hátulütője az, hogy csak szakmai érdeklődést tud kielégíteni, a másodiknak és a harmadiknak pedig az, hogy eleve szűkebb, műveltség tekintetében kiváltságosabból álló közönségre számít.

Talán lehetséges olyan megoldás is, amely ugyan nem menti fel az olvasót a gondolkodás, szellemi erőfeszítés kötelezettsége alól, s nem is akarja megerősíteni olyan tévhitben, hogy a művészet élvezéséhez nem kellene műveltség, de azért elriasztani sem akarja, sem szakmai részletkérdésekkel, sem pedig liraiságba csomagolt műtészti kinyilatkoztatásokkal. Valami olyan nézőpontot kellene találni, amivel sokaknak az érdeklődését lehet biztosítani, olyan művészeti kérdésekről beszélni, amelyek mindenkit érdekelhetnek – ha egyáltalán fogékony a művészetek iránt –, valami közös *művelődési* alapot. Azzal hitegetem magam, hogy van ilyen, s ráadásul a sokak szerint legkorszerűbb művészetkritikai módszerek tanulságai szolgáltathatják.

A *vizuális kultúra* ügye ma egész kultúránknak, a nemzeti művelődésnek – benne a közművelődésnek, sőt a közoktatásnak is – egyik fontos pontja és sok tennivalót kívánó gondja. Vizuális információink mennyisége igencsak megszorodott – fotók, filmek, tévéképek, rajzok, ábrák, jelek: mesterséges környezetünk egész szín- és formavilága jócskán gazdagodott, de minőségével még nem lehetünk elégedettek. Sok szakember állítja azt, hogy elsősorban nem az alkotókban és közvetítőkben van a hiba, hanem a közönségben. A közönség nem igényli, vagy nem is fogadja el a színvonalasabb műveket, bonyolultabb vagy éppen túl egyszerű képi jeleket. Való igaz, vizuális információink bőségével azok feldolgozásának alacsony szintje állítható szembe. Márpedig a vizuális kultúrához nemcsak kulturált anyagra van szükség, hanem annak kulturált befogadására, feldolgozására is.

A vizuális kultúrához vezető hagyományos út a művészet tanulságán át vezet. A művészetnek persze megvan a maga voltaképpeni nagy küldetése is: többé, teljesebbé, mert az egész emberiségben szemlélődővé és gondolkodóvá teszi az embert azzal, hogy legfontosabb kérdéseit magával ragadó élményként adja elő. De ahhoz, hogy ezt a küldetését a művészet betölthesse, előfeltétel a művészet nyelvének ismerete. Az összefüggés kölcsönös: a művészet értéséhez vizuális kultúrára van szükség, a vizuális kultúra alapjait a művészet abc-jével is el lehet sajátítani.

Ezt választanám hát a képzőművészeti beszámoló közös művelődési alapjának: a vizuális kultúra nézőpontját. Arra fogok kísérletet tenni, hogy ebből a nézőpontból tekintsem át időről időre képzőművészeti életünket, kiállításainkat, azt próbálom megállapítani, mivel s hogyan járunk hozzá vizuális kultúránkhoz, milyen tanulságokkal szolgálnak a közművelődésnek, s abban nekünk magunknak. Mert – ez is kritikus ars poeticámhoz tartozik – én is egy vagyok a közönségből (ha a többségnél kissé előnyösebb helyzetben is).

*

Czóbeldnek huszonöt festménye volt látható szeptemberben az Ernst Múzeumban. A derűs, színes képeken virágokat, kerteket, portrékat, nőalakokat láthatott az iskolázott szem. Mert Czóbel képein nem mindig könnyű a ragyogó színek foltjait, fények játékait olyan szabályos kontúrokkal elválasztott, egyértelműen minősíthető formákká rendezni, amilyenekhez képkultúránk kényelmesebb ágai (természethű festmény vagy fotó)) szoktatták hozzá a kényel-

mességre amúgy is hajlamos szemeket. Az idős mester ugyan mindig látványt fest, de mindent annyira poétikussá színesítve, amennyire csak a látvány engedi, mindent feloldva a fények és párák laza játékában. Nekünk kell szemünket – vizuális képzeletünket – kissé élénkebbre serkentenünk, hogy kiegészítsük, teljessé tegyük a képet, kibontsuk a színek napfényt, fénytereket sűrítő foltjai mögül, kéznek és temperamentumnak remegését őrző vonalai közül az értelmes jelentést.

S mégis az volt a benyomásom, Czóbel képeinek nincs szükségük tolmácsra (nem úgy, mint néhány fiatalabb művésznünknek, akik pedig nem terhelik meg nála erősebben a szemeket). A titok egyszerű: Czóbel képei ismerősek, még annak is, aki először látja szemtől szembe őket. Czóbelnek megvan a saját stílusa, szakembernek első pillantásra felismerhető képi modora, s ez voltaképp évtizedek óta változatlan: ez az ő festői nyelve, esze-, szava-, ecsetjárása, s ezzel mondja el nekünk újra meg újra, hogy szép a világ békéje, a természet színes világa és a női test és arc hamvas bőre s bája. S Czóbel ezzel a nyelvvel és mondandóval évtizedek óta *jelen van* kultúránkban – aki nem látott tőle valóságos vásznat vagy pasztellképet, rajzot, az is látott reprodukciót könyvben vagy magazinban, vagy épp képeslevezelőapon. Ez a jelenlét teszi ismerőssé, otthonossá számunkra festői világát (épp ezt különbözik a fiatalok), ez okozza, hogy elfogadják (ha nem is kedvencünknek) még a konzervatívabb ízlésűek is.

Szerencsés művészsors. De illik is derűs világához, optimizmus élményét adó piktúrájához. Kívánjuk, hogy még soká élvezze s tanítson bennünket tovább is látni, meglátni a szépet.

★

Szerencsés Mácsai István is, akinek kb. negyven képe volt kiállítva a Csók-Galériában, s tán egy-kettőn nem láttam a „megvásárolták” cédulát, azokon is azért nem, mert helyettük „mt” (magántulajdon) vagy „MNG” (Magyar Nemzeti Galéria tulajdona) volt feltüntetve. Pedig nem is voltak olcsók: egy-egy virágcsendélet 8–9 ezerért, a nagy aktok 20–22 ezerért keltek el.

Ez az igazi népszerűség. Itt aztán csakugyan nem kell tolmács a képekhez: minden érthető. Nem fárasztja a szemet. Még azt sem mondanám, hogy olyan, mint egy fénykép – lehet, hogy hűsége azt idézi, de ma már nincsen fényképész, aki ilyen merev, élettelenességig kiegyensúlyozott fotókat komponálna. (A múlt században, amikor percekig kellett ülni a kamera előtt, még volt.) A közönség is azt mondja pedig: élethű a megszólalásig. S épp itt téved.

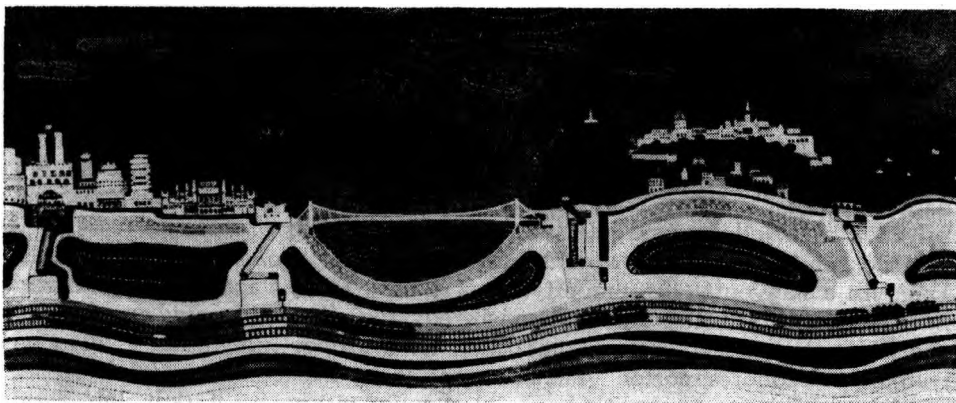
Mácsai képein minden tiszta, világosan elhatárolható, megkülönböztethető. Félreérthetetlen. Pompásan elrendezett. Vagyis: pont az ellenkezője annak, ami az élet. S ez benne a – legyen finom – megtévesztő. A kegyes szemfényvesztés olyan értelemben is kegyes itt, hogy megszerzi a közönség kegyét. Igen, a művészet a világ káoszának értelmezéséhez, zűrzavarának elrendezéséhez akar elvezetni, de, éppen mert élményként teszi, mert arra készlet, hogy éljük át a rendért vívott küzdelmet, érzékelteti a káoszt és a rendteremtés kínját is. De ha eltagadja ezt belőle, s csak a kész rend kényelmével hiteget: rászedi közönségét.

Kérdés, milyen közönséget. Nem tudom, kik vették meg a képeket, de abban biztos vagyok, hogy nem kétkezi munkások. Ennek a talmi művészetnek, ennek az illúziókeltésnek az anyagi sikere arról vall, hogy a művészet tehetősebb közönségének az ízlésével (is) baj van. S ez legalább olyan nagy baj, mint az, hogy a munkások vagy parasztok többségének egyáltalán nincs

a lakásában kép. Még Mácsai naptára sem, hisz az is drága; egyébként a leg-sikerültebb (mert legkevésbé szemfényvesztő) műfaja a naptárhoz készült virágcsendélet-sorozat.

Bármennyire becsülöm Mácsai műgondját, festői kultúráját, irigylem rajztudását (igen, irigylem – hisz mondtam, hogy én is csak egy vagyok a közönségből), és tisztelném is konzervativizmusát, amelyhez a divatok közt is hű marad, ha nem volna ez a konzervativizmus annyira kétes eszmeileg, amennyire jó üzletnek. Nem tud meggyőzni arról, hogy ez a piktúra mondhat valami fontosat nekem, ha a fotó virágkorában a fotó helyett akar megtéveszteni, a látásról leszoktatni.

Hogy ellenpéldát is mondjak: teljesen közérthető festői nyelven is lehet korszerűnek lenni, anélkül, hogy a múlt századi fotó vagy éppen a 2–300 éves németalföldi piktúra utánzójává kellene merevedni. A főváros centenáriuma alkalmából rendezett pályázatra beküldött néhány tucat festmény többsége olyan pacnikkal festi a budai tájakat, amilyen a mi festői köznyelvünk jellemzője (úgy szokták emlegetni, hogy posztnagybányai stílus), s ezeket egymástól alig lehet megkülönböztetni. De a plakátok nyers színeivel és mértani szögletességű formáival modernkedők sem különbek. Két jó kép van a Vörösmarty téren a Csontváry-teremben: az egyik díjat is nyert, Berki Violáé, mesehangulatú, játékos, bájos. A másik raffináltan „ál-naív”: Galambos Tamásé – ezen még a Metró Duna alatti alagútja is rajta van, mert vidám keresztmetszetet rajzolt az egyesített Pest-Buda jelképeként. Ez – a gondolatnak legeredetibb és humorral, huncut fintorral megfestett ábrázolatja – nem nyert díjat. A többi díjazott mellé téve, arra kell gondolnom: nemcsak a tehető vásárlóközönségnek, hanem ennek a díjosztó zsűrinek az ízlésével sincs minden rendben. S ez még annál is nagyobb baj.

★

S itt van a kisplasztikai biennálé: a második nemzetközi seregszemléje ennek a szobrászati műfajnak. 142 művész 600-nál több plasztikai műve s nem is csak kicsik. (Az eredeti mérce: 80 cm-nél nagyobb terjedelmű nem lehet a mű, ha kisplasztikának akar számítani, s ezen a kiállításon jelen akar lenni. Már a 80 cm-es sem kicsi!) Sikeres kiállítás, állapítja meg a műkritika: sok jó mű, neves, világszerte ismert művészek is. Díjak. Élénken érdeklődő közönség.

Ez a legjobb, az élénk érdeklődés. S a nagy tárlat legfőbb haszna: szemnyitogató. Itt lehet látni, tanulni, szórakozni is, mindenki találhat kedvére valót. Van hagyományosan megformált kisméretű szobor is, van meghökkenően groteszk fenyegetés és fájdalmas vonaglás, van üres blöff és játékos ugratás is, van sima márványhasáb és muris, mozgatható drótszerkentyű. Kő, agyag, krómácel és műanyag, bronz és fa, textil, papírmásé és plexiüveg: mindenféle anyag megtalálja mesterét (vagy kontárját – mert, valljuk meg, akad gyöngécse is a sok jó között). Témájában is minden itt van: az embertől a csupasz anyagszépségig, a tárgytól az állatig, a semmitől a háború réméig és a magánytól a környezetszennyezésig. Magyarok és japánok, peruiak

és csehek, oroszok és mongolok, svédek és kanadaiak; az öt földrészből csak Afrika hiányzik. Az anyag tengersok, a Műcsarnok összes termeit megtölti. El lehet tévedni, s egyszerre nem is igen lehet végigbámulni az egészet.

A legnehezebb: eligazodni. Nem is arra gondolok, hogy az értéket az üres formai bravúrtól, a jelentős művészi teljesítményt a rutinos semmitmondástól megkülönböztetni – az bizony még szakembernek sem könnyű. De legalább úgy eltájékozódni, hogy rendeződjék bennünk: miféle ma a szobrászat, milyenek a fő jellegzetességei és a fontosabb művészi problémái.

Először is: ma kétféle alkotást tartunk számon a *plasztika* közös nevéen. Az egyik a hagyományos, embert (egész alakot, fejet) vagy élőlényt (állatot, madarat stb.) ábrázoló *szobor*. A másik egyszerűen *tárgy*, vagy annak utánzata. Vannak átmeneti jellegű plasztikák is: a szobor manapság – túl a hagyományos szoborcsoporton – lehet szcenírozott, díszletezett is (alak épületben, bútorok között, fej kalitkában), lehet egyetlen testrész is (kar, láb, nemi szerv); utánozhatja a bálvány vagy a maszk műfaját. Az élettelen tárgyakat megjelenítő plasztikák között van felismerhetetlenségig ronccsá gyötört is és van emberi kéz által alig érintett is.

Ha aszerint nézzük a kiállított plasztikákat, hogy ábrázolnak-e valamit, vagy beérik a pusztá megformáltság kifejező erejével, akkor az első csoportba sorolhatókat *figuratív* plasztikáknak fogjuk nevezni. Ide tartoznak mindenk előtt a hagyományos szobrok. Ma már alig látni régítípusú természetűsége törekvő szobrokat, mindegyik a stilizálás valamilyen eljárásával él. Vagy a hullámzó, megfékezhetetlenül csavarodó testformák, vagy csupán az egyértelműen kiformált alak felületén meghagyott ujjnyomok szolgálnak a stilizálás eszközeként, olykor a kettő együtt is (Kerényi Jenő szobrai); de az ellenkezője sem ritka: tömörszerűvé, legömbölyítetté vagy épp hasábokká és kockákká van egyszerűsítve minden forma, bár még felismerhetően ábrázol embert vagy állatot.

Voltaképp ábrázolónak kell tartanunk egy különös és századunkban ugyan már régebben művelt, de nálunk csak ritkán látható plasztikát, mégpedig azt, amelyik valamilyen gépezetet (vagy gépalkatrészt) utánoz. Régen elegendőnek tartották a természet képződményeinek, a szobrászatban meg azok közül is csak az eleveneknek a plasztikai megörökítését. Mára úgy körénk burjánzott, reánk telepedett az emberalkotta építmények és tárgyak sokasága, hogy okkal érezzük és joggal nevezzük második természetnek – már meg is kell küzdenünk vele, hiszen olykor azzal fenyeget, hogy fölénk magasodik és uralma alá kényszerít bennünket. Ennek az aggálynak, a gépszörnyetegtől való szorongásnak a kifejeződését is meglegljük itt; bár az igazi erejű alkotások ilyen tartalmat inkább csak nagyobb méretekben képesek érvényesíteni, a kisebb plasztikák közt is akad olyan, amely látszólag teljes tárgyilagossággal és anyagában is hűségesen – acélból, üvegből, műanyagokból – utánoz valami furcsa, érthetetlen gépezetet, s csak a zárt, dobozszerű forma sugall valami tárgyitalan baljóslatot (Vilt Tibor plasztikái).

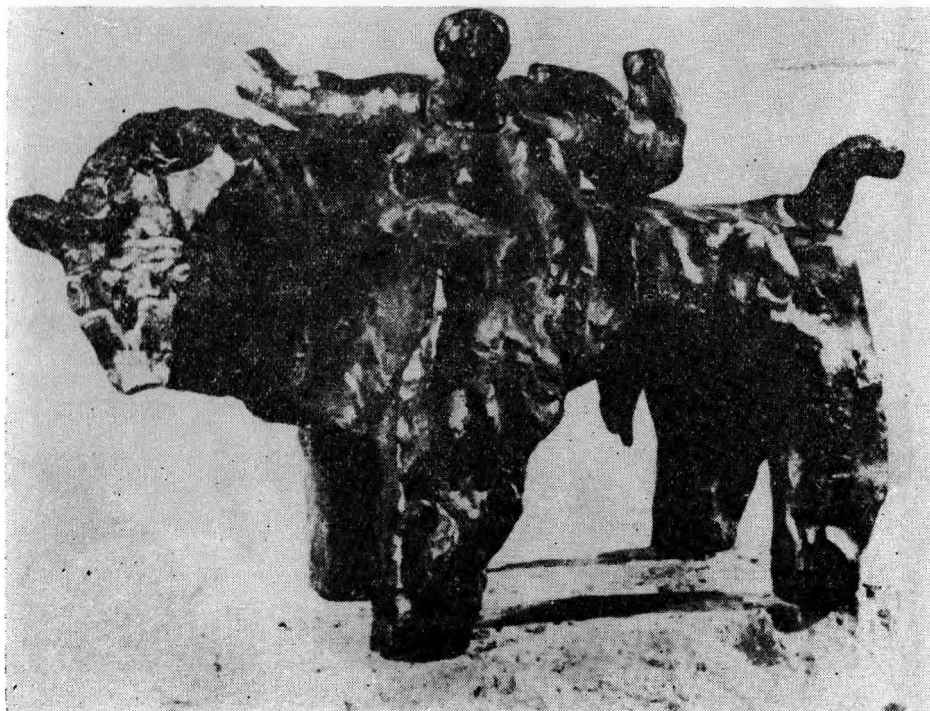
Különös, egzotikus jelenségek ezen a kiállításon azok a szobrok vagy plasztikák, amelyek a népművészettől kölcsönöztek ihletet és mintákat, még inkább azok, amelyek távoli földrészek antik vagy ősi primitív kultúráiból merítenek. Kultikus (afrikai eredetüket utánozó) szobrok, bálványok és maszkok a legkülönbözőbb országok szobrászait érdeklik manapság, de a leghitelesebben talán az indiai Janakiram kompozíciónak nevezett és modern plasztikai eljárásokkal (drótok, lemezek, színes kövek illesztésével) készült, de vol-

taképpen a brahmanizmus istenképeinek felfogható, tehát témájukban teljesen tradicionális szobrocskái képviselik az ősi vallásnak és kultúrának a felélesztését.

Ha viszont a nem ábrázoló (*non-figuratív*) plasztikákat vesszük sorra, akkor azokkal kezdhethjük, amelyek még majdnem ábrázolnak, vagyis a jelképekkel. Az ilyen plasztikai jelképek vagy még pontosabban *jelek* rendszerint nagyon erősen stilizált, végtelenül egyszerű sémákra csökkentett ábrázolásokra vezethetők vissza; alig lehet felismerni rajtuk eredetüket, a csiszolt formák vagy éppen rusztikusan faragott fatömbök az idegen szemnek önmaguk plasztikai értékeit kínálják. Csak az eredetükkel ismerős fedezi fel, hogy voltaképp jelek: nemiség vagy termékenység szimbólumai (Hayami kövei, Nishiyama fafaragása Japánból).

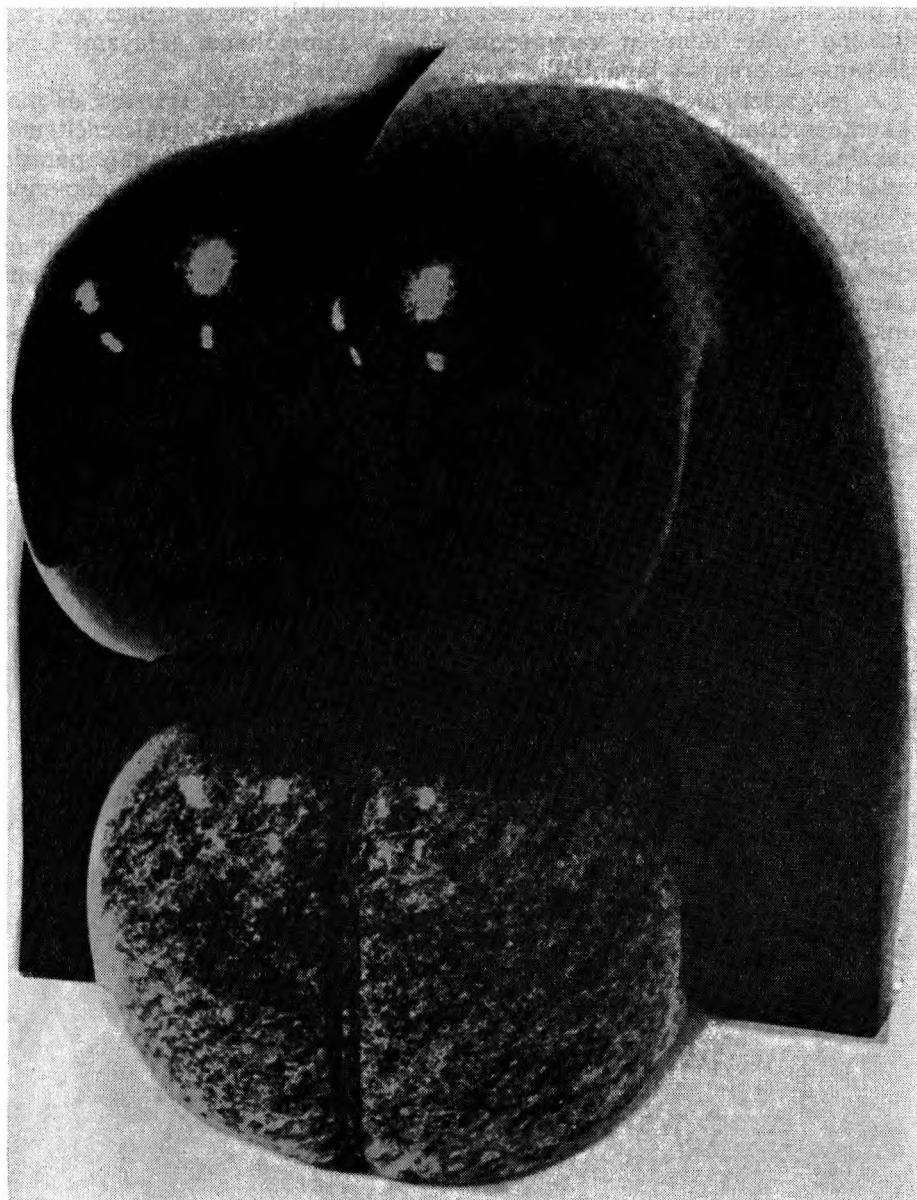
A jel-plasztikák közt is, az ép, szabályos vagy csonka, torzított és meg-hökkentő mértani alakzatok közt is sok az olyan, amelyik felületének megmunkálásával akar hatni. Sokszor a gyönyörűen, technológiailag páratlan gonddal lecsiszolt anyag – kő, krómácél, acrylüveg stb. –, sokszor pedig ennek egy nyers – öntött, fröcskölt felülettel való ellentéte adja a művet magát. Az ilyen plasztikai alkotásra szokták mondani, hogy üres, nem mond semmit. Pedig hát a forma tökélye önmagában is lehet szép s még jelenthet is valamit, ha nem is valami nagy eszmét, de az embernek az anyag feletti uralmát s a munka (megmunkálás) jogos büszkeségét – a természetben (pl. egy parkban) elhelyezve őrizheti szerényen az ember kezenyomát.

S végül a roncsformájú fémalakzatok, az alig formált kötömbök a „talált tárgy” (a modern művészet műszavával „objet trouvé”) benyomását keltik. Ezekre sem mondhatjuk, hogy jelentés nélküliek, bár a roncsok keltette szo-

rongás érzelme vagy visszataszító hatása afféle tiltakozás, figyelmeztetés akar lenni, a nyers természeti tárgy pedig bizonyára az elvesztett természet utáni vágy kifejezője.

A non-figuratív plasztikák között mégis azok a legérdekesebbek, amelyek eredeti megoldásokkal, például egy természetes és egy mesterséges anyag párosításával alkotnak új jelképeket, plasztikai jeleket (a jugoszláviai Kucanski tárgyai: fatömb kötelekkel). De látni tanulni mindegyiken lehet. S ez a nagy tárlat fő értéke.

Halálig mondom

*Reggelente megérkezem
burkomban és még félig alva.
Úl és összehasonlítom
vele, akit ölök magamba.*

*Az ő, aki egy célra rátagy
és nem az, aki bennem ébred,
nem, akit néztem gótikának
s álmomból följön, mint egy ének.*

*

*Ha arca csillárját kigyújtja
s én állok mint égő mezőben,
főlsistereg kamasznyi múltja . . .
– látja, hogy bőrömet kinőttem.*

*Kicsi a kabát, szűk a ház,
padlón oltok erdőnyi lángot.
Kinyitja szemem ablakát
és tapsol a fölforduláshoz,*

*és arca csillárját kigyújtva
áll ő is, mintha lángban állna.
öszvér-szürke leplombált múltja
ráül kialvó homlokára.*

*Nem illik irnom, ahogyan férfinak,
nem láthatok egy férfit az ágyra,
nem írhatom, hogy az esték alatt
akár lángoló benzintartályokat
érezem bőrömet, csontomat égni;
karját hogy tenyeremmel koszorúzzam,
ha akartam is, nem illett –
Nem illett sajognom, sajogtam
ahogy a szemem lött állat,
ha ő éppen vendégeivel vacsorálgat.*

*Irhatom, hogy felhőfoszlány vagyok
egy detronizált istenke kőtényén,
gyomrot lukasztó temetéseken
elsíráthatom én is magamat,*

*haza loholhatok és főzhetek békén,
írhatok arcok, szemek csillárjáról,
ünnepelhetek madarat és tájat,
de nem írhatom, hogy csontomig kívánom
s teste belakja minden éjszakámat.*

*

*Ki is vagy nekem, nem tudom,
buszperron pokla, néma telefon,
közért, munka, két járdasor,
megbicsakló hangszálaim,
hajszolt, de máig nem-lelt mondat –
Magasztalhatna ez a rím,
szebb, ha tisztellek gondnak.*

*Írjam-e, hogy te vagy napkelet,
mert oltalmazban élek?
Ha nem lehetek is veled,
belengi lélegzetemet
goromba fényességed.*

*Hazátlanból honosa lettem:
begyalogoltam tartományod.
Fürödtem felségvizeidben.
Aszfaltodon aranyat ások.*

*Írhatnám, hogy halálig mondom
nevedet, mint a létezésnek
igéjét e poros porondon,
míg korlátok tövében égek.*

*Deklarálom: te vagy az Isten
a vasbeton mennyországában,
s hogy bőrömet vásárra vittem,
amikor színed elé álltam;
írhatnám, hogy te vagy a kezdet,
ki engem jelenné emelhet.
Év az évre hiába épül:
nem, nem vonhatlak menedékül.*

*

*Farkasszemem néztem vele
s belebuktam arca tavába.
A gyönyör kínja, melege
égetett, szárított hiába.*

*Elporladtam és föltámadtam
váltakozva naptári pontos
következéssel s megriadtan
láttam: hajamban tűzvészt hordok.*

*Hajam tövétől talpamig
vonultam izzó áhitatban,
bíztam csak benne: megtanít,
hogy önmagammá változtassam.*

*Tátogni étlen? (barna kamra)
bőgrényi só, kenyércsonk nélkül?
ne ismerjek semelyik magamra?
s a hangom didergősre kékül?!*

*Nem parolázok a magánnyal,
nyíljon inkább a föld alattam,
tűnjek el mocskában, sarában
temetetlenül, siratatlan.*

K E M S E I I S T V Á N

Amíg a...

*Amíg a szerelem derékba...
– áramütés, mely szétszeli...
Kiverejtékezzük léptenként, míg váltott nedvvé változik.
Pillants a kenyérbe, amelybe rejtettelek:
ez az én vaksötétem (féloldalasan ülsz majd a
szétmorzsált bomladékokon),
akár a parton fű közt – képzeletemben érkeztél az
áradó Dunán váltott fatörzseken –
Már sajnálom az álmokat, melyeket reggelre elfelejtek.
sajnálom a szerelmet, hogy derékban kell neki egyszer
kenyerem bomladékain –*

A VOX HUMANA KÖLTŐJE

II. rész

ÚJARCÚ MAGYAROK. GYÖRY DEZSŐ ÉS AZ IFJÚSÁG

A *Kisebbségi Génuszban* vágyként, vallomásként megfogalmazott érzület hajtott virágokat *A láthatatlan gárda* (1927) és az *Újarcú magyarok* (1927) verseiben. Magát is a Láthatatlan gárda tagjának tudta – Simándy Pálnak, a Madách-kör új szemléletre hívó emberének ajánlotta ezt a versét –, „eretneknek”, fajtájából kinőtt magyarnak; „szárnytitzesként” volt jelen már ő is a szellem és magyarság frontvonalán. Abban a hitben, hogy népe: küldetett nép, s maga: elhívott ember, az élre születtett. „Mozdonyoknak, Motornak, Ekének /Gördülő kösziklának”.

Győry Dezső, a kisebbségi költő *A láthatatlan gárda* verseiben talált igazán hangjára. Sorai szabadon lélegeznek, expresszív zaklatottsággal, nyelve komor, mintha erős szélben zászlók lobognának, vagy éppen nedvvel teli sudár fák kezdenének jajongani a nehéz ég alatt.

S ez a hang emelkedik, színesedik tovább az *Újarcú magyarokban*. Változatlanul antennája a magyarság szenvedéseinek, a kiutasítottak, a hazátlanok, a nyugdíj nélküli nyugdíjasok, a „paplan alól hült bokorba” kerülők sorsát énekli, az összetört vágyakat és tragédiákat – de felegyenesedő lélekkel. S nemcsak az új Mohácsot, hanem a jövőre hivatottság prófétás hitét is. A legtöbb vers már az újarcú magyarság biztató hitét és ígéretét hordozza. Emelt fővel indul itt a csillagos nép „gyönyörű célok szélesebb szárnyain, népek irdatlan versenyén elől”. S a néptöredék élén maga halad – példaként – a költő. A rendeltetés hitével marsol az új magyarságért. Mintha parancs volna az élete: fülét népe szívére szorítva hallgatja annak hiányos érverését. A maga életét már csak lobogónak tekinti, már semmitől sem félve hívja népét a csúcsra, gátra, „új jogok ózónába”.

Az *Újarcú magyarokból* kizengő bizodalmas magyarság felrázó erejű volt, a jövődőlő elé sorakoztatott. Új volt ez a hang a kisebbségi magyar költészetben. Mindenütt, minden igaz kisebbségi költő a humánusról énekelt, de a húszas években legtöbben még reménytelenül, mintha már lezárták volna az életüket, mintha már – Németh László szavával – az „elvégeztetett” epilógusaként szakadt volna ki belőlük a vers. Győry Dezső hittel nézett előre, a megmaradás, a jövő új lehetőségeit keresve. Ezért lett lírája tett-értékű, ezért figyelt fel *Újarcú magyarokra* szinte azonnal négy ország magyarsága.

Móricz Zsigmond egy nép nagyságát olvasta ki Győry Dezső eme kötetéből. „Nagy nép ez, ... amely a kövekből prófétákat teremt.” Már a kötet címét is megrendítőnek találta: benne van a magyar bánat egész régi skálája, de valami új erővel, az új szociális és emberi célok felé irányuló arccal és szívvel.” Úgy érezte Móricz Zsigmond, hogy Győry Dezső „szintetikusán foglalja magába a kisebbségi magyar tömegének képét, annak céljait, vágyait, bánatát, s életerejét”; a magyarság egyetemes problémái a kisebbség babiloni fájdalmaival színezetten jelennek meg költészetében.

Az *Újarcú magyarok* költője Adyra emlékeztette. „Csak Ady élte ennyire magyar voltát, ilyen kínlódván, ilyen verejtékesen, ilyen imádsággal, ennyire minden pillanatában, ennyire sorsküldötten.” Nem Móricz Zsigmond vetette először fel Győry Dezső Adyra való tekintését, de Móricz látta meg rokonságuk leglényegesebb mozzanatát. Mert a hang, a ritmusbeli rokonság egymaga akár utánérzésre is utalhatna – az in-

duló Győry Dezső nem mindig tudta a maga formáit, képeit és ritmusait elkülöníteni Ady formáitól, képeitől és ritmusaitól –, Móricz a magatartás, a magyarságélmény hasonlóságáról beszél. Győry is úgy birkózott – a maga erejéhez mérten – a sors láthatatlan sarkányaival, az a gyötrellem szakadt ki szívéből, a szétszóródás fájdalma, ami Ady költészetében jóslatként volt jelen. A magyarság nagy problémáinak jó részét Adytól kapta örökölni, az Ember az embertelenségben erkölcsi parancsát is. S mint a csehszlovákiai magyar ifjúság java része, Adyn keresztül formálta magát újjá, újjárcú magyarrá.

*

A címadó verset – *Újjárcú magyarok* – a magyar ifjúságnak ajánlotta Győry Dezső. „A magyar ifjúságnak, különösen pedig a kisebbségi magyar főiskolás diákságnak, akikben a realisabb, okosabb és életbíróbb magyar embertípust várom” – írta a kötet elé. A címadó vers zászlóverssé vált; fogalommal. Programmal. Embereket hozott össze, tette mozgósított. Láthatóvá tette a Láthatatlan gárdát. Már gyülekeztek azok a fiatalok, szívükben az emberség és a jövő vágyával, akik majd a dunai népek vörössel összefogott színeivel koszorúzzák a világszabadság költőjének szobrát, a néptestvériség jegyében. Jönnek mindenünnen: Csallóközből, Mátyusföldről, az Ipoly mellől, Gömörből, Beregből; Balogh Edgár, Szalatnai Rezső, Jócsik Lajos, Horváth Ferenc, Dobossy László, Dobossy Imre, Balázs András, Ilku Pál és annyian mások már a látható, a gyarapodó gárdához tartoznak.

Találkozott is velük Győry Dezső. Megírta Szalatnai Rezső: Balogh Edgár vitte a sápadt arcú prágai költőt és újságírókat közéjük. Pozsony fölött, fenn a Zergehegyen, 1927 nyarán, csillagatlan estében, táborni mellett, olvasta fel Győry Dezső a fiataloknak dedikált versét. Kérve, bátorítva, simogató-lendítő szeretettel:

Csodálatos csillagok, botorkáló fiatal szikrák,
más fényű, más lángu, más színű tüzek,
csillogtatok, égjétek, szálljatok erre, szálljatok arra, szálljatok szerte,
vár az ég, komor ég, fekete magyar ég.

— — — — —

marokra kaplak tibenneteket, a magyar élet tépett peremén
s új arcotok nagy missziós tűzével
felvágok a zenitre: csillagok
kezdjétek roppant rendeltetéseket!

Csodálatos pillanat lehetett: a seregtelen vezér táborra, a vezér nélküli tábor vezérre talált. Mert ez történt, személyes találkozás. S nevet kapott, széles visszhangot verő nevet az ifjúsági megmozdulás. Már nem pusztán diákok, regős-cserkészek voltak, de új arcú magyarok.

A zergehegyi este hangulata más-más árnyalásban még sokszor ismétlődött a felgyúló táborniüzeknél, Pozsonytól a Tiszahátságig. Ott lobogott a gombaszögi lankákon is 1928 augusztusában, mikor a Sarló megalakult, s ott Pozsonyban, a Primás-palotában 1928 őszén, mikor az irodalmi est után az ifjúság vállára emelte Győry Dezsőt. Nemcsak képletesen, a valóságban is.

A mozgalom „robbanó lírája” nem is lehetett volna költő nélkül. Megírja Balogh Edgár: a jobbítani törő ifjúság hangját Győry Dezső találta el. Az ifjúsági mozgalom előtt járt, már a Madách-körben abban az irányban kerestek, amelyben majd a fiatalok évek múltán elindulnak. Győry Dezső verseiben az ifjúság líraian fogalmazott programot talált. Balogh Edgárt hadd idézzük újra: „Tény, hogy mi még a falusi mesedélutánok első izgalmával találkoztunk, amikor Győry *Prédikálok* versében már (1925-ben) az új nemzedék politikai önállóságát kérte számon: „Ti legyetek a sors és büntetés, / mert ellenetek gázol s bűnözök, / ne legyetek vállon vert szép remények, / jó, résztvevő, / megértő – emberek, / ne legyetek bukott életem vigyorja – / győzni! győzni! erősek legyetek!” A bomló kisebbségi magyar középosztály fiaként ő állította fel számunkra minden romlás ellentétét: a szegénységből való felemelkedés,

a néppel való azonosulás, az új, küldetett magyarság messianizmusát. Verseinek minden ízében, izgalmában és izgágaságában ez a gondolat robog fel. Vonzott minket, s mi delejjel telítődve követtük.”

Verseivel vezéregyenységévé lett az ifjúság mozgalmának. Szinte megvarázsolta a fiatalokat: érzelmileg szervezte egybe az erőket. Jelszó lett. Lírából, elszántságból, egy történelmi hagyományt is pótló erkölcsi igényt teremtett Győry Dezső, s hitet adott: lehet élni és élni kell. A szlovenszkóiságot clyan vállalással kezdik értelmezni nyomában, mint az erdélyiek a maguk transzilvanizmusát. S ahogy ő emelte szere-
tetével, életadó igéivel a fiatalokat a magasba, úgy emelték őt is a fiatalok lelkes bizalmukkal.

A költő és ifjúság egymásra találása kölcsönösen termékenyítőnek bizonyult, a költő előrelendített, s maga is lendült előre az ifjúsággal, az általa felszabadított energiákkal. S távlati céljaikat fogalmazva apró napi küzdelmeikből is részt vállalt: alkalmas helyet, pénzt szerez a táborozásaikhoz, cikkezik róluk, vitatkozik, szónokol a nevükben, édesanyjával himeztett számukra öt őrsi zászlót, Gömör, Tiszahát, Mátyusföld és Ipolyvidék fiataljainak, s maga viszi el hozzájuk a gombaszögi táborba. A sarlós mozgalomnak ez lett a jelképe: vörös sarló a fehér mezőben. Ott volt a Sarló megalakulásánál. Abban a hitben ült a már egész emberiség boldogulásáért munkálkodni kívánó fiatalok között, hogy lelkükben a *Kisebbségi géniusz* érett népivé, s kelet-európai távlatává. Vitáikba nem elegyedett, de áldását adta rájuk:

A szemetekben szárnybontó sasok,
vert szüzi fegyver mindnek vállain,
s a messzi sikon csodaszarvasok:
elől nyargalnak az én álmaim.

Üzzétek őket: valótlan valót,
ne marasszon meg ígérő orom,
megálmodott, szent keresnivalók
s én stigma leszek homlokotokon.

Ó, szent feloldás ilyen hegytető,
s betelt sors itten oldalt állani,
de mindent, ami bátorság, erő,
fölvezényelni és megáldani.

1928-ban az ifjúsági mozgalom felnőtté érett: a cserkészcsapatból közéleti mozgalom lett. Ugyanebben az esztendőben az is nyilvánvalóvá lett, hogy az eredetileg kisebbségének induló ifjúsági mozgásra már az egész fiatal magyar értelmiség rezonál. Berzeviczy Albert ezért is támadta az Akadémia elnöki székéből az Ady-kultuszt, tehát elsősorban a csehszlovákiai magyar ifjúságot, mondván, hogy azt a cseh hatóságok sugalmazzák, hogy a kisebbségi magyar ifjúságot elnemzetlenítsék, s az anya-
országgal szembefordítsák.

Nagy kihívás volt ez: a magyarországi fiatalokat is mozgósította a Budapestről hátbatámadott szlovenszkói és erdélyi Ady-hívők védelmére. Balogh Edgár kezdeményezésére országos Ady-ünnepséget hirdettek május 20-ra, Martinovics kivégzésének napjára, *Ezer diák Ady-estjét*. Az ünnepségen részt vettek a szomszédos országok magyar fiataljai is. Érettnek gondolták az időt, hogy a különböző országokban élő fiatalok tapasztalataikat kicseréljék, s kölcsönösen támogatassák egymást nehéz feladataik megoldásában. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Juhász Gyula, Rudnay Gyula és Szabó Dezső vállalta többek között a védnökséget, s kisebbségi ifjúság szóoka a nagy tavaszi seregszemlén Győry Dezső volt. Négy ország magyar fiatalsága tekintett rá, mint új arcú magyarra. Ady fejfája előtt mondta el vallomását. Sugaras, szép magaslat, az álmodott jövődöt szinte karnyújtásnyira érezhette. Huszonnyolc esztendő volt.

HALÁLNAK UDVARÁN...

Az *Újarcú magyarok* költője maga volt a hit, a lelkesedés. Hamarosan halotti beszédet írt, ceruzaheggyel:

halálnak
udvarán
beállunk
cselédnek

halálnak
dobálnak
megölnék

Nemcsak egy vers árulkodik rossz közérzetéről, egy egész kötet. Négy esztendő lírai termése. (*Hol a költő?* 1931) Az *Újarcú magyarok* után megjelent kötet előtt szinte értetlenül álltak a kortársak. „A kötet mottója – írta az egyik kritika –: a halál. Tartalma: pesszimizmus. Fölcsillanó meglepedései: úgynevezett epikureista örömk. Reményei: álmok és szavak. A meg-nem-született vagy az alig megszületett jövő generációiról.” Nem értették, mi történt: a Fárosz, az optimista költő visszahullt önmagába? Begöngyölte a zászlót? Visszahullt a középosztályi bánatba? Csak kevesen vették észre, hogy a kötet keserűségben mélypontot mutat ugyan, de hitben nem, költői erőben pedig inkább magasabb ívet jelent. A *Hol a költő?* verseit ugyanaz a küzdő ember írta, aki az *Újarcú magyarokat*, önmagával s a körülményekkel birkózva, de más időben. „Ez az emberarc – Kardos László szavait idézzük – a fiatal férfié, aki csüggedve, s el-elbotolva bár – még hőiesen küzd a kor fojtó hinárja ellen, s ostromolva és jajongva emeli a nap felé protestáló, tiszta szívét.”

Mi történhetett hát a költővel? Miért érezte úgy, hogy szíven ütötte „valami semmi”? Hogy tehetetlen, hogy az ég dől rá hanyatt fekve? A kisebbségi élet útvesztései és személyes jószándékai sorozatos elgáncsolása éppen elég magyarázat. Költői vágyait, eszményeit szerette volna a valóságban is realizálni, ezért vállalkozott irodalom-szervezésre is. Sorozatosan megghiúsították jó terveit. A Prágai Magyar Hírlap irodalmi mellékletének, a Magyar Vasárnapnak a szerkesztését azért vállalta 1925 őszén, hogy felvonultassa benne a magyar irodalom minden értékét. Már József Attilát is közölte. Az Erdélyi Helikon példája lebegett a szeme előtt, önálló folyóirat, majd kiadó teremtése. S már a baloldali írók bemutatását is sokallták – elbocsájtották. A Képes Hét szerkesztését rokon szándékkal vállalja 1929 őszén. Innen a jobboldal teszi az utcára. Szorgalmazza a Liptószentiváni Kúria összehívását, azzal a meggyőződéssel, hogy a szlovákiai magyar irodalomnak egy Erdélyi Helikon-szerű csoportosulás kibontakozási alapja lehetne – ezt a tervét a jobboldaliak politikai trükkje és a kommunista írók távolmaradása húzza keresztül, noha a Kúria első összejövetelén, 1930-ban, maga Móricz Zsigmond is részt vett. S távolodott tőle az ifjúság is: az él – a Sarló vezető csoportja – messze szaladt előre, a zöm lemaradt, immár vitáznak vele, sőt a középosztályba utalják, mint fáradt öreget. Úgy érzi, jobbról is, balról is tévednek. S állás nélkül van megint. Nincs más választása, Bejére megy, egy gömöri kis faluba, ahol valamikor Tompa Mihály papskodott, nevelőnek. Lapokban – tün-tetően – két esztendeig nem publikál...

se jobbra, se balra
magamnak, előre
így vagyok hit s zászló
én: örök időre

Bizonyos: poklokat járt Győry Dezső ezekben az esztendőkhöz. Voltaképpen most eszmél vállalt küldetése meg nem szüntethető – mert mindig újratermelődő – kín-

jaira. Még az sem könnyít sokat, hogy javaslatára megindul a Magyar Írás című folyóirat. Csak rövid ideig marad főmunkatársa.

Lombos-zöld ifjú éveiben csak felfelé tekintett, még észre sem vette a kisebbségi küzdelmek eleve korlátok közé szorítottságát – egy labor vízbe vágyta az óceánt –, most tapasztalnia kell, hogy harca végeérhetetlen, s még anyja nevében is orvul hátba döfik. Most élte megkísértése negyven napját. Személyes fájdalmai már-már döllyfibe, reménytelenségbe vitték, de ahogy magányossága kopár tetőjéről lenézett a szántó-dolgozó emberekre, az éppoly szegényekre és éppoly meggyötörtekre, újra közéjük lépett, csókoló szavakkal, s tovább mondta óvó és biztató énekeit. A maga ügyében lehetett továbbra is resignált, a másokéban nem. A „mégis és újra” hitében végezte tovább a dolgát. Tudta, hogy ha száz karja volna, az is kevés lenne a végeznivalókhoz, de egyedül is szólani kell, mégis és újra, ha az apák nem figyelnek, hát a fiaknak, ha a fiak is alusznak, mondani a fáknak; az egész világnak. Akkor is, ha már vér szivárog a szájon.

ZENGŐ DUNATÁJ

A hegyek árnyékában (1936) című kötet már az újrakezdésről és a továbbmondásról beszél. Higgadtabban, csendesebben szól az ének – férfidal, pianisszimóban – a csalódásokon edzetten, távlatosabban szemléli a világ dolgait. Már tudja: nincs gyors győzelem, az otthonteremtés munkája nehéz. Költőileg most veszi birtokba szülőföldjét, a peremvidéket, a sziklák és fenyvesek, meg a dinnyeföldek és búza-táblák táját, a komáromi hidat, meg a Nagy Krivánt, s benépesíti ismerősökkel, Sajó menti éjjeliőrrel, bejei kádárral, s málnázó szerelmesekkel. „Ez a föld álomom és szerelmem / tájak és népek találkozója.” – vallja *Hegyvidék* című versében. A hűség vallomása ez. A szülőföldre való hűségé, akárcsak az erdélyiek tájköltészete. S ugyan-csak az Ábelek nagy kérdésére – mivégre vagyunk a világon? – ad választ; ugyanúgy, ahogy Tamási, s a kisebbség minden írója: azért, hogy valahol otthon legyünk benne.

Vozári Dezső szerint „a provançal Mistral óta talán soha és sehol nem oldódott így fel költő tájban és népben, mint Győry Dezső. Már-már geográfiai ténynek éreztük ezt a költészetet, akárcsak a hegyeinket és folyóinkat, ez a líra menthetetlenül és letagadhatatlanul hozzátartozik e föld flórájához, mint a tatrai fenyők vagy a kárpáti bükkök.” Igaza van Vozári Dezsőnek. De Győry Dezsőnél nem a táji színek adják igazában a koloritot, hanem a tájon együtt élő népek, a Duna-táj problémái, a közös sors felismerése. Ez a meghatározóan új *A hegyek árnyékában*. Most fogalmazódott meg benne a Duna-táji Betlehem eszméje. Hitte, hogy a jövő hordozói nem a nagy nyugati népek, nem az angol, a francia, a német, hanem a Duna-táji „vemhes kavargás”: ez a „sokfajta, nyers életöröm.” S feladatának érezte, hogy az előretörő fasizmussal szemben feloldja a testvérsorsok „vad neurózisát”, segítse az „egysors népek” közeledését és testvériesülését.

*

Az 1937 őszen – de 1938-as datálással – megjelenő *Zengő Dunatáj*-ban is a kis népeké a szíve és a tolla. Ahogy majd írja:

Minden győzelmem s tévedésem,
agyam és lelkem-tépdeselem,

s minden sirásom a tiétek:
egysorsú, kicsi, árva népek.

Mikor a fasizmus a kisebbségi kérdést „hódítási ugródeszkának” használta, az „oszd meg és uralkodj!” receptje szerint uszította egymás ellen a Duna-táj kis népeit, Győry Dezső következetesen az egysors népek összetartozását, a *Zengő Dunatáj* álmát hirdette. Nagy hagyományokhoz kapcsolódott ezzel – már Kossuthnál feltet-szett a Duna-menti népek „mosolygós” jövője. Ady a magyar, oláh és szláv bánat

közös örömré változtatását kívánta, Németh László a kis népek tejtésvériségéről beszélt, József Attila közös dolgaink rendezését sürgette, s Bartók a népek tésvérisüléséért dolgozott – s az idő egyik legnagyobb kérdésére felelt.

Ebben az időben a fasizmus elleni összefogás jegyében a cseh és szlovák publicisztikában is feltűnt a csehszlovák–magyar összefogás, illetve megbékélés gondolata, az írók közül Capeknél, Novomeskynél, Ponicanál már korábban és következetesebben, Strakánál, E. B. Lukačnál, Lukačnál versben is – de a kölcsönösséget, a közeledést, a tésvérisülést senki olyan következetesen nem munkálta, mint Győry Dezső. S a szlovákiai magyar irodalom másik nagy munkása, Fábry Zoltán, s a kisebbség írói mindenütt. Kós Károly, Kacsó Sándor, Szabédi László Erdélyben, Szenteleky Kornél és Herceg János Jugoszláviában. A kisebbség képviselőiként csakis így tehettek: a kisebbségnek a közeledés lehet a legjobb megtartója, s a hidépítés az egyik legnehezebb feladata.

Mikor a *Zengő Dunatáj* darabjait írta Győry Dezső – 1935–1937 között –, már begyújtották a történelem tankjait. Már félő volt: a gyűlölségből sárkányfog-vetés lesz. Győry Dezsőt nehéz látomások gyötrik: dobálja az ágy, a kínos álom: népe sorsa nem nagy temetés lesz, de szörnyű sorvadás. A Duna mentén holt lelkeket látott heverni, s magát is sírban álmodta, csak a válla állott ki a gödörből... Annál nagyobb elszántsággal próbálta tudatosítani a veszedelmet, s egységbe hozni a fasizmussal szemben felsorakoztatható erőket. Forgatta a szellem kínálta kardot: cikkezett az újságokban, eszmecserét indított a magyar–csehszlovák kapcsolatokról, a jobboldali Új Szellem ellensúlyozására megalakította Vozári Dezsővel a Magyar Demokrata Írókört, vállalta annak az elnökségét, előadásokat tartott, segítette a Táncsics Kör fiataljait, írta verseit, s kereste, kötötte magához a harcostársakat. Talán azért is dedikált annyi verset ezekben az esztendőkhöz: Balogh Edgárnak, Féja Gézának, Barta Lajosnak, Sándor Lászlónak, Ilku Pálnak, Dzurányi Lászlónak, a magyar ifjúságnak, a Márciusi Frontnak, és mindazoknak, akik jók voltak hozzá. Versei szinte széljegyzetek a történelem margójára. Népe ügyét minden más nép ügyével együtt szolgálja. Már végére járt a kérdéseknek;

Te is csak egy kis fodra vagy a népnek,
a sors értelme: nép lenni a népek
s ember lenni az emberek között.

A *Zengő Dunatáj*ban Győry Dezső költészete a *Kisebbségi génusz körén* túl a szociális és közép-európai sors megérzésével gazdagodott. Formában kevesebb változás történt, a magyar költészet akkor gazdag stílári és formai eredményei – József Attila, Illyés, Szabó Lőrinc költészete a harmincas években már teljes pompájukban kibontakozott – alig-alig mutatkoztak meg versformálásában. De más lett verseinek a hangneme. Higgadtabb, töprengőbb, elmélkedve és értékelően szölt. A közép-európai ember beszélt – közép-európai, azaz Duna-táji embernek vallotta magát –, aki előtt „fölfedve már a szoknyák titka”, „a jelszók és idegen szavak”. Paraszt-Robinsonként, kerty víz, lobbanásnyi láng nélkül dolgozott, magára maradv azzal a rendeltetéssel, hogy megvesse lábát a fergetegben és összeédesítse a népeket.

EMBERI HANG

A *Zengő Dunatáj*nak alig volt visszhangja. A második világháború elé futott az idő – Németország már bekebelezte Ausztriát, már Csehszlovákia elvesztésére indult – a hadikészületek vonták inkább a figyelmet.

Győry Dezső minden erejével a készülő rettenet ellen szegült. A Magyar Újság, amelynek 1933 óta felelős szerkesztője volt, 1938 januárjában Pozsonyból Prágába költözik. Eddig is rajta tartotta szemét az eseményeken – publicisztikájából, ahogy Szeberényi Zoltán írja, meg lehetne rajzolni a kor politikai-kulturális kaleidoszkópját –, de most még inkább felerősödik publicisztikai tevékenysége és publicisztikájának antifasiszta töltése. Allandó rovatot indít – *A történelem sodrában* címmel –,

hogy megakadályozza a csehszlovákiai magyar szellemi élet fasizálódását. Hazája, népe és Európa sorsa foglalkoztatja, együtt a magyarság és más népek gondja, mint Radnóti és Illyés. Tudja: a póráz, amit a németek Prágára vetnek, kötele lehet nemzeteknek és az egész Duna-tájnak.

Riasztott cikkeiben és versekben, vallva-hirdetve: a magyarságnak nem a határok átrajzolása, de létének megőrzése a legfontosabb. S mikor a Magyar Újság megszűnt a müncheni döntés következtében, s fórum nélkül maradt, Anton Strakának segít egy cseh nyelvű magyar irodalmi antológia összeállításában. Mert hitte: egyszer vége lesz a rettenetnek, véglegesen nem semmisíthetik meg a nagy emberi szándékokat.

*

A náciak elől Prágából Pozsonyba menekül Győry Dezső. Biztonságot a német pórázon alakult szlovák államban sem találhatott. Hónapokon át állás nélkül, lakás nélkül, titkosrendőrök elől rejtekezve morzsolta napjait, abban a rettenetes félelemben, hogy a fasizmus következő – negyedik – áldozata Magyarország lesz. Mert Ausztria bekebelezése, Csehszlovákia szétszaggatása után, 1939 szeptemberében Lengyelországot támadta meg a hitleri Németország. A támadásra Szlovákián keresztül is vonultak fel – Tisóék hozzájárulásával – német egységek.

Ebben a helyzetben, 1939 szeptemberében kezdte írni Győry Dezső nagy vallo-mását és számonkérését, a *Magyar hegyibeszédet*. Meggyötörten és hívőként, résztvevőként és számonkérőként, maga és népe nevében. Mindent el akart mondani a kisebbségi élet megélt két évtizedéről, a maga és nemzedéke tátott sírok, árvizek és erdőtüzek között haladó útját, az árvaságot, a nagy próbatételeket, mindent, amit tettek, amit akartak; felmutatni a maga és a mögötte álló nép sebzett szívét. Görcsösen szakadnak fel a szavak, érdeesebb, fakóbb a hang, de a közel négyszáz soros vers egyértelműen vall törekvései irányáról, magyarságuk teljes humánusáról: *ember magyar*-ként küzdöttek, nem magukért, nem csak népükért, de a mindenkire és mindenütt kiterjesztett emberségért:

Sosem magunkért, mindig másért
hirdettünk többet, mint magunk:
jobb lenni ösztönünkénél, s másnál
s tartani minden gátomlásnál
élő gátnak szívünk s agyunk.

Mikor Győry Dezső *Magyar hegyibeszédét* írta, már nyilvánvaló volt: nagy szándékait, Duna-táji álmát megcsúfolta az idő. De a hitét azért nem adta fel. Tudta, bár minden veszve, lesz értelme a küzdelmüknek. Egyszer Európa is ráeszmél majd; ez az álom volt a jövője. „Az úgy bukhat, az eszme él.” A csüggedten is tovább dolgozó emberé ez a hang.

A pozsonyi Esti Újság közölte először Győry Dezső lírai poémáját, a karácsonyi számban, 1939-ben. Talán ezért is írta föléje: „*Magyar Hegyibeszéd, 1939 karácsonyán.*” Könyv formában azonban már időtlenebb érvényű címmel jelentette meg 1940-ben: *Emberi Hang*. Az általa indított Szlovákiai Magyarok Kiskönyvtára című füzet-sorozatban.

Az *Emberi Hanggal* – ahogy Fábry Zoltán mondta – a kisebbségi költő Európa szószólójává emelkedett. Történelmi tény, hogy amikor a csehszlovák demokrácia a német fasizmus csizmája alá került, a szlovenszkói magyar költő „dacosan és árván, de tovább énekelte az európai megszakíthatatlan folytonosság emberi énekét”. Változatlanul a humánusához kötötte a magyarság sorsát.

Az *Emberi hang* kivételesen nagy emberi-költői teljesítmény, de egyben egy népcsoport emberi-erkölcsi arculatának a kifejezője is. Ez a népcsoport, a szlovákiai magyarság kommunistákat, spanyol harcosokat, partizánokat, mártírokat adott a fasizmus elleni harcnak, s írókat, Fábry Zoltánt – az antifasizmus nála műfaj lett –, Szalatnai Rezsőt, Peéry Rezsőt, ennek a kisebbségnek a képviselője – egyetlenként a szlovák

parlamentben – nem szavazta meg sem a zsidótörvényt sem a szovjetnek szóló hadüzenetet. S bár távolabbról, de ösztönözhette Győry Dezsőt az *Emberi hang* írásában az egész magyar forradalmi szabadságharcos hagyomány és az antifasizmus frontján bárhol küzdő kortársak, akik tollal harcoltak a fasiszmus ellen, mint József Attila, Radnóti Miklós, s az irodalom annyi más alkotója, azok, akik fegyvert is fogtak, mint Zalka Máté – később Hevesi András, Gereblyés László, Dobossy László, Murányi-Kovács Endre, Illés Béla, Dudás Kálmán – a humánus, a szabadság védelmében.

Negyvenedik esztendejében járt Győry Dezső, amikor élete és nemzedéke mérlegét versbe fogta. Az élet fele – emberi számítás szerint – még előtte volt. Sok ezer oldal prózát írt azóta – eddig 16 kötetet –, de költőként magasabbra már nem léphetett, a költő ceruzáját itt törte ketté a megvadult történelem. Emberi-költői útját az *Emberi hang* magasából lehet talán a leginkább áttekinteni. Erre a magaslatra meredek ívben, szinte egy rohamban küzdötte fel magát. Változott és változtatott, a szét-szóródás utáni első két évtizedben a magyarság és emberség összetartozását tudatosította, sorsokat, ifjú életeket, egész népcsoportot mozdított előre, balra. Olykor a csillagokat is csikorogni vélte, de ment rendületlen előre, sorsrendelte útján, inaszakadóban, fulladozva, sebesedő torokkal is hívott a szélverte lobogókhoz, az elárvult várakhoz, pótlás, erősítés, felváltás reménye nélkül is – mégis és újra. Emberként igazán mindent megtett, amit megtehetett. Erőfeszítéseivel, költészetével történelmi eredményeket munkált: segítette a kisebbségi magyarságot, hogy átlépve a tátott síron, magára találjon. Kelet-európai távlatban látta népe sorsát, egy néptöredék erkölcsét követendő példává emelte. Az emberi méltóságért, a minden elnyomott nép felszabadításáért, a vox humanáért küzdő újcárú magyarok regényének – ha egyszer megírják – ő lehetne a legelső hőse.

Versformálásáról, ritmusairól, nyelvéről azonban az esztetizáló kedv csak csendesebben beszélhetne. A megformálási kérdéseiről – jelezték már az egykorú kritikák is – kevesebbet medített, mint nemzete sorsán. Az expresszionizmus utáni magyar vers újabb lépéseiről nemigen vett tudomást, Ady formai hatásától viszont csak későn szabadult. Nyelve érdes, néha a modoros felé hajlik, ritmusai olykor erőltetettek. Lírája kevesebb szólamú, egyenetlen, a nagy versek sugárzását megtörlik a gyöngébb, „alkalmi” darabok.

A jelzett észrevételek részben igazak, a hiányokat azonban – ha hiányok – jórészt a kapott sors és idő magyarázza. Minden szín benne rejtett Győry Dezső költészetében, aminek hiányát a kritikák fel-felpanaszolják. Írt újfajta virágéneket, szemérmesen áradót, szerelmi lírát, férfias, a csók közben is figyelőt, hajtotta emlékek ölébe a fejét, s tudott dúdolni kerítésnek vetett háttal, őszi ködökkel betakarózva. De bármilyen szépek is ezek a dallamok, inkább csak egzotikus, ritka virágok sorssal hadakozó költészetében. Pedig Győry Dezső tudta, hogy ezekre a dallamokra is volnának képessegei. Megírta a *Kenderáztatóban*:

a kezdő nyár már kendermagjaimban
érlelte sok csöpp titkos olaját,
hasis lehettem volna, s álmaimban
sok szívet mint bű jártam volna át;

de másra rendelt engemet a gazda:
kinyűtt a földből, s gúzsba kötözött
s posványos vízben a hináros gazba
nagy-kíméletlen belelőködött;

bájmagvam elhullt, kis szemem kirothadt,
minden, mi voltam, rommá ernyedett,

...
...

szősz, kóc, csepű, virág és mag kihull,
múltam s jelenem merő szenvedés,
de majd ha fényes hitszeme kigyul,
rám süt a nyugvás: a rendeltetés...

Rendeltetését felismerve, már nem is akart más lenni, csak a közösség hangja. Szinte félt az ellágyulástól. Inkább elfojtotta a csak személyes érzéseit, már-már rejtette egyénisége gyöngéd vonásait. Az írók közül – kisebbségi helyzeténél fogva az irodalom néki a hazát jelentette – eleve azokat becsülte leginkább, akik többek voltak pusztán szépiróknál, Petőfit, Adyt, Móricz Zsigmondot, a nemzet sorsáért aggódókat, a prófétákat, a váteszeket. Csak esztétikai indítékból, a maga gyönyörűségére ritkán írt verset. Nem gyönyörködtetni, felrázni, változtatni akar. Nem a vers volt számára fontos, hanem az újarcú magyarság. A verset csak eszköznek tekintette, s a maga érzéseit, lelkesedését és csüggedését, fájalmát és reménykedését is közösségivé hangolta, hogy hathasson. Az élete állandó gypűharc volt – „vitázva völgygel és orommal / apával, csendőrrel, gyomorral / merő bicskátlan késelés” –; a feszültség, az izgatottság állandó volt. S ettől versírás közben is ritkán szabadulhatott. Beleivódott a szavaiba, az álmaiba, Schöpflin Aladár jól látta: az izgatott, egymásra omló és olykor összezavarodó képeket ez magyarázza. A hang gyakori túlfokozottságát is. Innen a prédikáló attitűd is. A hangszerek közül így ritkán pengethette a lantot, a kobozt is; alvókat riogató énekei olykor már-már az ostorcsattogásra emlékeztetnek. Fábry Zoltán lágyan induló szavait is ez a helyzet rágtá érdekessé. Duba Gyulának ugyancsak igaza lehet: az apró népek szellememberének eleve próféta-sors az osztályrésze, a prófécia, a predikátum lehet a műfaj, amelyre válságos időkben – talán – felfigyel a világ.

A kisebbségi írástudónak minden fontos kérdésben hallatnia kell a szavát. – Ezért lett a publicisztika „kisebbségi” műfaj. Győry Dezső mindenről azonnal írt, ami a tor-kát szorította. Nemzedéktársai másutt még tanultak, neki már a tanításra kellett vállalkoznia. Gyors szóra volt szükség, a meglévő formákba rögzítette új érzéseit és gondolatait is. S olykor prózába, újságcikkbe kívánczó gondolatait is verses formában írta; újságíróként is többször versben reagált a történelem eseményeire és a napok kérdéseire. A munkás-házakra lövettek 1934-ben Bécsben? Másnap már versben tiltakozott Győry Dezső. De versben szólt a Hitler elleni tiltakozásul gyűjtött németországi erdőtüzekről is, ugyanez év nyarán. Ebben a versében jóslja meg – a Hitler hatalomra jutása utáni esztendőben –, a világban is az elsők között Hitler bukását:

a vak tekintély látszat-magasában
egy örült ideg megmered veszejtőn:
s leölt barátok hullá-sorfalában
a nagy-nagy Führer megindul a lejtőn.

S címzett verses glosszát az európai demokráciáknak, adott verses tanácsot a prágai kormánynak, s versben szólt Telléry Gyula kisebbségi szerkesztő borzasztó haláláról is. Ezeknek az írásoknak is volt funkciójuk: tudósítottak, ébresztettek, de megmunkálásukra sosem volt elég idő. Dolgozni mindig gyorsan kellett. Az újság vasárnapi számába feltétlenül kellett a vers – az olvasók lelkét váltotta meg, legalább egy-egy kurta napra Szlovénzkón – szombaton délig feltétlenül nyomdába kellett adni. Már várta a szedőfiú.

Így aztán gyakran születtek a magasba szálló dallamok mellett gyalogjáró, krónikás szövegek is. Ezt az egyenetlenséget teljesen kiküszöbölni aligha lehetett volna. A nagyobb műgonddal dolgozó Fábry Zoltán sem mindig tudta. Az ő publicisztikája – Balogh Edgár szép képét idézzük – méltóságos magosban, vijjogó sólyomként körözött legtöbbször, de időnként bizony lenn botladozott a rögök között. A világ nagy szellemeivel értekezett – s a községi bíró tiszte elől sem térhetett ki. Fábry Zoltán maga fejtette meg e kettősséget: „a kisebbségi sors az, amely leszorít a röghöz, a mindennaphoz – s egyben felfelé hajt a magasba, a küldetésbe”.

Győry Dezső költészetét is ennek a sorsnak ismeretében mérhetjük körültekintőben. Tördeltebbek, darabosabbak a versei? Az elsüllyedt múltból, a babiloni időkben a mába verődnek, s megmaradnak mint a zsoltárok, mint a vox humana zsoltárai, minden időkben.

KETTÉTÖRT CERUZÁVAL

Negyven esztendő múlt Győry Dezső, mikor a fasiszta szlovák állam fővárosává lett Pozsonyból a Magyarországhoz visszakapcsolt Beregszászra költözött, hogy a háborút a központoktól távolos ismeretlen vidéken átvészelve. Nem vállalt a Horthy-érában munkát egyetlen lapnál sem. Magyarország is Németország oldalán menetelt a tragédia felé, Mohi, Mohács után – ismerte fel Győry Dezső – sirjaink legnagyobbika készült. Régi hiteiből nem adott fel semmit, őrizte Duna-táji álmát, de verset csak ritkán fogalmazott. Földindulás volt mögötte, fáradt volt, Beregszászról négy esztendő alatt csak egyszer mozdult ki: Móríc Zsigmond koporsójára vitt egy kendőnyi tiszacsései földet. Ez volt talán a legszebb – megíratlanul maradt – verse. S ahogy életet mentett. Amitől félt, bekövetkezett. Már égett Debrecen, égett Szatmár, a csapi állomás. Beregszászig villámló fényüket begyűrt süveggel figyelte.

*

A felszabadulás Beregszászban találta. Itt kezdi újra – immár negyedszer – Kárpát-Ukrajna lakosaként az életet. S kezdi újra, illetve folytatja az írást, ceruzája megmaradt darabjával. Európa romján. Munkára hív, új indulásra, nagy szenvedésekben és egy új szerelem biztató melegségében szelídült hangokon. Dolgozik sokat, Gorkij elbeszéléseit, szovjet és orosz klasszikusok verseit fordítja, magyarra ülteti Fucik bőrtönnaplóját, újságok munkatársa, de versei ritkábban – fáradtabb fénnel születnek.

*

1949-ben hazajön, Magyarországra. De a versek itthon is nehezen jöttek. Nemcsak azért, mert jó tíz esztendőn keresztül olyan ritkán szolt, s a hosszú némaságban berekedhet a torok. Más okok is voltak. Itthon minden az ő nyelvén beszélt, ami azonban régebben inspirálta, a kisebbségi sors állandó feszültsége, ébrentartó áramkörei és rövidzárlatai új életén kívül maradtak. Kisebbségi sorsának vége szakadt, de személyes útja igazában egy nagy magányosságba vezetett. A régi barátok és harcostársak jórészen elvesztek, Csehszlovákiában maradtak, szétszóródtak a világban, akik Magyarországra települtek, önként vagy kényszerűségből, nagyjából azok is az élet periferiájára szorultak. Új barátokat, új kapcsolatokat nehezebben talált; szemérmes természeténél fogva nem is nagyon keresett.

Természetes az lett volna, ha ünnepéllyel, virággal várják az *Újarcú magyarok*, a *Kisebbségi génius*z, az *Emberi hang* szerzőjét. De rossz időben érkezett, a Rajk-per esztendejében; a vox humanának, az emberi hangnak akkor nem volt különösebb becsülete, inkább gyanúsak tetszett. Itthon és a szomszédságban is. Hiába ajánlotta összegyűjtött verseit azonnal kiadásra – visszautasították. Még újságírói munkájára is alig tartanak igényt: az egykori főszerkesztő, országos jelentőségű lapok főmunkatársa most a jelentéktelen Textil Újságnál, majd a Magyar Bulletinél végez aprómunkát; örülnie kell, hogy végre – 1953-ban – a Természet és Technika olvasószerkesztője lesz. Verseit még 1955-ben is hiába ajánlotta kiadásra, majd csak 1957-ben jelenik meg gyűjteményes verseskötve, a *Zengő Dunatáj*, Fábrý Zoltán és Ilku Pál tanulmányaival. Tiszteletadásként és az újralfedezés szándékával.

A költő akkor már hallgatott. Műfajt váltott, prózát írt. Immár ötödször kezdte újra az életét.

Nem állíthatjuk, hogy csak a hűvös hazai fogadtatás következtében fogyatkozott volna meg Győry lírája; a szavak akkor is hűtlenebbek maradtak hozzá, mikor a vox

humána újra megbecsült lett. A kisebbségi helyzetből való kikerülés is csak részmagyarázat: azoknak a költőknek is megtrikult vagy egészen elfogyott a szavuk, akik a második világháború után is kisebbségben maradtak, vagy a nagyvilág más országai-ba szóródtak. Elnémult a Magyarországra költözött Vozári Dezső, Földes Sándor, elfogyott a szava Morvai Gyulának, elnémult a Csehszlovákiában maradó Forbáth Imre; megtrikult a szava a Romániában élő Tompa Lászlónak és a jugoszláviai Szirmai Károlynak. A névsort folytathatnánk; a kivételek már-már a szabályt látszanak erősíteni. Annál inkább, mert a velük nagyjából egykorú, nemzeti kisebbségi sorsban sosem élt költőink jórésze: Kassák, Illyés, Szabó Lőrinc a felszabadulás után még nagy bőséggel, még teljesebb értékűt alkottak.

Az idegek elnyűvését, a szív hegeit, az élet véraláfutásait is számításba kellene bizonyára venni. Az első világháború utáni két évtizedben, kisebbségi sorsban, két évszázadra elég izgalmat élt át a lélek. S hiába lett derűsebb az élet, a volt lehetetlenségekre a sejték is emlékeznek. S az esztendő is eljárnak. Az életet mindig újra lehet kezdeni, a költészetet azonban úgy tetszik, bizonyos számú sebek és csalódások után inkább csak lezárni lehet. És átmenteni, más műfajba.

*

Voltaképp Győry Dezső is ezt tette. Mikor nem figyeltek amúgy is nehezen születő verseire, prózával próbálta szolgálni, amire ifjúságában költőként tett hitet: a léleképítést. Első prózai művével Czabán Samut ébresztette, a lázadó tanítót, aztán 48-at, a szabadság magvetését, nagyapja naplója alapján, majd Hunyadit, Zrínyit, a szabadságért küzdőket; a Vörös Hadsereg 19-es hadjáratáról, s a második világháború gömöri magyar partizánjairól írt regényt. Prózai művei népszerűvé tették a nevét. Nagysikerű trilógiája – a *Viharvirág* – *Sorsvirág* – *Tűzvirág* – eddig több mint negyedmillió példányban jelent meg. S írás közben, amennyire lehetett, újra élte az ifjúságát, visszafoglalt valamit a múltakból, időben és térben.

S őszéhez érkezve, mintegy a „hagyatékoló búcsúszó” szándékával, újra bejárta versben is a múltját. Ugyancsak az újraélés szándékával. Ha mások nem beszéltek, sőt felejtkeztek róla, maga emlékezett. Nem volt szándékában megismételni az *Emberi hangot*, helyenként azonban az ott megénekelte motívumokat is fel kellett villantania. De ami akkor, élete derekán, még dacosan, csakazért-is zengéssel szólt, most, alkonyi fényben, elégikusan hangzik. Újraéli ifjúságát, felidézi az egykori magát, a hívőt, a lázadót, mindent és mindenkit, aki szívének kedves volt, Fábry Zoltánt, Balogh Edgárt, a Sarlót, a barátokat, az igazoló példákat, a szülői házat, a Rima-parti várost, csalódásokat, hiteket, s egy-egy villanást a második kisebbségi sors, a diszkrimináció időszakából is. Fanyar ugyan olykor emlékező hangneme – álmait nagyon sokszor szétverte az idő –, de ifjúkori hitéből, a hídépítés szándékából nem adott fel semmit. Verses ciklusát – *Az élő válaszol* (1964) – Fucik emlékezetének ajánlotta. A cseh kommunistának, a népek közti barátság, a hídverés igaz hívének. A ciklus egyes darabjainak költői hozománya ugyan haloványabb, de együttesen Győry Dezső életének fontos állomásáról beszélnek: a szocialista hagyomány és világnézet tudatos vállalásáról.

*

Győry Dezső munkásságának az *Élő válaszol* még nem az utolsó állomása. Ha bénítja is tüdejét az aszály, s ereit a mész, tele van munkavágygal és mondanivalóval. Folytatja *Az újarcú magyarok regényét*, írja emlékezeit. Ifjúkori hitei nem hagyták cserben máig sem. Ma is hiszi: az újarcú embert a Duna-táj fogja felnevelni. Számvetésén aligha fog változtatni az idő. Hiheti, hogy vergődése a múlté, álmaiból pedig „só lesz és kenyér”. Költészete „történelmi alapokmánya” egy népcsoportnak, s lobo-gója ma is a népek testvériségéért küzdőknek. A vox humána hívőinek.

TÉLTEMETŐ

– Rónay György új verskötetéről –

1

A nyolcrészes kötet – kompozícióiban egy hatsoros verssel nyitja Rónay György a Téltemetőt. Egy sziget idézésével... Igen, mert minden költő szigeten él. A saját világának szigetén, amely a jeles és jó költőknél úgy lesz mégis egész és összefüggően egy a világgal, hogy „partjai”, ahogy pontosan maga a költő szól: „Partjaim a világra nyílnak”... És így fejezi be: „Vidd világgá érett gyümölcsseimet”... Bátran mondhatja, mert a Nyugat utáni harmadik költőnemzedék nem egy jeles képviselője életével és művészetével beért e szavakra. Ez az esztendő nemcsak Jékelynek és Weöres Sándornak évfordulója – mégpedig a hatvanadik –, de a „Téltemető” költőjének életében is határhő.

Rónay hatvanévesen ezzel a kötettel állt oda a „Közelítő tél” kapujába. Egy olyan nyolcrészes művel, amelynek egyes ciklusait, lírai vallomásait a „Szélcsend” és a „Szárszó” – a verskötet első és utolsó tételeinek – elmúlást idéző „szeptemberi ragyogása” és „őszi sugárzásai” közé szerkesztette... Olyan így együtt az egész kötet, mint egy lírai zenemű, beért költői szövegekkel. És e harmóniában sehol harsona és sehol szívbe, fülbe és lélekbe cseppenő érzelmesség vagy felcsavart hang. A már nemcsak kísértő, de ráncszakadt „vajákos” őszben, vagy másik szép képével idézve, a „halálunk kortyolása kék kehelyből” hangulatában is e versek hangja mindenütt „a mozdulatlan kristály kondulás” zengése. Rónay „közelítő telének” hangja más, mint a „száműzött szentek” közül, „a tankönyvekből kinyírtak” közül a sokszor idézett Berzsenyi zokogástól elcsukló szomorú „belenyugvása”. Az ő „közelítő tele”: „belül a csönd, – s mindennél erősebb – béke és bizalom”. Költészetét első verseitől ez egyensúlyozza. A hittel átélt teli érzésvilág és látásmód. Akkor is ez békíti, ha „bukott szeráf, ájult közuhanással”, vagy ha a „Nagy Tél fehér lángjai” közt „szikrázó angyalok” kísértének is a József Attilát idéző szárszói hegyéleken... És ebben a nyitányban színesen villan egy-egy Kosztolányit idéző játékos rim. A melankóliában a derű kísért: „egy láthatatlan áron... csónakját oldja Káron”. Mert Rónay azok között tanult és azok közül a mesterek közül való, akinek a lírában a zene, a rim, a dallam, még a költők öröme. Úgy, hogy a miénk is legyen ez az egyre inkább hiányzó bölcs mosolyú öröm, így: „Majális – ebben az utcában, még a halál is”. Így veszi közre az „Őszi napló” négy sorosainak színes, párás, éles és el-el-tűnődő kis akkordjaival együtt és az „Október Szárszón” nagy „Vallatójának” szívszorító kérdéseivel a „Téltemető” tételeit. „Nem félek tőled, Vallató” – szólítással hordja be az utóbbi évek „beért gyümölcsseit”. És biztatóan szól, mint „a szünhetetlen csobogás a nád között”. Pedig tudja, látja, mi a jég: „a dermedés, amint elharapódzik, – a halál hártájára az életen”... – Mégis és épp ezért rendületlen bizalommal komponálja bele napjaiba és a világba a művet, mert hiszi, hogy ha „a hullámok halandók” is, de maga az élet és az ének „a hullámváz halhatatlan”.

2

Így folytatnám tovább a kötet ismertetését. Kísérletet téve, hogy együtt és egyszerre szóljak a verskötet komponálásának egészéről és a ciklusain belül egyszerre e tételeken és pannókon belül az egyes verseknek e részeket felépítő szerepéről is.

Egyszerre használom tehát e szót zenei és festői értelemben, mert ezeknek a dallam és képi elemeknek a csoportosítása végül is a kötet egészének gondolati fölépítését mutatja be. A költő az egyes verseken túl épp így fokozta az esztétikai és lírai összehatás verselményét. Arra a többletre gondolva, amelyet a szerkesztéssel ért el.

Ilyen indítással váltja a „Szélcsend” borongó hangját a „Kislány virággal” ciklus „mégis érdemes élni” lírai betéte... És utána az „Örség” ciklusai úgy, hogy egyszerre váltson át a kötet a legegényibbről, a privát hangról a mindent átfogó egyetemestre. Az emberről az emberiségre. Mégpedig a hívő ember és költő világába. Ennek képeiből, jelképeiből és vallástörténeti elemeiből, gondolatköréből épített világra, amelyben a költői állásfoglalás sarkpontjait az „Örség” ciklus első két versében rögzíti. „Kain és Ábel” verséből az ábeli hang és a Thermopylében pedig a helytállás hangsúlyozásának éles kicsengésével. A történelemből ezt a kettőt emeli ki. Lírájának hangját itt keményre váltja. A hegedű elúszó tónusa után szaggatott zengésre. A mondatok lakonikus rövidege szinte út. A kiélezett helyzetek metszetszerű vágásai szólítanak:

„Légy alázatos! – súgják a fülébe,
miközben nyúzzák, nyakazzák, herélik,
s mert kínjában (dühében?) visszarúg,
a kárhozatra méltónak ítélik.”

És utána egy képsor következik. „A Téli temető”, „Szakítás”, „A vakon született”, „A katona”, „Bujj, bujj, zöldág” és a „Századvégi fénykép”, hatos képsorának csontkopogású futama. A szemlélő szellem hangulatát a választott lelki és életből kivágtott fotográfiák. „A Századvégi fényképen” a szülők, „a töltöttgalamb asszonyka” és a „tartalékos káplár” „hősi póza” előtt úgy áll a „satnya kisfiú és a lányka”:

„mintha tudnák, hogy ők fognak elesni
a Kárpátokban, Verdunnél, Ypernnél,
őket tépi majd cafattá a gránát,
s két front közt őket fogják meggyalázni
a részeg katonák.”

Utánuk néhány tömör, alig pársoros vers „A semmit” és „A mindent” szólítják. Azt a semmit, amely oly óriásan mély és nagy és az egészet befogadó, mint az embert körülölel minden. És épp ezért e kettő vetületben ilyenek ezek a versek. Jegyzetelők, szín, kép és jelző nélkül mélyek, ködként határtalanok és a „torokszorító csöndben” mégis mindig szólítók és mondók, elgondolkodtatók és a „történelmi őszben” kielégülést és utat sürgetők.

3

Így érkezik el az olvasó a kötet fő tételéhez, annak a belső és külső hangnak a szólításához és megidézéséhez, amelyre így vagy úgy válaszolandó, de minden művész szólítást kap... „A van-e értelme?” – kérdése... A szellem és a lélek, az ember és a közösség e világi és történelmi helytállására felelni... Rónay költészete itt tárgul ki. Itt lesz oly egyetemes, mint a bizalma és a hite. Nem démoni és varázsló költő ő. Nem külsőségekkel elragadó. A lelkes és a remélő értelem költője. A csiszolt, a már-már legegyszerűbb mondatok, a tiszta érzélem, világos képáttételek lírikusa. A gondolat költője, úgy, mint más kegyelmi adottságokkal Vas István, Kálnoky, vagy Csorba Győző tömören gazdag költészete. A Nyugat utáni harmadik nemzedékből hozzá közelállónak érzem sokszor Toldalagi Pál liráját is. De az ő versei érzelmi-bek. A poétika klasszikus értelemben vett kellékeihez és igényeihez jobban idomulók. Rónay hangja itt is „A tékozló fiú hazatérése” zengésében is mélyebb. És mégsem oly érzelmesen heves, még akkor sem, ha itt e ciklusban a legfőbb értelem és a szeretet megidézésére vállalkozik. Mert erről van szó a ciklusában. A „Mindenütt láthatatlan – Mindenben látható” megidézéséről. A „Szellem” sorsáról a teremtet

világban. A valóságban a nélküle és vele vitájáról. Ilyen értelemben szól a világról és az ábeli-kaini hang mérközéséről a történelmi és társadalmi „futásokban” és „mérközésekben”. Szükség van erre a hangra, mert az értelem csak közös erőfeszítéssel menthet. Épp ma, amikor az emberi tudomány az emberiséget és a világot „a pribék halál” kezére oly könnyen adhatja. A szellem és a szeretet szolításai ezek. De cseppet sem moralizálók. A költészet zsákjából kibújó szög hegyével sürgetők. A hétköznapi valóságért, a szükségességért az egyetemes igény értelmével egyszerre freskói és kórusi méretekké szölk. Az „Annunciáció”, „Mária éneke” és a „Betlehem” hármaskör fölött az „Olajfák éjszakája” úgy vélem, még e mű legelfogultabb szemlélőjét is úgy elégíti ki, hogy legjobb versei közé sorolja. Nemcsak a katolikus, de az egyetemes mai magyar lírában is. – Vallásos költemény? – Igen, az is! De úgy, hogy a világ és ember, a természet (emberi és egyetemes) történelmi tragédiájáról szól. Egyszerre arról a történelmi tanulmányról, hogy évezredek óta – az „Olajfák éjszakája” előtt és után is – az ember megfeszíti önmagát. Hogy egyre-másra, a legnagyobb erőfeszítések között is akadozik a világ szívverése. Mintha a „parva sapientia” elve pecsételné meg sorsát... „Mert magunk sem vagyunk irgalmasok magunkhoz?”... Mert magunkban az ábelit ritkán tudjuk azonosítani az emberiség egészével?... És mert közismert a római provinciában történt história, mindenkihez szóló e vers... Az értelemhez és az érzelemhez egyaránt... A hithez és a tagadáshoz... És mert kitűnően megkomponált, drámai feszültségű lírai mű, épp ez emeli ki az egyoldalú megvilágítás leszűkíthetőségének területéről. Esztétikai értéke emeli tovább. Hétköznapi emberivé, hogy utána a „Pótlás a passióhoz” című rövid vers tömör zengése még csak kitérítse az említett három freskó közötti távlatot. És épp azért, hogy az „Örség” – az emberi szellem – el ne aludjék „a strázsán”.

E drámai és egyben himnikus hang után „A sírok öre” tétel válogatásával és a „mögötted zúg a tenger, előtted vár az Angyal” szellemében és hangvételével enged a feszült zengésen. E versek a „Téltemető” ráolvasó dallama és az „Istenek rokonát”, Agamemnon is lesújtó bárd suhintása között kísértének. – Lehangelő versek lennének ezek? – Inkább reális szembenézések a kikerülhetetlennel, miközben egymás után a látott és átélt emlékeket idézi fel „A megfáradt Odysseus”. A mai hajós „A speyeri császársíroktól” az „Opel Művek Rüsselsheimi” szerelőcsarnokán át, Rilke sírját érintve Tasso római tölgyfájáig. De ma is nyitott ablak mellett, mert „Bármely pillanatban – szólhat a tengerről a hívás”...

4

A „Téltemető” kötet másik szárnya most villan föl. Mert „A tékozló fiú hazatérése” és az itt következő „Ars poetika” ciklus Rónay könyvének két szárnya. Mondhatnám fizikailag is. Velük és bennük repül e verses kompozíció egésze. E versek szárnyaival villog össze itt, közöttünk művé az égi és a földi igaz... Ott „kegyetlen kötenyénen – olajfalomb-ezüstben”, itt pedig a szatírák tükörtiszta serpenyőjén mérve le az emberi és az ige, mely együtt a mű. Éles humorral metsző lírai hangok lazítják föl, de föl nem oldják, Rónay verseinek és kötetének kritikai feszültségét. Mert költőnkkel olyan törököt fogott irodalmunk, aki meg is írta, nemcsak költeményeit, de e „perzsa-magyar” leveleket is. A jó költő és ember a jobbakra és a rosszabbakra egyaránt. Épp irodalmunk érdekében hangsúlyozva az írói helytállást „keblünk istene” parancsára és nem pedig a „Második szatíra” „császáranak” igénye szerint... Megírta derűvel és tiszta csengéssel fejezve be a könyvet az „új erkölcsbírákról”, „a széljárást kémlelőkről”, „a csörgőspikás kóklerek, – kamerákkal futkosók közt kamerák – elé illengő pojácák, a szajha mód – faruk riszálók, pódiumra, mikrofon előtt tülekvők”-ről. Emberi és görög mód igazul az életről, műről és boldogságról. Mert tudja, hogy az igaz mű: „egységbe áll – s mint a Természet belső törvények szerint – nőtt dolgai, teljes létével válaszol.”... És az igaz boldogság az: „Ki művet alkotott s magát – művé alkotta”...

Könyve így együtt lírai jegyzeteivel, verseivel, széljegyzeteivel, himnuszaival, verstüskéivel, szatíraival és az 1944 és 1961-ből előkerült „papiruszaival” olyan, mint

egy korszak lírai Anabázisa. Napi hangulatait és bölcsességeit, helytállását és szeretetét dicsérni és vádolni is lehet. De csak azok írhatnak így, akik a „numen adest” hitével megszokták, hogy

„a fejük fölött
tajtékos ívben sziszegő
polipok, pókok, kardhalak,
rákok röpdülnek el,
s ráják rőt villámai sisteregnek –”

Csak az írhat így, aki tud látszatra nem mutatást, de belemerülést igénylő művet alkotni... És tud így szerkeszteni, mint ő, a nemzedék jeles költője, sokszínű alkotója, akinek keze alól naponta kerülnek ki a hasznos dolgok. „A közelítő tél” kapujában, mint a nemes ipar mesterei fejük fölött a cégérükkel, ő is létezésével, hatvan évével jelzi a mesterséget és a tudást... Köszöntsük őt így e sorokkal...

Pécsi Gabriella:

KI NÉPEI VAGYTOK ?

Szeretetre méltó... az első szó, ami Pécsi Gabriella verseinek olvastán fölötlik bennem. Már-már elvetném: oly szubjektíven hangzik, nem esztétikai komolyságúnak, gyanúsán személyes „érzelem”-nek. Inkább a figyelemre méltó, elismerésre méltó, megjegyzésre méltó szokott elhangzani helyette. Most mégis *azt* mondanám, különös okkal. Utóbbi időben, ahogy különféle intézmények és személyek elmondják véleményüket, igényeiket a kritikával kapcsolatban, gyakran zavarba ejt, hogy többen a kritikus szeretetét igénylik... Kit és mit kell szeretnie? A szerzőt, a művet, az irodalom ügyét? Ez utóbbit feltétlenül, az el-sőt csak akkor képes, ha személyesen ismeri (amihez viszont kritikusai tevékenységének vajmi kevés köze van), vagy ha maga a mű, a megbírált alkotás teszi azzá. Persze ezt, az alkotást is szeretnie kell, de aligha jobban, mint az irodalom ügyét. Ha esetleg a kettő nem látszik egybeesni...? Akkor a szeretet aligha manifesztálódhat elismerésben, pedig általában ezt szokták azonosítani a szeretettel; még nem hallottam, hogy elmarasztalást szeretetnek, dicséretet szeretetlenségnek tartott volna valaki. Zavarom tehát – ebben a kérdésben – nem oszlik. Csupán azért merem szóba hozni, mert ezúttal olyan kötet van előttem, amit

önmaga és az irodalom ügye okán is – *szeretni kell*. Nem jótékony filantrópiával, de köteles érzékenységgel és felelősséggel. És mert szeretni *lehet*.

Fiatalságunknak, főként fiatal nőknek van egy élményük arról, hogy nekik minden sikerülni fog. Azaz: sikerülnie kell. Ki tud ellenállni egy szép, fiatal tündérnek? Kezéhez hajolnak a virágok, felüdülnek tőle, mint a tavaszi esőtől, az eperfa lombja titkokra tanítja, fehér harisnyája foltlanul lából át a sáron, bájos-hetykén henceg-heti, hogy:

„bizony mondom, nem félek senkitől,
ugyan ki merészelné
letaposni egy harangvirágot?!”

Különben is varázstudománya van. Ráolvas, ígéz, „elvarázslatoz”. Eközben azért megsejti, hogy akinek „viráglépő” jelenléte szépséggel hinti be a világot, azzal ez a köznapi világ általában nem tud mit kezdeni. Terhére van a varázslat, összemorzsolja a sugárzó önbizalmat. Akinek még minden sikerült, kezdi érteni, hogy minden nem sikerülhet:

„... tépik a copfom, vágják,
bugnak, gyötörnek, kevesellnek,
szidnak rózsafalángnak” –

toporzékolja kölyökbanattal, tündérkönnyekkel. És persze köp a világra, ahol a „viráglépőt” éhen veszítik, ahol nincs helye an-

nak, aki „két centivel a valóság fölött, (...) ő, költő volt nagyon”. Verseinek egyik alaphangját ez az ambivalens önbi-zalmú *tündérség* szolgáltatja. Nem csinált bűvölés – tökéletesen hiteles, a személyi-ségből föltörő szemlélet és hang, magatar-tás és forma. Elragadóan üde, tiszta *dalok* teremnek belőle.

Az első megdöbbenések után sorsfordító viszont-varázslatokkal hat rá a valóság. Meddő vágyakozás az anyaságra, örömtelen-józaná hűlő szerelem, a nagyvilágban folyton megjelenő embertelenség, esztelen-ség beleszólása egyéni életébe – lassan el-veszik azt, ami a tündérségben gyermeki fennhéjzás és illúzió, megszépítő hazugság volt. „In memoriam Cinegelábú Füzetevő”-ről írja, hogy meghalt; de valójában nem ez történt. A tapasztalás új vonásokat vé-szett az arcára – józan szigorúságát és tu-datos felelősségét –, ám nem törölte le ere-deti üdeségét, ellenben egy reálisabb, tel-jesebb *emberi tartáshoz* vezette, ami ma verseinek másik meghatározója. Már ak-kor sejteni lehet ezt a fejlődési irányt, ami-kor ráolvasó magabiztatása így szól: „... fogom / erős kézzel a tárgyakat”. Két centinél messzebb nem rugaszkodik a ~~valóságtól~~. S az illúziók elvesztésére nem handabandázó vádaskodással, szenvelgő meghasonlással, vagy anarchista szembefor-dulással reagál, hanem azzal, hogy élet-feladatul vállalja a felismert igazság és ér-ték *cselekvő* megvalósítását. Nagy szó! „Élek, / rám vár az egyik feladat, / és senki sincs, ki helyettem megoldja.” De hát mi ez a feladat, az ő feladata? – Szi-gorúan vizsgálódik; tudni akarja: „Ki né-peí vagytok?”, rá-rárvall a nagyképpen közönyös, késlekedő világra, hogy „mi lesz már!”, de nem felejt el, hogy neki is kell választania és pártot állnia. Nemcsak ócsá-rol, nemcsak felelősségre von, – felelőssé-get vállal is. Ami fiataloknál ritka, elfo-gadja az emberi progresszió akarat-törvé-nyét, miszerint az embernek szüntelenül választania, döntenie kell, hogy megvaló-síthassa önmagát (*Figyeljete*). Nem a han-goskodók látványos, hálás szerepeiből vá-laszt. Alig-alig észrevett és méltányolt, még-is alapvető, emberi-női magatartást vesz magára: egy jelképes jelenetben (a kötet záróverse!) a sebesült Achilles mellé áll. A jelkép gazdagon értelmezhető; a nagy és hősi harcban álló emberiség képviselője az achillesi férfihős, aki fárad, sebet kap, s

akkor segítője, megtartója támad a *nővéri* nőben:

„Engedjenek, kérem. A testvére *vagyok*.” Figyelemre méltó tény, hogy nem feleség, szerető vagy rabnőként tör utat az elha-nyatló férfihez; a testvériség kötelékével találja meg helyét a közös harcban, a közös feladatban. Merőben *új* és megragadóan *igaz, korszerű ez a női szerep!* „Pávalány” korában Pécsi Gabriella sokszor képzelte, hogy „olyan vagyok, mint gyönyörű bá-tyáim / a színes tollú fiúk”, most már nincs szüksége idegen tollakra. Sőt! „... a nyílt, / félignyílt / és a nemsokára-kinyíló szívüek” nővéri emberségét, emberi nőiségét vállal-já beteljesíteni, s ebben – kicsit keserűen, bátran és józanul – megszüntetve megtart-já tündérségét is.

Ereje, elszántsága onnan táplálkozik, ahonnan a kezdeti sugárzás: a paraszti-népi környezetű gyermekkorból, a napszámos-asszony nagyanya mitikus, megtartó örök-ségéből. Tőle kapta törvényeit és ihletét: „... adtak tejfőlös kenyeret, / markomba tört a halálnak”. Ezért nincs szakadás át-alakulásában. Annyi történt, hogy a való-ságot már nem bűbájjal akarja átalakítani, hanem rejtett törvényeinek kihallásával. Két nagy epikus verse jól mutatja ezt: A *viráglépő* kissé direkt-kimódolt mese-szim-bolikája helyébe A *kutyá*-ban összetett élet-tartalmak valóságos feszültsége lép; s ki-fejező jelképét a valóságos gyerekkor egy élménye adja, nem a „tündér”-képzetet.

Amiben Pécsi Gabriella még sokkal bi-zonytalanabb, az a költői formálás. Induló költőnél ez törvényszerű, kivált ma, az amorf versek dühös divatja idején. Erő-szakos és emésztetlen hatásával itt is találkozunk. – A prózavers elvben arra „jó”, hogy minden dísz és érzékletes kel-lemet megszüntető formájával az előadott gondolatokra koncentrálja a figyelmet; a fragmentált vers viszont a hézagok, szaka-dások kiegészítésével kelt feszültséget és magas hőfokú megoldást. Ha azonban nem a kiegészülés, illetve a gondolati koncent-ráció lényegi mozzanata teremti, hanem a kötött, hagyományos forma tagadásának az *öncélja*, akkor semmi értelme nincs. Akkor csak egy tagadó, elvető, hányaveti vers-módor, ami azzal tetszeleg, hogy tág lehe-tőséget nyújt az egyéniség kifejtésének, va-lójában egyfajta üres szabvány, ami meg-szünteti a különbözőségeket, s éppen an-nak van híjával, ami jogosulttá tenné: a

fokozott gondolati, tudati magvasságnak. – Pécsi Gabriella fragment-versei, de inkább prózasorai többnyire úgy jönnek létre, hogy dalok egymozzanatú érzelmi-eszmei magvát nagy igyekezettel zilált reflexiókba tördeli (pl. *Ugyanis, Ezért?, Mária, Mária, Márta*) és improvizált utalás-szálakkal drótozza össze (*Beomlik lassan, Sötét bánat ellen való orvosság*). Olykor inkább csak kuszálja, mint megírja a verset. Nem lehet véletlen, hogy ilyenkor találkozunk nála lapos jel-szavakkal, felszólításokkal, gyenge közhe-lyekkel (pl. „Hát tartsuk rajta kezünket / a Föld nyílt sebéin, / amíg a szakszerű se-gítség megjön, / hogy aztán Nyár is lehes-sen végre!” – a *Tűzveszélyes!*-ben: „... minden új krisztust keresztre feszíte-nek...” *A delfin kérdez*-ben). Főleg köz-életi versei szenvedik ezt az anti-formálást, ami nem pusztán formai kérdés. Az a gya-núnk, hogy a formáló fegyelem elvetése nála nem egyéb a néha jelentkező eszmei költői tisztázatlanság, kiforratlanság mene-dékénél. Mint könnyebbik megoldást húzza elő olykor, ami felmenti a valódi feladat megoldásától. Úgy érezzük, azért is foko-zott szüksége van a versbeszéd kötelmeire – amik pontosabb, találóbb kifejezésre szo-rítják –, mert alkati adottságai szerint haj-lik rá. A népköltészet formai, ritmikai, szemléleti hatásait bevallottan és pompás biztonsággal áthasonító versei a legsikerül-

tebbek (pl. *Mondóka, Féltős, Úgy múlik, Gyermektelenül, Újév után, Dúdoló, Eső, Idő*, s talán a legszebb: az *Igéző* és az *Eper-fa*). Ezekben nemcsak ígéretes, de valódi költő-hangjával találkozunk. Érezzük, hogy mély, szuverén szemléleti és nyelvi élmé-nyei vannak, melyeket sokszor igen szeren-csésen ötvöz a pontosan tényszerű ábrázo-lással (pl. *Őnarckép, füst mögül, Januárok, Hiábavirágzók...*). Mikor oldottabb for-mákban talál hasonlóan teljes kifejezést, azért van, mert érzelmi-gondolati élménye ilyenkor forrón egységes, érett és egy la-zább szerkezetben is előhívja a szuggesz-tív, tiszta képrendszert (pl. *Knock out, Fű közül, Etüdők*). Valódi prózaverse is van (*A kutya*), ahol ez a forma adekvát, mert a jogos célt szolgálja, hogy ti. az egyszeri emlék képeinek kopár külső megjelenítésé-vel jelentésbeli mélységeire figyeltessen.

Hangját keresni minden fiatal költőnek joga, sőt dolga is. Pécsi Gabriella próbái már azzal az eredménnyel jártak, hogy bi-zonyos irányokat, kibontakozási lehetősége-ket tisztán megmutattak, és nem kevés „kész” versében egy nagyon vonzó karak-tert állítanak elénk. Magatartásának és szemléletének finoman, de határozottan új tartalmiért, hangjának üdeségeért egyaránt *szeretni lehet*; ezért becsülni is kell.

FUTAKY HAJNA

PETŐFI-EMLEKÜLÉST rendezett október 26-án Pécsen a Tanárképző Főiskola irodalomtudományi tanszéke. Az emlékülésen *Pécsely László* főiskolai tanár, kandidátus, *Bécsy Tamás* főiskolai docens, kandidátus, *Bellyei László* kaposvári tanítóképző intézeti tanár, valamint *Bókay Antal* és *Györke Ildikó* főiskolai hallgató tartott előadást.

Október 30-án rendezték Villányban és Siklósra a **VILLÁNYI SZOBRÁSZ ALKOTÓ-TELEP 1973. évi záróünnepségét**, valamint a szobrász- és kerámiatelep munkájának értékelését.

CSOKONAI-EMLEKÜNNEPSÉGET rendeznek november 26-án Kaposváron. *Kovács Kálmán* egyetemi tanár, az Alföld főszerkesztője mond bevezetőt, majd a meghívott írók olvassák fel Csokonait köszöntő műveiket.

MARTYN FERENC festői és grafikai művészetét bemutató reprezentatív nagymonográfia jelenik meg a jövő évben. A monográfiát *Hárs Éva* írja s a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata gondozza.

CSOHÁNY KÁLMÁN grafikusművész munkáiból rendeztek kiállítást Pécsen, a Ságvári Endre Művelődési Házban. Az október 26-i megnyitón *Csorba Tivadar*, Pécs megyei Városi Tanács művelődésügyi osztályának vezetője mondott beszédet.

JELENKOR-ESTET rendeztek november 9-én Baján, a Művelődési Házban. Az esten *Arató Károly* és *Pákolitz István* vett részt.

SZELÉNYI LAJOS festményeit mutatták be a Pécsi Kisgalériában. A kiállítást október 22-én nyitotta meg *Lantos Ferenc*.

MIROSLAV KRLEŽA pécsi éveiről készített képes riportot november elején Pécsen a legnagyobb zágrábi napilap munkatársai.

NÉMETH JÁNOS kerámiáiból nyílt kiállítás november 23-án a Göcseji Múzeumban. A kiállítást a Zala megyei Tanács, Zalaegerszeg városi Tanácsa, a megyei népront és a múzeum rendezte. *Németh János* első gyűjteményes kiállításával 1960-ban mutatkozott be szülővárosában, Zalaegerszegen, majd a 60-as évek második felétől rendszeresen szerepelt hazai és nemzetközi kiállításokon egyaránt. A Pécsen rendezett kerámiai biennálék állandó résztvevője. Művészetét folyóiratunk is rendszeresen figyelemmel kísért, 1969 februári számunkban mutatta be *Hallama Erzsébet* írása. (Képvörkö: *Németh János: Odüsszeusz*.)

SZERZŐI ESTET rendez december 17-én a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja és a Jelenkor szerkesztősége Pécsen, a Doktor Sándor Művelődési Központban. Az esten – első kötetük megjelenése alkalmából – *Bertók László*, *Pál Rita* és *Pécsi Gabriella* műveit mutatják be. Bevezetőt mond: *Bárdosi Németh János*.

„Somogyi tájak és úti emlékek” címen rendezték meg Kaposváron **CZINKOTAY FRIGYES** festőművész kiállítását a TIT-székházban. Az október 29-i megnyitón *Martyn Ferenc* mondott beszédet.

MÖZS KÖZSÉG TÖRTÉNETE címen ötszáz oldalas monográfia jelent meg a helyi termelőszövetkezet kiadásában. A kötet nagyobb része a község szülőlténnek, Varga Ádámnak a munkája, aki félévszázados kutatásainak eredményeit foglalja össze a kis Tolna megyei községnek a kezdetektől a felszabadulásig terjedő történetében. A felszabadulás utáni részt Boda Ferenc írta. A tiszteletre méltó, példás vállalkozást szerény szavakkal indító előszóból idézzük: „Mözs község területén a múltban sem játszódtak le országos kihatású események. A község története az itt élt dolgos nép mindennapi életének apró eseményeivel, gondjaival és szerény örömeivel azonos, sorsfordulóiban mégis az ország történetének fővonalai tükröződnek, mint a cseppben a tenger. Az elmúlt századok eseményeinek felidézésével – összhangban pártunk ideológiai irányelveivel – erősíteni kívánjuk azokat a szálakat, amelyek az utódokat, a mai Mözs lakóit a szűkebb pátriához kötik.”

*

VAJDASÁGI ÉS DÉL-DUNÁNTÚLI KERÁMIKUSOK műveiből rendeztek közös kiállítást Pécssett, a Déryné utcai kiállítóteremben. A kiállítás viszonzása a pécsi és baranyai képzőművészek szeptemberben rendezett szabadkai tárlatának. A november 4-i megnyitón Mészáros Mihály szobrászművész mondott beszédet.

ÍROÍ ALKOTÓHÁZ létrehozását tervezi Sikondán a Komlói és a Baranya megyei Tanács. Az alkotóház céljára kijelölt épületben 4–6 író állandó elhelyezését lehet biztosítani.

*

Megjelent a BARANYAI MŰVELŐDÉS ez évi 3. száma. Az „Oktatás–nevelés”-rovatban, pedagógiai írások mellett Tóth István: *Az Árgirusz-széphistória hatása a János vitézre* című tanulmányát olvashatjuk. A népművelési írások sorában Kocsis József az iskolai és a közművelődési könyvtárak együttműködésével foglalkozik, Mezei József a járási művelődési központok területi munkáját elemzi, Lippenszky István pedig a szocialista brigádok és a művelődés kérdését vizsgálja.

Az Ismerd meg Baranyát!-rovatban találjuk többek között Szita László írását a Baranya megyei Levéltár kulturális tevékenységéről, valamint Andrásfalvy Bertalan tanulmányát „A néprajztudomány és a néprajzkutatás időszerű feladatai Dél-Dunántúlon” címmel.

*

Novemberben rendezték meg a Pécsi Tanárképző Főiskolán LANTOS MIKLÓS fotóművésznek a Dél-Dunántúl népi építészetét bemutató kiállítását.